

विचा सागः

भेट आपवा प्रकट करनार.
त्रिकमदास रवजी देवजी
गोकळदास भाणजी लाखाणी
पोरबंदर.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૮-૯૨ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ વિ.૫.૧૨ ૨૫.૦૧.૨

વિષય ૮૩૫૨: ૧

तत्सत्परमात्मने नमः
महात्मा श्रीनिश्चितदासशुद्ध.
श्रीविचारसागरनो
पद्यभाग.

गुणराती अर्थसाथे
प्रसिद्ध कर्ता
त्रिकभदास रवण देवण
मोक्षदास बाणुण बाणुण
पोरभंकर.

भीण आवृत्ति

संवत् १९८४ प्रत १००० छ. स. १९२७

योग्य अधिकारीने लेट आपना भाटे

भूक्याभूक्य.

સંગ્રહ
અમદાવાદ
ગ્રંથાલય
જરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૩૮૧૨

મળવાનું સ્થળ.

આ ગ્રંથ વકીલ ગોવિંદજી ડાહ્યાભાઈ
લાખાણી પાસેથી પોસ્ટ ખર્ચ
મોકલી મંગાવાથી મળશે.

શ્રી “નિર્મળ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શિવપ્રસાદ
લક્ષ્મીભાઈ ત્રિવેદીએ છાપ્યું.

ડૉ. પીરમશારોડ ઉપર

અમદાવાદ.

SECRET

ૐ

નિવેદન.

સંસ્કૃતમાં વેદાંતના મંખ્યાગ્રંથ ગ્રંથો છે. પણ સંસ્કૃત નહિ જાણનાર જિજ્ઞાસુઓને તેનો લાભ ન મળી શકતો હોવાથી તેના જિજ્ઞાસુઓમાટે મહાત્મા શ્રીનિશ્ચલદાસજીએ વેદાંતનો વિચારસાગર નામનો ભાષાગ્રંથ રચ્યો છે, જેનાં વેદાંતની મુખ્ય મુખ્ય સર્વ પ્રક્રિયાઓ આવી જાય છે. વિદ્વાનોમાં પણ આ ગ્રંથ સન્માન્ય ગણાય છે.

એ ગ્રંથ ગદ્યપદ્યાત્મક છે. સંક્ષેપમાં એ ગ્રંથનું તત્ત્વ હસ્તગત કરવાને તેનો પદ્યભાગ ધણો ઉપયોગી છે. ગુજરાતીભાષા જાણનારાઓની સરવૃત્તા ખાતર પૂજ્યપાદ યતિ શ્રીમુકુંદાશ્રમજીએ તે પદ્યભાગનો ગુજર્ ભાવાર્થ તૈયાર કરી આપવા કૃપા કરી, જેનો લાભ વેદાંતના જિજ્ઞાસુઓને આપવામાટે ખંભાત-નિવાસી શ્રીયુત માણેકલાલ ચુનીલાલ, શ્રીયુત ઠાકાર-લાલ તથા શ્રીયુત નટવરલાલ ચુનીલાલ એમણે તે વિચારસાગરનો પદ્યભાગ ભાવાર્થસાથે છપાવી યોગ્ય અધિકારીઓને વિનામૂલ્યે આપવાની ગોઠવણ કરી છે. અમારા બંધુ શ્રીયુત ગોવિંદજી ડાહ્યાભાઈ લખાણી

વડીતરશ્ચી આ વિષેની અમને માહિતી મળતાં
તથા તેની એક નવી આવૃત્તિ જિજ્ઞાસુઓમાટે
છપાવવાની ભલામણ થતાં અમને પણ તે કાર્ય
ઉપયોગી જણાયું, એટલે અમે ઉપર જણાવેલ
શ્રીમાન પ્રસિદ્ધકર્તા ગૃહસ્થોની પરવાનગી મેળવી
તેની આ આવૃત્તિ વેદાંતના જિજ્ઞાસુઓને વિનામુલ્યે
આપવા પ્રતિજ્ઞ કરાવી છે.

અંથ પુનઃ છપાવવાની રજા આપવામાટે શ્રીયુત
માણેકનામમાધ્યાદિ ત્રણે બંધુઓનો તેમજ અમને
આ ધર્મકાર્યસંબંધી સાર્ગ સૂચના આપવામાટે
તથા આ પુસ્તક જિજ્ઞાસુઓને મોકલવાની પાતા-
તરશ્ચી વ્યવસ્થા કરવામાટે અમારા બંધુ શ્રીયુત
ગોવિંદજીભાઈનો અમે આભાર માનીએ છીએ

જિજ્ઞાસુબંધુઓ આ અંથનો મદુપયોગ કરશે એવો
અમને વિશ્વાસ છે, ને તેમ થયેથી અમને મંતોષ થશે.

આ અંથ છપાવવામાં દોષ રહી ગયા હોય તો તે
ક્ષાંતવ્ય મણી સજ્જનો સુધારીને વાંચશે એવી આશા છે.

પોરબંદર,
સંવત ૧૯૮૫ ના કાર્તિક
સુદિ ૧૫ બુધવાર.

} ત્રીકમદાસ રવજી દેવજી
ગોકલનાથ ભાણજી
ભાખાણી

મહાત્મા નિશ્ચલદાસજીકૃત
વિચાર સાગરના પદ્યભાગનું
ભાષાન્તર કર્તા.

યતિશ્રી મુકુન્દાશ્રમજી
વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ.
ખંભાત-ચન્દનલક્ષ્મીપાઠશાળા.

तत्सत्परमात्मने नमः

महात्माश्री निश्चलदासजी कृत

श्रीविचारसागरनो पद्यभाग.

गुजराती अर्थ सहित.

प्रथमस्तरंगः

अनुबन्ध सामान्य निरूपण.

वस्तु निर्देशरूप मंगल.

दोहा.

जो सुख नित्य प्रकाश विभु, नामरूप आधार ।

मति न लखै जिहिं मति लखै, सो मैं शुद्ध अपार ॥

અર્થ—જે પરમાત્મા સુખરૂપ, નિત્ય, પ્રકાશ-
સ્વરૂપ, વ્યાપક અને નામ તથા રૂપનો આધાર છે.
જે બ્રહ્મને (પરમાત્માને) બુદ્ધિ બળાવતી નથી. પણ
બ્રહ્મબુદ્ધિને પ્રકાશે છે તે શુદ્ધ અપાર બ્રહ્મરૂપ હું છું. ૧

અધિ અપાર સ્વરૂપમમ, લહરી વિષ્ણુ મહેશ ।
વિધિ રવિ ચંદાવરુણયમ, શક્તિ ધનેશ ગણેશ ॥૨॥

અર્થ—મારું (પ્રત્યક આત્માનું) સ્વરૂપ સમુદ્ર
જેવું અપાર છે. તેમાં વિષ્ણુ, મહાદેવ, બ્રહ્મા, સૂર્ય,
ચન્દ્રમા, વરુણ, યમ, દેવી, કુબેર અને ગણેશ વિગેરે
સર્વ દેવો તરંગરૂપ છે. ૨

જા કૃપાલુ સર્વજ્ઞકો, હિય ધારત મુનિ ધ્યાન ।
તાકો હોતે ઉપાધિતૈ, મો મૈં મિથ્યા ભાન ॥૩॥

અર્થ—જે કૃપાલુ સર્વજ્ઞ (ઇશ્વર) નું મુનિ
હૃદયમાં ધ્યાન કરે છે તેનું મારા સ્વરૂપમાં (માયા-
ઉપાધિથી) મિથ્યાભાન થાય છે. ૩

હૈ જિહિં જાનૈ ચિન જગત, મનહુ જેવરી સાપ ।
નશૌ ભુજગ જગ જિહિં લહૈ, સોઽહં આપૈ આપા॥૪॥

અર્થ—જેમ દોરડી (સામાન્ય અંધકારમાં
નહિ જાણવાથી) સાપ-સર્પ (રૂપે દેખાય છે) તેમ
જે (બ્રહ્મને) જાણ્યા વિના આ જગત (પ્રતીત
થાય છે) જેને (દોરડીને તથા બ્રહ્મને) જાણવાથી

સર્પ અને જગત નિવૃત્ત થાય છે. તે બ્રહ્મ (અધિ-
જ્ઞાન) હું પોતે જ છું. ૪

बोध चाहि जाको सुकृति, भजत राम निष्काम ।
सो मेरो है आत्मा, काकूं करुं प्रणाम ॥५॥

અર્થ—જે રામને, પુણ્યશાળી પુરુષો નિષ્કામ
ભાવથી; જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા સારુ ભજે છે. તે મારા
(પ્રત્યક્) આત્મારૂપ છે. તો પછી હું પ્રણામ કેને
કરું ? ૫

ग्रन्थ महिमा.

दोहा.

भर्यो वेद सिद्धान्तजल, जामैं अति गंभीर ।
अस “विचारसागर” कहूं, पेखि मुदित व्है धीर ॥

અર્થ—જેમાં અતિ ગંભીર વેદસિદ્ધાંતરૂપ જલ
ભરેલું છે એવો વિચારસાગર કહું છું. જેનો વિચાર
કરી વિવેકીઓ પ્રસન્ન થાય. ૬

सूत्र भाष्य वार्तिक प्रभृति, ग्रंथ बहुत सुरबानि ।
तथापि मैं भाषा करुं लखि मतिमंद अजानि ॥७॥

અર્થ—જો કે શ્રદ્ધામૂળ, ભાષ્ય, વાર્તિક વિગેરે
સંસ્કૃત ગ્રંથો ધણા છે તો પણ મંદ્યુદ્ધિવાળા
અગાનીઓને જોધને હું ભાષા (હિન્દી ભાષામાં)
ગ્રંથ કરું છું. ૭

કવિજનકૃત ભાષા બહુત, ગ્રંથ જગત વિખ્યાત ।
ચિન “વિચારસાગર” લખે, નહિ સંદેહ નસાત ॥૮॥

અર્થ—કવિજનના કરેલા ધણા ભાષાગ્રંથો
જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, પણ ‘ વિચારસાગર ’ જાણ્યા
વિના સંદેહ દૂર થતો નથી. ૮

અનુબંધ નામ.

ચૌપાઈ.

નાહે અનુબંધ પિછાનૈ જોલૌં,
ઘૈ ન પ્રવૃત્ત સુઘર નર તોલૌં ।
જાનિ જિનૈ યહ સુનૈ પ્રબંધા,
કહું વ યાતૈં તે અનુબંધા ॥૯॥

અર્થ—જ્યાં સુધી અનુબંધને જાણે નહિ, ત્યાં
સુધી વિવેકી પુરૂષ ગ્રંથમાં પ્રવૃત્તિ કરે નહિ. જેને

જાણીને આ ગ્રંથને સાંભળે તેથી હવે અનુબંધને
કહું છું. ૮

સોરઠા.

અધિકારી સંબંધ, વિષય પ્રયોજન મેલિ સ્વચ્છ ।
કહત સુકાશિ અનુબંધ, તિનમૈં અધિકારી સુનહુ॥

અર્થ—અધિકારી, સંબંધ, વિષય, અને ચોથું
પ્રયોજન, મેળવીને વિદ્વાનો (એ ચારને) તેને અનુ-
બંધ કહે છે. તેમાં અધિકારીનું વર્ણન સાંભળો. ૧૦

અધિકારી વર્ણન.

દોહા.

મલ વિક્ષેપ જાકે નહિં, કિંતુ એક અજ્ઞાન ।
ઘૈ સ્વ સાધન સાહિતનર, સો અધિકૃત મતિમાન॥

અર્થ—જે પુરૂષના (અંતઃકરણમાં) મળ-પાપ,
અને વિક્ષેપ-ચિત્તની ચંચળતા (નિષ્કામ કર્મ અને
ઉપાસના કરવાથી) નાશ પામ્યાં છે. માત્ર અજ્ઞાન-
સ્વરૂપનું આચરણ-છે તેવો અજ્ઞાની પુરૂષ, ચાર
સાધનયુક્ત હોય તો તે અધિકારી કહેવાય છે. ૧૧

અથ ચ્યારિસાધન વર્ણન

દોહા.

પ્રથમ વિવેક વિરાગ પુનિ, શમાદિ ષટ્ સંપત્તિ ।
કહી ચતુર્થ મુમુક્ષુતા, એ ચવ સાધન સત્તિ ॥૧૨॥

અર્થ—પ્રથમ વિવેક, ૫છી વૈરાગ્ય, ૫છી
શમાદિ ૭ સંપત્તિ, અને એથી મુમુક્ષુતા છે. આ
રીતે ચાર સાધનો કહેવાય છે. ૧૨

વિવેક લક્ષણ.

અવિનાશી આતમ અચલ, જગ તાતૈં પ્રતિકૂલ ।
એસો જ્ઞાન વિવેક હૈ, સવ સાધનકો મૂલ ॥૧૩॥

અર્થ—આત્મા નાશરહિત અને ક્રિયારહિત છે
અને જગત્ તેનાથી પ્રતિકૂલ-વિપરીત છે અર્થાત્
વિનાશી અને ચળ છે. આવા પ્રકારનું જે જ્ઞાન તેને
વિવેક કહેવામાં આવે છે. તે સર્વ સાધનોનું
મૂળ છે. ૧૩

વૈરાગ્ય લક્ષણ.

બ્રહ્મલોકલૌં ભોગજો, ચહૈ સબનકો ત્યાગ ।
વેદ અર્થ જ્ઞાતા મુની, કહત તાહિ વૈરાગ ॥૧૪॥

અર્થ—આલોકથી માંડીને બ્રહ્મલોક સુધીના જે ભોગો છે તેના સુખોનો જે ત્યાગ કરે છે તેને; વેદના અર્થ જાણનાર મુનિ વૈરાગ કહે છે. ૧૪

શમાદિષ્ટ નામ.

શમ દમ શ્રદ્ધા તૈસરી, સમાધાન ઉપરામ ।
છઠી તિતિક્ષા જાનિયે, ભિન્ન ભિન્ન યદ્દ નામ ॥૧૫॥

અર્થ—શમ, દમ, શ્રદ્ધા, સમાધાન, ઉપરામ, તથા છઠી તિતિક્ષા આ શમાદિ છ સંપત્તિઓ છે. ૧૫

શમદમ લક્ષણ.

મન વિષયન તૈ રોકનો, શમ તિહીં કહત સુધીર ।
ઇન્દ્રિયગનકો રોકનો, દમ માષત બુધવીર ॥૧૬॥

અર્થ—શબ્દાદિ વિષયોમાં જતા મનને રોકવું તેને પિદ્ધાનો શમ કહે છે. અને ઇન્દ્રિયોના ગણ-સમૂહ-ને રોકવો તેને બુદ્ધિમાન દમ કહે છે. ૧૬

શ્રદ્ધાસમાધાન લક્ષણ.

સત્ય વેદ ગુરુ વાક્ય હૈ, શ્રદ્ધા અસ વિશ્વાસ ।
સમાધાન તાકું કહત, મન વિક્ષેપકો નાશ ॥૧૭॥

[૮]

અર્થ—શ્રીગુરુ અને વેદનાં વચનો સત્ય છે એવો જે વિશ્વાસ તેને શ્રદ્ધા કહે છે. મનના વિક્ષેપનો નાશ તેનું નામ સમાધાન છે. ૧૭

ઉપરામ લક્ષણ.

ચૌપાઈ.

સાધન સહિત કર્મ સબ ત્યાગે ।

લલિ વિષસમ વિષયનતૈં ભાગે ॥

દુઃખ નારી લલિ વૃદ્ધે જિય ગ્લાના ।

યહ લક્ષણ ઉપરામ બઘાના ॥૧૮॥

અર્થ—સ્ત્રી, ધન, જાતિ અને અભિમાનરૂપ સાધન સહિત સર્વ કર્મને ત્યાગે, વિષયોને ઝેર જેવા જાણી તેનાથી દૂર રહે, આંખ વડે સ્ત્રીને જોઈને જેનું મન ગ્લાનિ પામે એવાં લક્ષણો જે પુરુષમાં હોય તેને ઉપરામ કહે છે. ૧૮

તિતિક્ષા લક્ષણ.

દોહા.

આતપ શીત ક્ષુધા તૃષ્ણા, દુઃખનો સહન સ્વભાવ ।
તાહિ તિતિક્ષા કહત હૈં, કોચિદ મુનિવર રાવ ॥

અર્થ—તડકો, ટાઢ, ભૂખ, તરસ, એ સર્વને સહન કરવાનો જે સ્વભાવ તેને, પંડિત અને સન્યાસી વિષે શ્રેષ્ઠ એવા આચાર્ય તિતિક્ષુ કહે છે. ૧૯
શમાદિ ષડ્ સંપત્તિકો, માસત સાધન એક ।
ઇમ નઘ નહિ સાધન મનૈ કિંતુ ઘ્યારિ સધિવેક ॥

અર્થ—શમાદિ છ સંપત્તિ એ એક સાધન ગણેલ છે. પ્રથમનાં ત્રણ અને છ સંપત્તિમળીને નવ ન ગણતાં પણ વિવેકથી ચાર સાધન સમજવાં. ૨૦

મુમુક્ષુતા લક્ષણ.

બ્રહ્મ પ્રાપ્તિ અરુ બંધકી, હાનિ મોક્ષકો રૂપ ।
તાકી યાહ મુમુક્ષુતા, માણત મુનિવર ભૂષ ॥૨૧॥

અર્થ—બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ અને બંધની નિવૃત્તિ એ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. એવા મોક્ષની ઇચ્છા તેનું નામ મુમુક્ષુતા. મુમુક્ષુતા તથા મુમુક્ષુત્વ એ એક અર્થવાળા (પર્યાય) શબ્દો છે. આ પ્રકારે મુનિમાં શ્રેષ્ઠ આચાર્યો કહે છે. ૨૧

યે ચવ સાધન જ્ઞાનકે, શ્રવણાદિક ત્રય મેલિ ।
તત્પદ ત્વંપદ અર્થકો, શોધન અષ્ટમ મેલિ ॥૨૨॥

[૧૦]

અર્થ—વિવેકાદિચાર, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન, એ ત્રણ તથા ત્વંપદ અને તમદના અર્થનું શોધન એ એક કુલ આઠ સાધનો જ્ઞાનનાં છે. ૨૨

અંતરંગ ઓર બહિરંગ સાધન.

દોહા.

અંતરંગ યે આઠ હૈ યજ્ઞાદિક બહિરંગ ।

અંતરંગ ધારૈ તજૈ, બહિરંગનકો સંગ ॥૨૩॥

અર્થ—પૂર્વે કહેલાં વિવેકાદિ આઠ અંતરંગ સાધન છે. તથા યજ્ઞાદિક કર્મ બહિરંગ સાધન છે, જિજ્ઞાસુ બહિરંગના સંગને છોડીને અંતરંગ સાધનને ધારણ કરે. ૨૩

સંબંધવર્ણન.

પ્રતિપાદક પ્રતિપાદ્યતા, ગ્રંથ બ્રહ્મ સંબંધ ।

પ્રાપ્ય પ્રાપકતા કહત હૈ, ફલ અધિકૃતકો ફંદ ॥

અર્થ—ગ્રંથ અને બ્રહ્મનો સંબંધ પ્રતિપાદક પ્રતિપાદ્યભાવ છે. એટલે ગ્રંથ બ્રહ્મવિષયનો પ્રતિપાદક-પ્રતિપાદન કરનાર અને બ્રહ્મ, પ્રતિપાદ્ય-

પ્રતિપાદન થનાર છે. તેમ ફક્ત અને અધિકારીનો પ્રાપ્ય પ્રાપ્તભાવ સંબંધ છે. ૨૪

વિષય વર્ણન.

જીવ બ્રહ્મની એકતા, કહત વિષય જન બુદ્ધિ ।
તિનકો જો અંતર લહે, તે મતિ મંદ મબુદ્ધિ ॥૨૫॥

અર્થ—જીવ બ્રહ્મની એકતા તેને બુદ્ધિમાન વિષય કહે છે પણ તેમાં જે ભેદ જુએ છે તે બુદ્ધિથી રહિત મતિ મંદ છે. ૨૫

પ્રયોજન વર્ણન.

પરમાનંદ સ્વરૂપની, પ્રાપ્તિ પ્રયોજન જાનિ ।
જગત સમૂલ અનર્થ પુનિ, વહે તાકી અતિહાનિ ॥

અર્થ—પરમાનંદ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ, તથા મૂળ-સહિત [કારણ-અજ્ઞાન સહિત] જગત જે અનર્થ રૂપ છે તેની નિવૃત્તિ તે આ ગ્રંથનું પ્રયોજન છે. ૨૬

શંકાપૂર્વક ઉત્તર.

કવિત.

જીવનો સ્વરૂપ અતિ, આનંદ કહત વેદ ।
તાકું સુખ પ્રાપ્તિકો, અસંભવ બલ્લાનિયે ॥

થાગે જો અપ્રાપ્ત વસ્તુ, તાકી પ્રાપ્તિ સંભવત ।
 નિત્ય પ્રાપ્ત વસ્તુકી તૌ, પ્રાપ્તિ કિમ માનિયે ॥
 એસી શંકા લેશ આનિ, કીજે ન વિશ્વાસ હાનિ ।
 ગુરુકે પ્રસાદ તૈં, કુતર્ક ભલે માનિયે ॥
 કરકો કંકન સ્ત્રોયો, એસો ભ્રમ ભયો જિહિં ।
 જ્ઞાનતૈં મિલત ઇમ પ્રાપ્ત પ્રાપ્તિ જાનિયે ॥ ૨૭ ॥

અર્થ—વેદ કહે છે કે જીવનું અત્યંત આનંદ
 સ્વરૂપ છે. આનંદસ્વરૂપ જીવને આનંદની પ્રાપ્તિ
 કહેવી એ તદ્દન અસંભવ છે. જે વસ્તુ પ્રથમ પ્રાપ્ત
 ન હોય તેની પ્રાપ્તિ સંભવે. પણ જે વસ્તુ નિત્ય
 પ્રાપ્ત હોય તેની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે સંભવે? આવા
 પ્રકારની મનમાં શંકા લાવીને જરાપણ વિશ્વાસની
 હાનિ કરવી નહિ. પણ શ્રીગુરુની કૃપાથી સર્વ
 પ્રકારના સંશયોને-કુતર્કોને કાપી નાખવા જોઈએ.
 જોને પોતાના હાથમાં કંકણ પહેરેલું છતાં મં
 ખાયું છે એવો ભ્રમ થયો હોય. તેને કોઈ કહે કે
 કંકણ તો તમારા હાથમાં જ છે, એટલે તેનો ભ્રમ

ટળી જાય છે, [તેજ પ્રમાણે] શ્રીસદ્ગુરના ઉપદેશ-
રૂપ જ્ઞાન વડે પ્રાપ્ત વસ્તુની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ આત્મો-
પક્ષબ્ધિ થાય છે એણે જાણવું. ૨૭

દોહા.

અધિષ્ઠાન તૈં મિશ્ર નહિ, જગત નિવૃત્તિ બચ્ચાન ।
સર્પ નિવૃત્તિ રજ્જુજિમ, મયે રજ્જુકો જ્ઞાન ।૨૮।

અર્થ—રજ્જુનું--દોરડીનું--જ્ઞાન થતાં જેમ
સર્પની નિવૃત્તિ થાય છે, એટલે દોરડીથી સર્પ જૂદો
જતો રહેતો નથી. પણ સર્પ દોરડીરૂપ થઈ જાય છે
તેમ જગતની નિવૃત્તિ પણ અધિષ્ઠાનરૂપ-બ્રહ્મરૂપ-છે.
અર્થાત્ બ્રહ્મથી ભિન્ન નથી. ૨૮

જો જન પ્રથમ તરંગ યહ, પઢે તાહિ તત્કાલ ।
કરહુ મુક્ત ગુરુમૂર્તિ વૈ દાદુ દીન દયાલ ।૨૯।

અર્થ—જે માણસ આ પ્રથમ તરંગનો પાઠ
કરે છે-ભણે છે. તો દીન ઉપર કૃપા કરનાર દાદુ
ગુરુમૂર્તિ થઈને તત્કાળ તેનો મોક્ષ કરે છે. ૨૯

द्वितीयस्तरंगः

अनुबंध विशेष निरूपण.

दोहा.

याके प्रथम तरंग मैं, किय अनुबंध विचार ।
कहुं व द्वितीय तरंग मैं, तिनहीको विस्तार ॥१॥

अर्थ—आना प्रथम तरंगमां अनुबन्धने।
विचार क्यो हुवे भीम तरंगमां तेना—अनुबन्धने।
विस्तार करवामां आवे छे. १

पूर्वपक्षी प्रतिपादन करै है

अधिकारी खंडन पूर्वपक्ष

दोहा.

मूल सहित जग ब्रह्मसकी, कोउ करत नहि आश ।
किन्तु विवेकी चाहत है, त्रिविध दुःखको नाश ॥

अर्थ—मूल सहित जगत्तना नाशनी डोर्छ
आशा करतुं नथी. पणु विवेकी त्रय प्रकारनां
(अध्यात्म, अधिदैव, अधिभूत) दुःखोनो नाश
हुअछे छे. २

કિય અનુભવ જા ઘસ્તુકો, તાકી રૂચ્છા હોઈ ।
બ્રહ્મ નહિં અનુભૂત રમ, ચહૈ ન તાકું કોઈ ॥૩॥

અર્થ:—જે ઘસ્તુનો અનુભવ કરવામાં આવ્યો
હોય તેની ઇચ્છા થાય છે. પણ બ્રહ્મનો અનુભવ એ
રીતે કરવામાં આવતો નથી માટે તેની ઇચ્છા ઇચ્છા-
કરે નહિ. ૩

ચહત વિષય સુખ સકલજન, નહિં મોક્ષકો પંથ ।
અધિકારી યાતૈં નહિં, પઠૈ સુનૈ જો ગ્રંથ ॥૪॥

અર્થ:—સર્વ મનુષ્ય વિષય સુખને ઇચ્છે છે.
તથા મોક્ષનો ઇચ્છા અધિકારી નથી જે ગ્રંથને ભણે
અથવા સાંભળે. ૪

વિષય સ્વંદન પૂર્વપક્ષ.

જીવ બ્રહ્મકી એકતા, કહ્યો વિષય સો કૂર ।
ક્લેશ રહિત વિભુ બ્રહ્મ રૂક, જીવ ક્લેશકો મૂર ॥૫॥

અર્થ:—જીવબ્રહ્મની એકતાનો જે વિષય કહ્યો
તે અયોગ્ય છે. કારણકે બ્રહ્મ (અવિદ્યા, અસ્મિતા,
રાગ, દ્વેષ, અભિનિવેશ પંચ) ક્લેશ રહિત વ્યાપક

ને એક છે. જીવો પાંચ ક્લેશવાળા, પરિચ્છિન્ન અને
અનેક છે. ૫

પ્રયોજન સંકટન પૂર્વપક્ષ.

બંધ નિવૃત્તિ જ્ઞાનતૈ, બનૈ ન બિન અધ્યાસ ।

સામગ્રી તાકી નહિ, તજો જ્ઞાનકી આશ ॥૬॥

અર્થ—જ્ઞાન વડે બંધની નિવૃત્તિ ત્યારે થાય
કે જો બંધ અધ્યાસથી, થયો હોય પણ તેમ નથી.
(તેથી અધ્યાસવિના જ્ઞાનથી બંધની નિવૃત્તિ થાય
નહિ) કારણકે આત્મામાં અધ્યાસ થવાની સામગ્રી
નથી માટે જ્ઞાનની આશા બ્યર્થ છે. ૬

સત્ય વસ્તુ કે જ્ઞાન તૈ, સંસ્કાર ફક જ્ઞાન ।

ત્રિવિધ દોષ અજ્ઞાન પુનિ, સામગ્રી પહિચ્છાન ॥૭॥

અર્થ— સત્ય વસ્તુના જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થએલા
સંસ્કાર, ત્રણ પ્રકારના દોષ તથા અજ્ઞાન એ
અધ્યાસની સામગ્રી છે. ૭

સત્ય બંધકી જ્ઞાત તૈ, નહિ નિવૃત્તિ સંયુક્ત ।

નિત્યકર્મ સંતત કરે, મયો જ્રહૈ જો મુક્ત ॥૮॥

[૧૭]

અર્થ—જ્ઞાન વડે સત્યબંધની નિવૃત્તિ કહેવી એ
યુક્તિ ઠીક નથી. માટે મનુષ્ય જો મુક્ત થવા ઇચ્છતો
હોય તો તેણે હમેશાં કર્મ કરવાં. ૮

અધિકારી મંડન.

મૂલસહિત જગહાનિ બિન વૈ ન ત્રિવિધદુઃખઃસંસ ।
યા તૈ જન ચાહત સકલ પ્રથમ મોક્ષકો અંશ ॥૯॥

અર્થ—અજ્ઞાન સહિત જગતના નાશ વિના
ત્રણ પ્રકારના દુઃખનો નાશ કદિ થતો નથી. માટે
સર્વ મનુષ્ય મોક્ષના પ્રથમ અંશને ચાહે છે. ૯

સમાધાન.

કિય અનુભવસુખકો સર્વહી, બ્રહ્મ સુન્યો સુખરૂપ ।
બ્રહ્મ પ્રાપ્તિ યા હેતુ તૈ, ચહત વિવેકી ભૂપ ॥૧૦॥

અર્થ—સર્વ પુરૂષે સુખનો અનુભવ કર્યો છે,
માટે સુખની ઇચ્છા સર્વને છે. “બ્રહ્મ નિત્ય સુખ
સ્વરૂપ છે” એવું શ્રુતિથી સાંભળ્યું છે. માટે ઉત્તમ
વિવેકી સુખ સ્વરૂપ બ્રહ્મ પ્રાપ્તિને ઇચ્છે છે. ૧૦

કેવલ સુખ સર્વ જન ચહેં નહિં વિષયકી ચાહ ।
અધિકારી યાતૈં બને, વૈ જુ વિવેકી નાહ ॥૧૧॥

[૧૮]

અર્થ—મનુષ્યને કેવળ સુખની ઇચ્છા થાય છે. વિષયની ઇચ્છા થતી નથી. તેથી જે વિવેકી છે તે પુરૂષ અધિકારી થાય છે. ૧૧

વિષય મંડન.

સાક્ષી બ્રહ્મસ્વરૂપ ફક, નહિં ભેદકો ગંધ ।
રાગદ્વેષ મતિકે ધરમ, તામૈં માનત અંધ ॥૧૨॥

અર્થ—બ્રહ્મસ્વરૂપ એક સાક્ષી છે તેમાં કાંઈ ભેદનો અંશ નથી. રાગ ને દ્વેષ એ બુદ્ધિના ધર્મ છે. તેને અગ્નાનીઓ બ્રહ્મમાં માને છે—સમજે છે. ૧૨

કાર્ય અધ્યાસ નિરૂપણ.

કવિત.

સજાતીયજ્ઞાન સંસ્કાર તૈં અધ્યાસ હોત ।
સત્ય જ્ઞાનજમ્ય સંસ્કારકો ન નેમ હૈ ॥
દોષકી ન હેતુતા અધ્યાસ વિષે દેશ્ચિયત ।
પટ વિષે હેતુ જૈસે તુરી તંતુ વેમ હૈ ॥
આતમા દ્વિજાતિ શંખ પીત સિતા કટુ ભાસે ।
સીપમેં વિરાગી રૂપ દ્રેસૈ ચિન પ્રેમ હૈ ॥

नभनील रूपवान भासत कटाह तंबू ।

जिनके न कोउ पित्त प्रभृति अक्षेम है ॥१३॥

અર્થ—સન્નતીય જ્ઞાનના સંસ્કારથી અધ્યાસ થાય છે. સત્ય જ્ઞાનજન્ય સંસ્કારજ નોષએ એવો નિયમ નથી મિથ્યા વસ્તુના જ્ઞાનથી પણ સંસ્કાર પડે છે. જેમ વસ્ત્ર બનાવવામાં તુરી, તંતુ અને વેમ કારણ છે તેમ અધ્યાસ થવામાં દોષ હેતુ નથી. આત્મામાં જાતિ નથી છતાં દ્વિજાતિનો અધ્યાસ થાય છે. શંખ પીઝા અને સાકર કડવી લાગે છે. વિરાગી પ્રેમ વિના પણ છીપમાં રૂપું જીએ છે. જેની આંખમાં પિત્ત વિગેરે દોષો નથી છતાં આકાશ નીલરૂપ વાળું ને કડાયા જેવું દેખાય છે. તેમજ તંબૂ જેવું લાગે છે. માટે દોષ એ અધ્યાસમાં કારણ નથી. ૧૩

कारण अध्यास निरूपण.

चित्त सामान्य प्रकाशतै, नहिं नसै अज्ञान ।

लहै प्रकाश सुषुप्ति मै, चेतन तै अज्ञान ॥१४॥

અર્થ—ચૈતન્યના સામાન્ય પ્રકાશથી અજ્ઞાનનો નાશ થતો નથી. સુષુપ્તિમાં સામાન્ય ચૈતન્યથી અજ્ઞાન પ્રકાશ પામે છે—જણાય છે. ૧૪

दाद दीन दयाल जू, सत सुख परम प्रकाश ।
जा मैं मति की गति नहीं, सोई निश्चल दास॥१५॥

अर्थ--जे दाद दीनदयाल सत सुख अने
परम प्रकाश स्वरूप छे ते जेभां बुद्धिनी गति नथी-
बुद्धि प्रवेश करी सकती नथी. तेज शुभ चैतन्यरूप
हुं निश्चलदास छुं. १५

तृतीयस्तरंगः

श्रीगुरु शिष्य लक्षण और गुरुभक्ति
फलप्रकार निरूपण.

दोहा.

पेख च्यारि अनुबंधयुत, पढ़ै सुनै यह ग्रंथ ।
ज्ञानसहित गुरुसँ जु नर लहै मोक्षको पंथ ।१।

अर्थ--जे नर; यार अनुबंधयुक्त ज्ञानसहित
आ ग्रंथने लखे अथवा सांभले ते मोक्षना पंथने
लखे. १

अनायासहि मति भूमिमैं, ज्ञान चिमन आबाद ।
वहै इहि कारन कहतहं, गुरु शिष्य संवाद ।२।

અર્થ--અનાયાસે બુદ્ધિરૂપ ભૂમિમાં ગાનરૂપ
બાગ પ્રકૃતિલિપ્ત થાય તેથી ગુરુ શિષ્યના સંવાદ રૂપે
ગ્રંથનો આરંભ કરું છું. ૨

શ્રીગુરુ લક્ષણ.

ચૌપાઈ.

વેદ અર્થકું મલૈ પિછાનૈ,

આતમ બ્રહ્મરૂપ દેહ જાને ।

ભેદ પંચર્કા બુદ્ધિ નસાવૈ,

અદ્વય અમલ બ્રહ્મ દરશાવૈ

ભવ મિથ્યા મૃગ તૃષ્ણા સમાના,

અનુલવ દમ માસ્તત નહિ આના ।

સો ગુરુદે અદ્ભુત ઉપદેશા,

છેદક શિશ્વા ન લુંચિત કેશા ॥૪॥

અર્થ--જે ગુરુ વેદના અર્થને સારી રીતે
બાણુતા હોય, અને જીવ બ્રહ્મની એકતાને સમજતા
હોય, પાંચ પ્રકારની ભેદ બુદ્ધિનો નાશ કરે, અદ્વૈત
રૂપ નિર્મળ બ્રહ્મનું જે દર્શન કરાવે, સંસાર મૃગ-

તૃણાના જેવો મિથ્યા છે. માટે ખીજું નથી એમ જે સદા કહે છે, તેજ ગુરુ અદ્ભુત ઉપદેશ આપી શકે છે શિષ્યા કાપનાર કે હુંચ કરનાર ગુરુ કહેવાય નહિ. ૩-૪

દોહા.

કરત મોક્ષ ભવ ગ્રાહતૈ, દે અસિ નિજ ઉપદેશ ।
સો દૈશિક બુધજન કહત નહિ કૃત ગૌરિક વેશ ॥

અર્થ--પોતાના સ્વરૂપનો-જ્ઞાનનો જે ઉપદેશ-
તે રૂપ તલવાર આપીને જે સંસારરૂપ ઝુડથી મોક્ષ
કરાવે છે તેને વિદ્વાનો ગુરુ કહે છે. ગેરવાળાં કપડાં
કરવાથી ગુરુપદની યોગ્યતા આવતી નથી. ૫

શિષ્ય લક્ષણ.

દૈશિક કે લક્ષણ કહે, શ્રુતિ મુનિ વચ અનુસાર ।
સો લક્ષણ હૈં શિષ્ય કે, વૈ જિનતૈં અધિકાર ॥૬॥

અર્થ--દૈશિક ગુરુનાં લક્ષણ શ્રુતિ તથા મુનિનાં
વચનને અનુસરીને કહ્યાં. ગ્રંથમાં અધિકારી થવાનાં
જે લક્ષણો કહેલાં છે તેજ લક્ષણો શિષ્યનાં સમજવાં. ૬

ગુરુભક્તિ ફલ નિરૂપણ.

ઈશ્વર તૈં ગૂરુમૈં અધિક, ધારૈ ભક્તિ સુજાન ।
બિન ગુરુભક્તિ પ્રવીન દુઃ, લહૈ ન આતમજ્ઞાન ॥૭॥

અર્થ—સુર પુરૂષે ઇશ્વર કરતાં પણ ગુરુમાં
અધિક ભક્તિ રાખવી. ગુરુની ભક્તિ વિના, શાસ્ત્રમાં
પ્રવીણ હોય તોપણ આત્મજ્ઞાન થતું નથી. ૭
વેદ ઉદધિ બિન ગુરુ લખૈ, લાગૈ લૌન સમાન ।

ઘાદર ગુરુમુખ દ્વાર વૈ અમૃતસૈં અધિકાન ॥૮॥

અર્થ—ગુરુ વિના વેદરૂપી સમુદ્ર મીઠા જેવો
ખારો લાગે છે. પણ વાહન સ્વરૂપ ગુરુ મુખદ્વારથી
આવે છે ત્યારે અમૃત કરતાં પણ અધિક સ્વાદ
આપે છે. ૮

દૃતિ પુટ ઘટ સમ અજ્ઞજન, મેઘ સમાન સુજાન ।
પઢૈ વેદ રહિ હેતુ તૈં જ્ઞાની પૈ, તજિ આન ॥૯॥

અર્થ—અજ્ઞાની ગુરુ આમડાની મસક સમાન
છે. ને સુગ્ધન શાની મેઘના—વરસાદના જેવા છે.
માટે અજ્ઞાનીનો પરિત્યાગ કરીને શાની પાસે વેદ
ભણવા. ૯

સમાધાન.

બ્રહ્મરૂપ અહિ બ્રહ્મવિત, તાકી બાની વેદ ।
ભાષા અથવા સંસ્કૃત, કરત ભેદ. ભ્રમ છેવ્દ ॥૧૦॥

અર્થ—બ્રહ્મવેતા પુરૂષ બ્રહ્મરૂપ છે, તેની વાણી
વેદરૂપ છે. પછી તે ભાષા હોય કે સંસ્કૃત હોય પણ
તે સર્વ પ્રકારના ભેદભ્રમનું છેદન કરે છે. ૧૦
બાની જાકી વેદ સમ, કીજે તાકી સેવ ।
ઠ્ઠે પ્રસન્ન જબ સેવ તૈ, તબ જાનૈ નિજ ભેવ ।૧૧।

અર્થ—જેની વાણી વેદ સમાન છે તે બ્રહ્મ-
વેતા. આચાર્યની નિગાસુએ સેવા કરવી. તેઓ
જ્યારે સેવાથી પ્રસન્ન થાય ત્યારે નિગાસુ પોતાના
સ્વરૂપને જાણે. ૧૧

આચાર્ય સેવા પ્રકાર.

સોરઠા.

ઠ્ઠે જવાહિ ગુરુસંગ, કરૈ દંડ જિમ દંડવત ।
ધારૈ ઉત્તમ અંગ, પાવન પાદ સરોજ રજ ॥૧૨॥

અર્થ—જ્યારે શ્રીગુરુનો સંગ થાય—સમીપ આવે

[૨૫]

ત્યારે દંડની પેઠે તેમને સાષ્ટાંગ દંડવત કરવા. તેમના ચરણની પવિત્ર રજને મુસ્તક ઉપર ધારણ કરવી. ૧૨

ચૌપાઈ.

ગુરુ સમીપ પુનિ કરિયે વાસા,
જો અતિ ઉત્કટ ઠહૈ જિજ્ઞાસા ।

તન મન ધન વચ્ચ અર્પી દેવૈ,
જો ચાહૈ હિય બંધન છેવૈ ॥૧૩॥

અર્થ—જો અત્યંત તીવ્ર જિજ્ઞાસા થાય તો તેણે ગુરુ સમીપજ વાસ કરવો. જો સંસારબંધન છેદી નાખવાની ઇચ્છા હોય તો તેમણે શ્રીગુરુને તન, મન, ધન અને વચ્ચ અર્પણ કરી દેવાં. ૧૩

તન મન ધન અર્પણ પ્રકાર.

તન કરિ ઘડુ સેવા વિસ્તારૈ,
આજ્ઞા ગુરુકી કબહૂ ન ટારૈ ।

મનમૈ પ્રેમ રામ સમ રાઝૈ,

ઠહૈ પ્રસન્ન ગુરુ રૂમ અભિલાઝૈ ॥૧૪॥

દોષ દ્રષ્ટિ સ્વપ્નૈ નહિં આનૈ,
હરિહર બ્રહ્મ ગંગ રવિ જાનૈ ।

ગુરુ મૂરતિકો હિય મૈ ધ્યાના,
ઘારૈ જો ચાહૈ કલ્યાના ॥૧૫॥

પત્ની પુત્ર ભૂમિ પશુ દાસી,
દાસ દ્રવ્ય ગૃહ વ્રીહી વિનાશી ।

ધન પદ્મ ફન સર્વાહિન કું માલૈ,
ઘૈ ગુરુ શરણ દુરિ તિહિ નાલૈ ॥૧૬॥

અર્થ—શરીર વડે ગુરૂની ઘણી સેવા કરે,
ગુરૂની આરાતો કદિ લોપ કરે નહિ. શ્રીસદ્ગુરૂના
ઉપર પરમેશ્વર કરતાં પણ અધિક પ્રીતિ રાખે અને
ગુરૂ પ્રસન્ન થાય એવી ઇચ્છા રાખે, શ્રીગુરૂના વિષે
સ્વપ્નમાં પણ દોષદ્રષ્ટિ કરે નહિ, પણ હરિ, હર,
બ્રહ્મા, ગંગા ને સૂર્ય જેવા પ્રસંગાનુરૂપ સમજે. જે
શિષ્ય પોતાનું કશ્ચાણ ઇચ્છતો હોય તેણે પોતાના
હૃદયમાં શ્રીગુરૂમૂર્તિનું નિરંતર ધ્યાન કરવું. પત્ની,
પુત્ર, ભૂમિ, પશુ, દાસી, દ્રવ્ય, ધર, તથા ધાન્ય એ

[૨૭]

સર્વને ધન કહેવામાં આવે છે. તે સર્વને દુર કરી
શ્રીગુરુનાં શરણમાં રહે. ૧૬

સોરઠા.

ધન અર્પણકો મેવ, એક કહ્યો સુન દસરો ।
ઘૈ ગૃહસ્થ ગુરુદેવ, યાજ્ઞવલ્કય સમ દેહ તિહિ ।

અર્થ--ધન અર્પણનો એક પ્રકાર કહ્યો હવે
ખીન્ને સાંભળ ને ગુરુ યાજ્ઞવલ્ક્યની પેઠે ગૃહસ્થ
હોય તો તેમને ધન અર્પણ કરવું. ૧૭

વાળી અર્પણ પ્રકાર.

છંદ.

માઘત ગુન ગન ગુરુકે બાની શુદ્ધ ।

દોષ ન કલહું અર્પન કરિ હમ બુદ્ધ ॥૧૮॥

અર્થ--ગુરુશ્રીના ગુણને ગાવાથી વાણી શુદ્ધ
થાય છે, એમ માની તેમના ગુણ ગાવાં પણ બુદ્ધિ-
માને કદિ દોષ અર્પણ કરવા નહિ. ૧૮

સોરઠા.

જો ચાહે કલ્યાન, તન મન ધન અરપિ હમ ।

બસે કહુત ગુરુસ્થાન, મિક્ષા તૈં જીવન કરૈ ॥૧૯॥

[૨૮]

અર્થ--જે મનુષ્ય પોતાનું કષ્ટાણુ ધર્યો
હોય તેણે પ્રથમ કહ્યા મુજબ તન, મન, ધન, વચના
અર્પણ કરી જ્યાં ગુરુ રહેતા હોય ત્યાં અથવા
નજીકમાં વાસ કરવો અને ભિક્ષા વડે પોતાનું જીવન
ધારણુ કરવું. ૧૯

ચૌપાઈ.

સો ભિક્ષા ધરિ દૈશિક ધાગૈ,

નિજ ભોજનકૂં નહિ પુનિ માગૈ ।

જો ગુરુ દેહ તુ જાઠર ડારે,

નહિં દજે દિન વૃત્તિ સંભારે ॥૨૦॥

અર્થ--માગી આણેલી ભિક્ષા ગુરુની પાસે
લાવીને મૂકે અને પોતાના ભોજન માટે તેમાંથી
માગે નહિ. જો ગુરુ કૃપા કરીને આપે તો ભોજન
કરે નહિ તો ખીજે દિવસે ભિક્ષા નાટે જાય. ૨૦

દોહા.

પુનિ ગુરુકે આગે ધરે, ભિક્ષા શિષ્ય સુજાન ।

નિવેંદ ન જિયમૈં કરૈ, જો નિજ ચહૈ કલ્યાન ૨૧

અર્થ--મુદ્ધિમાન શિષ્ય કરી ખીજે દિવસે જે

[૨૯]

બિલા લાવે તે ફરી ગુરૂની પાસે મૂકે. જે પોતાનું
કલ્યાણ ચાહતો હોય તે મનમાં ગ્લાનિ લાવે નહિ. ૨૧

ચૌપાઈ.

इम व्यवहृत अवसर जब पेखै,

मुख प्रसन्न गुरु सन्मुख लेखै ।

बिनती करै दोउ कर जोरी,

गुरु आज्ञा तैं प्रश्न बहोरी ॥ २२ ॥

અર્થ—આ રીતે વ્યવહાર કરતાં જ્યારે ગુરૂનો
અવકાશ જોવામાં આવે તથા પ્રસન્નમુખથી જ્યારે
ગુરૂ સામું જુઓ ત્યારે જે હાથ જોડી ગુરૂને વિનતી
કરે ને ગુરૂ જે આજ્ઞા કરે તો પ્રશ્ન પૂછે. ૨૨

દોહા.

तन मन धन बानी अरापि, जिहिं सेवत चित लाय ।

सकल रूप सो आप है, दादू सदा सहाय ॥ २३ ॥

અર્થ—તન, મન, ધન, તથા વચન અર્પણ
કરી જે ચિત્ત દધને ગુરૂની સેવા કરે છે. તે પોતે
સર્વરૂપ છે ને દાદુ હંમેશાં તેને સહાય કરે છે. ૨૩

[૩૦]

ચતુર્થસ્તરંગઃ

ઉત્તમ અધિકારી ઉપદેશ નિરૂપણ.

દોહા.

ગુરુ શિષ્યકે સંવાદકી, કહું વ ગાથ નવીન ।
પેલિ જાહિ જિજ્ઞાસુ જન, હાંત વિચાર પ્રવીન ૧

અર્થ---ગુરુ શિષ્યના સંવાદરૂપે એક નવીન
કથા કહું છું જેને જાણીને જિજ્ઞાસુ માણસ વિચાર
કરવામાં પ્રવીણ થાય છે. ૧

તીનિ સહોદર બાલ શુભ, ચક્રવર્તી સંતાન ।
શુભસંતાતિપિતુતિર્હિ નમૈ, સ્વર્ગ પતાલ જહાન ॥

અર્થ---ચક્રવર્તી રાજાના પુત્રો આ ત્રણ સગા
ભાઈઓ હતા, તેમના પિતાનું નામ શુભસંતાતિ હતું.
તેમને સ્વર્ગ, પાતાળ અને મૃત્યુલોક સર્વ નમતાં હતાં. ૨
તત્ત્વદષ્ટિ દેવ નામ અહિ, જો કહત અદૃષ્ટ ॥
તર્કદષ્ટિ પુનિ તીસરો, ઉત્તમ મધ્ય કનિષ્ઠ ॥૬॥

અર્થ—એકનું નામ તરવદષ્ટિ, બીજનું નામ અદષ્ટિ કહે છે અને ત્રીજનું નામ તર્કદષ્ટિ. એ ત્રણે અનુક્રમે ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ હતા. ૩

ચૌપાદ.

બાલપનો સબ લેખત સ્ત્રોયો,
તરુણ પાન પુનિ મદન વિગોયો ॥
ધારિ નારિ ગૃહ માર પ્રકાશી,
ભોગ લહે તિહું સબ સુખરાશી ॥૪॥

અર્થ—રાજાએ બાલ્યાવસ્થા રમવામાં શુભાવી જ્યારે યુવાન થયો ત્યારે કામથી પીડાવા લાગ્યો, કામદેવના પ્રકાશને લઇ સ્ત્રી પરણીને ગૃહી થયો, તેણે અનેક પ્રકારનાં સુખ ભોગવ્યાં. ૪

દોહા.

સ્વર્ગ ભુમિ પાતાલકે, ભોગહિ સર્વ સમાજ ॥
શુભસંતતિ નિજ તેજ બલ કરત રાજકે કાજ ૫
અર્થ—સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાલના સર્વ પ્રકારના ભોગની સામગ્રી ભોગવતો તે શુભસંતતી પોતાના

તેજ અને બલ વડે રાજ્યનું કામ કરતો હતો. ૫
 લાહિ બવસર દક તિહિં પિતા, નિજ હિય રચ્યો વિચાર
 સુખ સ્વરૂપ અજ આતમા, તાસું ભિન્ન અસાર ૬

અર્થ—તેમના પિતાએ સમય જોધને પોતાના
 મનમાં વિચાર કર્યો કે એક આત્મા અજ અને
 સુખસ્વરૂપ છે તેનાથી ભિન્ન સર્વ અસાર છે. ૬
 હિં કારન તજિ રાજ યહ, જાનૂં આતમ રૂપ ॥
 સ્વર્ગ ભૂમિ પાતાલકે, તિહું પુત્ર કરિ મુપ ॥૭॥

અર્થ—આત્મા સુખરૂપ છે. એ કારણથી આત્માના
 સ્વરૂપને જાણું અને ત્રણ પુત્રને સ્વર્ગ, ભૂમિ તથા
 પાતાળનું રાજ્ય આપી હું રાજ્યનો ત્યાગ કરું. ૭

ચૌપાઈ.

અસ વિચાર શુમંસતતિ કીના,
 મંત્રિ પેલ્લિ તિહું પુત્ર પ્રબીના ॥
 દેશ દકંત સમીપ બુલાયે,
 નિજ વિરાગકે વચન સુનાયે ॥૮॥

અર્થ—આ પ્રમાણે વિચાર કરીને શુભસંતતિએ પોતાના મંત્રિને સંજ્ઞા કરીને પોતાના ત્રણ પ્રવીણ પુત્રાને એકાન્ત સ્થાનમાં બોલાવ્યા તથા પોતાના વૈરાગ્યનાં વચન સંભળાવ્યાં. ૮

માખ્યો પુનિ યહ રાજ સંભારહુ,
 હક પતાલ હક સ્વર્ગ સિધારહુ ।
 અપર બસહુ કાશી ભુષિ સ્વામી,
 રહત જહાં શિવ અંતરયામી ॥૧॥

અર્થ—વળી તેણે કહ્યું કે “ હે પુત્રા આ રાજ્યને તમે સંભાળી લ્યો. એક પાતાળને વિષે, તથા એક સ્વર્ગમાં રાજ્ય કરો. તથા એક કાશીને વિષે રહી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરો. કે જ્યાં અંતર્યામી એવા શિવને વાસ છે. ” ૯

જિહિ મરતહિ સુનિ શિવ ઉપદેશા,
 અનયાસહિ તિહિ લોક પ્રવેશા ॥
 ગંગ અંગ મનુ કોર્તિ પ્રકાશૈ,
 ઉત્તર વાહિનિ અધિક ઉજાસૈ ॥૧૦॥

અર્થ—જ્યાં (કાશીમાં) મરતી વખત જે શિવનો ઉપદેશ સાંભળે છે તે અનાયાસે શિવલોકમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં ઉત્તરવાહિની ગંગાનો પ્રવાહ જાણે તેમની કીર્તિનો પ્રકાશ કરતો હોય તેમ શાભે છે. ૧૦

દોહા.

કરહુ રાજહમ મિંન્ન તિહું, પાલહુ નિજ નિજ દેશ ।
વિન વિભાગ ભ્રાતાનકો, ભૂમિ કાજ વહૈ ક્લેશ ॥

અર્થ—આ રીતે તમે ત્રણે જણાઓ ભિન્ન સ્થાનમાં રાજ્ય કરો. તથા પોતાના દેશનું પાલન કરો. જે વિભાગો કરવામાં નથી આવતા તે ભાઈઓમાં ભૂમિ માટે પરસ્પર ક્લેશ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૧

ઈંદવ છંદ.

રાજ સમાજ તજૌં સબમૈં અબ ।
જાનિ હિયે દુઃખ તાહિ અસારા ॥
ઔર તુ લોક દુક્કી અપનૈ દુખ ।
મૈં ભુગત્યો જગ ક્લેશ અપારા ॥

જે ભગવાન પ્રધાન અજ્ઞાન ।

સમાન દરિદ્રન તે જન સારા ॥

હેતુ વિચાર હિયે જગકે ભગ ।

ત્યાગિ લઘૂં નિજ રૂપ સુખારા ॥૧૨॥

અર્થ—હવે હું આ રાજસમાજને અંતઃકરણથી દુઃખરૂપ જાણીને તેનો ત્યાગ કરૂં છું. સર્વ લોકો તો પોતાના દુઃખવડે દુઃખી હોય છે પણ મેં તો સંસારને માટે અત્યંત ક્લેશ સહન કર્યો. જે પુરૂષો અશ્વર્થ-વાળાઓમાં મુખ્ય-આગેવાન છે અને અજ્ઞાની છે. તે સર્વ મનુષ્યો સંપત્તિવાળા છતાં દરિદ્રી-મનુષ્યોની માફક અંદરખાતેથી દુઃખી છે. આવા હેતુઓનો હૃદયમાં વિચાર કરીને સંસારના સર્વ અશ્વર્થનો ત્યાગ કરી પરમ સુખસ્વરૂપ એવા મારા સ્વરૂપને હું જાણુવા ઇચ્છુ છું. ૧૨

વાક્ય અનંત કહેઈ હમ તાત ।

સુને તિહું ભ્રાત સુબુધિ નિધાના ॥

બેઠિ ફકંત વિચાર અપાર ।

મને પુનિ આપસમાંહિ સુજાના ॥

દે દુઃખ મૂલ સમાજ હમૈં યહ ।

આપ ભયો ચહ બ્રહ્મ સમાના ॥

સો જન નાગર બુદ્ધિક સાગર ।

આગર દુઃખ તજૈ જુ જહાના ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—એ પ્રમાણે પિતાએ ધણાં વાક્યો કહ્યાં અને સુબુદ્ધિ નિવાન ત્રણે ભાઈઓએ તે સાંભળ્યાં. તે બુદ્ધિમાનોએ એકાન્તમાં બેસીને વિચાર કર્યો અને પછી પરસ્પર કહેવા લાગ્યા. “ દુઃખના મૂલરૂપ રાજ્યને સોંપીને આપણા પિતા બ્રહ્મસદૃશ થવા ઇચ્છે છે ” આ સંસારમાં તેજ મનુષ્ય ચતુર અને બુદ્ધિના સાગરરૂપ છે કે જોણે દુઃખના સ્થાનરૂપ આ જગતનો ત્યાગ કર્યો છે. ૧૩

દોહા.

યા તૈં તજિ દુઃખ મૂલ ગહ, રાજ કરૌ નિજ કાજ ।

કરિ વિચાર હમ ગેહતૈં, નિકસ્યો મ્રાત સમાજ ।

અર્થ—માટે દુઃખના મૂલરૂપ આ રાજનો ત્યાગ કરી આપણું કામ કરીએ. એવો વિચાર કરીને ત્રણે ભાઈઓનો સમાજ ઘરમાંથી નીકળ્યો. ૧૪

તિહું સોજત સદ્ગુરુ ચલે, ધારિ મોક્ષ હિય કામ ।
અર્થ સહિત કિયં તાતકો, શુભસંતતિ યહ નામ ।

અર્થ—મનમાં મોક્ષની કામના રાખીને ત્રણે
ભાઈઓ સહચરને ખોળવા ચાલ્યા. એ રીતે ત્રણે
ભાઈઓએ પોતાના પિતાનું શુભસંતતિ એવું જે નામ
તે સાર્થક કર્યું. ૧૫

સોજત સોજત દેશ બહુ, સુરસરિ તીર ફકંત ।
તરુ પલ્લવ શાખા સઘન, બન તામેં ફક સંત ॥૧૬॥

અર્થ—ધણી દેશે ખોળતા ખોળતા તેઓ ગંગા-
પર આવ્યા ત્યાં તરુ-ઝાડ, પલ્લવ તથા શાખાથી
સઘન-ઘાટું બન ગોચું તેમાં એક સંતને બેઠેલા જોયા. ૧૬
બેઠયો બટ વિટપહિં તરૈ, ભદ્રા મુદ્રા ધારિ ।

જીવ બ્રહ્મકો ઇકતા, ઉપદેશત ગુનટારિ ॥૧૭॥

અર્થ—ત્યાં એક વડની નીચે ભદ્રામુદ્રા ધારણ
કરીને એક સંત બેઠા હતા (ભદ્રામુદ્રાનો એ પ્રકાર
છે કે અંચુડો અને પાસેની તર્જની આંગળીને
સંયોગ અને મધ્યમા, અનામિકા ને કનિકા
(છેલ્લી ત્રણ) આંગળીઓને સિદ્ધિ રાખવી તેને

ભાવ એ છે કે) ત્રણ ગુણ જૂદા છે અને જીવને

બ્રહ્મ એક છે. તેવો ઉપદેશ કરતા હતા. ૧૭

દોષ રહિત એકાગ્ર ચિત્ત, શિષ્ય સંગ પરિવાર ।

લલિત દૈશિક ઉપદેશ હિય, ચહુધા કરત વિચાર ।

અર્થ—ત્યાં દોષ રહિત એકાગ્ર ચિત્તવાળો, શિષ્ય સમૂહ પરિવારરૂપે ગુરૂના ઉપદેશને અંતઃકરણમાં ધારણ કરી સર્વ પ્રકારે મનન કરતો હતો. ૧૮

મનહુ શંભુ કૈલાસમેં, ઉપદેશત સનકાદિ ।

પેચિ તાહિ તિહિં લહિ શરન, કરી દંડવત આદિ ।

અર્થ—જાણે કૈલાસમાં (દક્ષિણામૂર્તિ સ્વરૂપે) મહાદેવજી ચારે સનકાદિકને ઉપદેશ કરતા હોય તેવા ગુરૂને જોઈ, તેમનું શરણ લેવા દંડવત નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. ૧૯

કિયો વાસ ષટમાસ પુનિ, શિષ્ય રીતિ અનુસાર ।

કરી અધિક ગુરુ સેવ તિહું, મોક્ષકામ હિય ધારર ।

અર્થ—શિષ્યની રીતને અનુસરીને છ માસ સુધી ગુરૂ પાસે નિવાસ કર્યો તથા મોક્ષની ઇચ્છા મનમાં રાખીને ત્રણ ગુરૂની અત્યંત સેવા કરવા લાગ્યાં ૨૦

હૈ પ્રસન્ન શ્રીગુરુ તૈ, તે પૂછે મૃદુબાનિ ।
કિર્હિ કારન તુમ તાત તિહું, બસહુ કૌન કહ આનિ ।

અર્થ—જ્યારે શ્રીસદ્ગુરુ પ્રસન્ન થયા ત્યારે તેઓ
અત્યંત મૃદુ વાણીવડે પોતાના શિષ્યોને પૂછવા લાગ્યા
“હે સામ્ય પુરુષો તમે શા માટે અહીંયાં વસો
છો ? તમે પરસ્પર શા સગા છો ? અને કોના
પુત્ર છો ?” ૨૧

તત્ત્વદાષ્ટિ તબ લાખિ હિયે, નિજ અનુજનકી સૈન ।
કહે ઉભયકર જોરિં નિજ, અભિપ્રાયકે બૈન ॥૨૨॥

અર્થ—પોતાના નાના ભાઈઓની સાન-ધસારત
(મનો ધસ્ટા) જાણી લઇને તત્ત્વદાષ્ટિ પોતાના
હાથ જોડીને નીચે પ્રમાણેનાં વચન કહેવા લાગ્યો. ૨૨

તત્ત્વદાષ્ટિરુવાચ.

દોહા.

મો ભગવન હમ ભ્રાત તિહું, શુભસંતતિ સંતાન ॥
લખ્યો ચહૈં વહુ મેવ હિય, દીન નવીન અજાન ૨૩

અર્થ—હે ભગવન્ અમે ત્રણે ભાઈઓ શુભ-

સંતતિના પુત્રો છીએ. દીન, નવીન અને અશાની એવા
અમે મોક્ષના રહસ્યને જાણવાને ઇચ્છીએ છીએ. ૨૩
જો આજ્ઞા વૈ રાવરી, તો વૈ પૂછિ પ્રવીન ।
આપ દયાનિધિ કલ્પતરુ, હમ અતિદુઃખિત અર્ધીન ૨૪
અર્થ—આપ દયાનિધિ અને કલ્પવૃક્ષરૂપ છો,
અમે અત્યંત દુઃખી છીએ માટે જે આપશ્રીની આરા
હોય તે અમે પૂછીને જાણીતા થઈએ. ૨૪

શ્રીગુરુવાચ.

સોરઠા.

સુનાહુ શિષ્ય મમ વાત, જો પૂછહુ તુમ સો કહું ।
લહો હિયે કુશલાત, સંશય કોઝ ના રહે ॥ ૨૫ ॥
અર્થ—હે શિષ્ય મારી વાત સાંભળ, તું જે
પૂછશે તે હું કહીશ. કોઈ સંશય રહેશે નહિ માટે
હૃદયમાં મોક્ષને જાણો. ૨૫

દોહા.

ગુરુકી લખી દયાલુતા, શિષ્ય હિયે મૌ ચૈન ।
કાજ સિદ્ધ નિજમાનિ હિય, માષે સવિનય બૈન ૨૬

अर्थ—गुरुनी दयालुता जेधने, शिष्यनर
 हृदयमां आनंद थये. पोतानुं कार्य सिद्ध थयुं अम
 मनमां समज्जते विनय सहित नीये प्रमाणे वयन
 कहेवा लाग्यो. २६

तच्च दृष्टिरुवाच-

चौपाई.

भो भगवन तुम कृपा निधाना,

हौ सर्वज्ञ महेश समाना ।

हम अजानमति कछु न जानै,

जन्मादिक संसृति भयमानै ॥२७॥

अर्थ—हे भगवन आप कृपाना निधान छे.

सर्वज्ञ अने महादेव समान छे. अमे अजान बुद्धि

कांछ जलता नथी जेथी जन्म विगेरे संसारने लय
 मानीये छीये. २७

कर्म उपासन कीने भारी,

और अधिक जग पाशी डारी ॥

आप उपाय कहौ गुरु देवा,

वहै जातैं भवदुखको छेवा ॥ २८ ॥

અર્થ—હે ગુરો ! કર્મ અને ઉપાસનાનાં અનંત ,
અનુષ્ઠાનો કર્યા પણ તેથી મંસારનો પાશ ઉલટો
વધારે દૃઢ થયો. આપ એવો ઉપાય બતાવો કે જેથી
બવ દુઃખનો નાશ થાય. ૨૮

પુનિ ચાહત હમ પરમાનંદા,
તાકો કહો ઉપાય સુ છંદા ॥
જબ કૃપા કરિ કહિહૌ તાતા,
તબ વૈ હૈ હમરે કુશલાતા ॥ ૨૯ ॥

અર્થ—અમે વળી પરમાનંદ સ્વરૂપને ઇચ્છીએ
છીએ, આપ અમને તેનો સ્વચ્છંદ ઉપાય કહો. હે
તાતા ! જ્યારે આપ કૃપા કરીને તે કહેશો ત્યારે
અમારું કલ્યાણ થશે. ૨૯

ગુરુકા ઉત્તર.

દોહા.

મોક્ષ કામ ગુરુ શિષ્ય લાસિં, તાકો સાધન જ્ઞાન ।
વેદુક્ત ભાષન લગે, જીવ બ્રહ્મ મિદ્ ભાન ॥૩૦॥

અર્થ—મોક્ષની કામનાવાળા શિષ્યને જોઈને

—તેનું સાધન જ્ઞાન તે કહેવા લાગ્યા, જે જ્ઞાન જીવ
અહંતા ભેદને તોડનારું અને વેદમાં કહેલું છે. ૩૦
પરમાનંદ મિલાપતું, જો શિષ્ય ચંહે સુજાન ॥

જન્માદિક દુઃખ નાશપુનિ, બ્રાંતિજન્ય તિર્હિમાન ૩૧

અર્થ—હે મુળજી શિષ્ય તું પરમાનંદની પ્રાપ્તિ
અને જન્માદિક દુઃખના નાશની ઇચ્છા કરે છે તે
કેવળ બ્રાંતિથી થએલી છે એમ તું જાણ. ૩૧

પરમાનંદસ્વરૂપ તું, નહિં તૌમ્હે દુઃખલેશ ॥

અજ અવિનાશી બ્રહ્મચિત્ જિન માંને હિયકેશ ૩૨

અર્થ—તું પરમાનંદ સ્વરૂપ છે તારામાં જરા પણ
દુઃખનો અંશ નથી. તું અજન્મા અવિનાશી ચૈતન્ય
સ્વરૂપ છે. તારા મનમાં રખે જરા પણ શોક લાવતો. ૩૨

તત્ત્વદૃષ્ટિરુવાચ.

વિષયસંગ કવું માન વહૈ, જો મૈ આનંદરૂપ ॥

અવ ઉત્તર યાકો કહૌ, શ્રીગુરુમુનિવરમ્ ॥૩૩॥

અર્થ—જો હું આનંદરૂપ છું તો મને વિષયના
સંગનું જ્ઞાન કેમ થાય છે ? મુનિવરોમાં એક હે ગુરુજી
આપ એનો ઉત્તર કહો. ૩૨

શ્રીગુરુવાચ.

ચૌપાઈ.

આતમ વિમુક્ષ બુદ્ધિ જન જોઈ,

इच्छा ताहि विषयकी होई ।

તાસું ચંચલ બુદ્ધિ બચાની,

सुख आभास होइ तहं हानी ॥૩૪॥

અર્થ—જે મનુષ્ય આત્મા વિમુક્ષ બુદ્ધિવાળો છે તેને વિષયની ઇચ્છા થાય છે. તેથી તેની બુદ્ધિ ચંચલ થાય છે. તેને વિષે સુખના આભાસનો નાશ થાય છે. ૩૪

જબ અભિલષિત પદારથ પાવે,

तब मति छन विक्षेप नशावै ॥

તામૈ વૈ આનન્દ પ્રતિર્ષિયા,

पुनि छनमै बहु चाह विडंबा ॥૩૫॥

અર્થ—જ્યારે ઇચ્છિત પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે એક ક્ષણ બુદ્ધિ સ્થિર થઈ જાય છે. તેથી આંતરમુખ થએલી બુદ્ધિમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડે

છે તેથી આનંદ થાય છે. પુનઃશ્ચણમાં આત્માનંદને
ભૂતીને પુરૂષને વિષયના આનંદની ભ્રાંતિ થાય છે. ૩૫
તાતે વૈ ચિરતાકી હાની,

સો અનંદ પ્રતિવિંશ નશાની ॥

વિષય સંગ આનંદ જુ હોઈ,

બિન સતગુરુ યહ લક્ષે ન કોઈ ।૩૬।

અર્થ—તેથી સ્થિરતાનો નાશ થાય છે, (તેથી

બુદ્ધિ ચંચળ થાય છે) એ ચંચળતા આનંદના
પ્રતિબિંબનો નાશ કરનાર છે, વિષયના સંગથી જે
આનંદ થાય છે તેનું સ્વરૂપ ગુરુ વિના કોઈ જાણી
શકે તેમ નથી. ૩૬

દોહા.

વિષય સંગતે વૈ પ્રગટ, આતમ આનન્દરૂપ ॥

શિષ્ય સુનાયો તોહિમૈ, યહ સિદ્ધાન્ત અનૂપ ૩૭

અર્થ—વિષય સંગથી આત્માનોજ આનંદરૂપ
પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. અર્થાત્ વિષય નિમિત્તે આત્મા-
નંદનુંજ ભાન થાય છે. એ અપૂર્વ સિદ્ધાંત હે શિષ્ય
મેં તુને સમજાવ્યો. ૩૭

સોરઠા.

સો તું મોહિ વ માણ, જો યામૈં શંકા રહી ॥
નિજ મતિમૈં મતિ રાણ, મૈં તાકો ઉત્તર કહું ૩૮

અર્થ—હવે આમાં—આનંદમાં—અનુભવમાં જે
કાંઈ શંકા હોય તો તું મને કહે. તે શંકાને તારી
બુદ્ધિમાં રાખીશ નહિ. (પૂછતાં) હું તેનો ઉત્તર
આપીશ. ૩૮

તત્ત્વદષ્ટિરુવાચ.

ચૌપાઈ.

મો ભગવન તુમ દીન દયાલા,
મેટયો મમ સંશય તતકાલા ॥

યામૈં કલુક રહી આશંકા,
સો માણું અબ વહે નિર્વેકા ॥૩૯॥

અર્થ—હે ભગવન તમે દીન ઉપર દયા કરનારા
છો. આપે મારા સંશયોનો તત્કાલ નાશ કર્યો. પણ તેમાં
જે કાંઈક શંકા રહી ગઈ છે તે સરલતાથી કહું છું. ૩૯

આત્મ વિમુક્ત બુદ્ધિ અજ્ઞાની,
તાકી યહ સર્વ રીતિ બલ્લાની ॥
જ્ઞાની જનકો કહો વિચારા,
કોડ ન તુમ સમ ઓર ઉદારા ॥૪૦॥

અર્થ—જે પુરુષ આત્મ વિમુક્ત છે. અજ્ઞાની
છે. તેની રીત તેા આપે કહી. હવે જ્ઞાની પુરુષની રીતનેા
વિચાર કહો, સંશયનું છેદન કરવામાં આપના જેવો
ખીન્ને કોઈ ઉદાર નથી. ૪૦

શ્રીગુરુવાચ.

દોશ.

શુનહુ શિષ્ય દ્વક વાત મમ, સાવધાન મનકામ ॥
હૈં દ્વિવિધ આત્મ વિમુક્ત, અજ્ઞાની રુ સુજાન ॥૪૧॥

અર્થ—હું શિષ્ય મન એકાગ્ર કરીને હું એક
વાત કહું છું તે તું સાંભળ, આત્મ વિમુક્ત એ પ્રકારના
હોય છે (૧) અજ્ઞાની (૨) જ્ઞાની. ૪૧

હૈં વિસ્મૃત વ્યવહારમૈં, કબહુક જ્ઞાની સંત ॥
અજ્ઞાની વિમુક્ત હિ રહૈં, યહ તૂં જાન સિદ્ધંત ॥૪૨॥

અર્થ—જ્ઞાની સંત ક્યારેક વ્યવહારમાં આત્મ તત્ત્વને ભૂલી જાય છે. એટલે વ્યવહાર કાળમાં આત્મ વિમુખ રહે છે. પણ અજ્ઞાની મનુષ્ય તો સદાકાળ વિમુખજ રહે છે. એ રીતે સિદ્ધાન્ત સમજી લે. ૪૨

શિષ્ય ઉવાચ.

ઘૌપાઈ.

હે પ્રભુ પરમાનંદ બલ્લાન્યો,
મેરો રૂપ સુ મૈં પહિચાન્યો ॥

ન હિં તો મૈં ભવબંધન લેશા,

કહ્યો આપ પુનિ યહ ઉપદેશા ॥૪૩॥

અર્થ:--હે પ્રભુ આપે પરમાનંદ સ્વરૂપ પ્રશંસા કરી, અને તેથી પરમાનંદ માઈ રૂપ છે એમ મેં જાણ્યું. વળી આપે કહ્યું કે તારામાં સંસાર બંધન જરાપણ નથી તે ઉપદેશ પણ જાણ્યો. ૪૩

યામૈં શંકા મુહિ યહ આવે,

જાતૈં તવ વચ હિય ન સુહાવૈ ॥

નહિં મોમૈં યહ બંધ પસારો,

કહો કૌન તૌ આઘય ન્યારો ॥૪૪॥

[૪૯]

અર્થ—પણ તેમાં મને એક શંકા થાય છે. જેથી
આપનાં વચન અંતઃકરણમાં ઉતરતાં નથી. જે સંસાર
બંધન મારામાં ન હોય તો પછી તે કોને આશરે
રહેલ છે તે કહો. ૪૪

શ્રીગુરુવાચ.

સોરઠા.

સુનહુ શિષ્ય મમ થાનિ, જાતૈં તવ શંકા મિટૈ ॥
હૈ જગકી અતિ હાનિ, તો મોમૈં નહિં ઔરમૈં ૪૫॥

અર્થ—હે શિષ્ય તું મારા વચન સાંભળ કે
જેથી તારી શંકા ટળી જાય. જગત્ની અત્યંત નિવૃત્તિ
છે. તે તારામાં મારામાં અને બીજામાં નથી. ૪૫

તત્ત્વદષ્ટિરુવાચ.

દોહા.

જો મગવન કહું હૈ નહિં, જન્મ મરન જગ લેદ ।
હૈ પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ કયું, કહો આપ યહ મેદ ॥૪૬॥

અર્થ—હે ભગવત્ જે આપ એમ કહો છો કે
આત્મામાં જન્મ, મરણ અને સંસારનાં દુઃખો નથી

[૫૦]

તો તેની પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ કેમ થાય છે ? તેનું કારણ
આપ મને કહો. ૪૬

શ્રીગુરુરુવાચ.

દોહા.

આત્મરૂપ અજ્ઞાનતૈ, ઠહે મિથ્યા પરતીતિ ॥

જગત સ્વપ્ન નમ નીલતા, રજ્જુભુજગકી રીતિ ૪૭

અર્થ—આત્મસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી જગતની મિથ્યા
પ્રતીતિ થાય છે. અર્થાત્ નથી છતાં જણાય છે. જેમ
સ્વપ્નામાં પદાર્થ, આકાશમાં નીલતા અને દોરડીમાં
સર્પ નથી છતાં દેખાય છે તેમ. ૪૭

તત્ત્વદાષ્ટિરુવાચ.

ઘોષાર્ક.

મિથ્યા સર્પ રજ્જુ મૈં જૈસૈ,

માણ્યો ભવ આતમ મૈં તૈસૈ ॥

કૈસૈ સર્પ રજ્જુમૈં માસૈ,

બહ સંશય મન બુદ્ધિ વિનાશૈ ॥૪૮॥

અર્થ—જેમ દોરડીમાં મિથ્યા સર્પ દેખાય છે. તેમ આત્મામાં મિથ્યા જગત દેખાય છે એમ આપે કહ્યું. પણ દોરડીમાં સર્પ કેવી રીતે દેખાય છે. એજ મારા મનમાં સંશય છે. એ સંશય મારા નિશ્ચયનો નાશ કરે છે. ૪૮

અસત ય્યાતિ પુનિ આતમ ય્યાતિ,
ય્યાતિ અન્યથા અહ અય્યાતિ ॥

સુને ચારિ મત મ્રમકી ઠૌરા,
માનું કૌન કહૌ યહ બ્યૌરા ॥૪૯॥

અર્થ—(૧) અસતપ્યાતિ (૨) આત્મપ્યાતિ (૩) અન્યથાપ્યાતિ (૪) અપ્યાતિ, એ ચાર, (૧) શૂન્યવાદી (૨) ક્ષણિક વિજ્ઞાનવાદી (૩) ન્યાય અને વૈશેષિક (૪) સાંખ્ય અને પ્રભાકર] મત સાંભળ્યા છે. એમાંથી કયા મતને શ્રેષ્ઠ માનું તે કહો. ૪૯

શ્રીગુરુસ્વાચ.

દોહા.

ય્યાતિ અનિર્વચનીય લલિ, પંચમ તિનૈત્ત ઔર ॥
યુક્તિહીન મત ચ્યારિ યે, માનહુ મ્રનકી ઠૌર ॥૫૦॥

[૫૨]

અર્થ—પ્રથમના ચાર મત યુક્તિહીન છે, તેનાથી જૂદો પાંચમો અનિર્વચનીય પ્રયાતિ મત ભ્રમ સ્થાનમાં માનવા યોગ્ય છે. ૫૦

શિષ્યવચન.

यह मिथ्या परतीत वहै, जाँमै जगत अपार ॥
सो भगवन मोकुं कहौ, को याको आधार ॥५१॥

અર્થ—હે ભગવંત્ જોમાં અપાર જગત્ મિથ્યા જણાય છે. તે જગત્નો આધાર કોણ છે તે મને કહો. ૫૧

श्रीगुरुवचन.

तव निजरूप अज्ञानतै, वहै मिथ्या जगभान ॥
अधिष्ठान आधार तूं, रज्जु भुजंग समान ॥५२॥

અર્થ—તારા પોતાના સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી તને મિથ્યા જગતનું જ્ઞાન થાય છે. જેમ દોરડી મિથ્યા-સર્પનું અધિષ્ઠાન અને આધાર છે, તેમ જગતનું અધિષ્ઠાન અને આધાર તું છું. ૫૨

શિષ્યવચન.

भगवन मिथ्या जगतको, द्रष्टा कहिये कौन ॥

[૫૩]

અધિષ્ઠાન આધારજો, દ્રષ્ટા હોય ન તૌન ॥૫૩॥

અર્થ—હે ભગવન્ મિથ્યા જગતનો દ્રષ્ટા કાને કહેવો ! જે અધિષ્ઠાન અથવા આધારરૂપ હોય તે દ્રષ્ટા થઈ શકે નહિ. ૫૩

શ્રીગુરુવાચ.

ચૌપાઈ.

મિથ્યા વસ્તુ જગતમેં જે હૈ,
અધિષ્ઠાનમેં કલ્પિત તે હૈ ॥

અધિષ્ઠાન સો દ્વિવિધ પિછાનહુ,
ઇક ચેતન દૂજો જડ જાનહુ ॥૫૪॥

અર્થ—જગતમાં જેટલી મિથ્યા વસ્તુ છે તે અધિષ્ઠાનમાં કલ્પિત છે, એ અધિષ્ઠાન એક ચેતન અને બીજું જડ એમ બે પ્રકારનાં છે તે તું જાણ. ૫૪

અધિષ્ઠાન જડ વસ્તુ જહાં હૈ,
દ્રષ્ટા તારેં ભિન્ને તહાં હૈ ॥

જહાં હોય ચતન આધારા,
તહાં ન દ્રષ્ટા હોવૈ ન્યારા ॥૫૫॥

[૫૪]

અર્થ—જ્યાં અધિષ્ઠાન વસ્તુ જડ હોય છે ત્યાં દ્રષ્ટા તેનાથી જૂદો છે. પણ જ્યાં ચેતન આધાર છે ત્યાં દ્રષ્ટા જૂદો હોતો નથી. ૫૫

દોહા.

ચેતન મિથ્યા સ્વપ્નકો, અધિષ્ઠાન નિર્ધાર ॥
તોઈ દ્રષ્ટા ભિન્ન નહિ, તૈસૈં જગત વિચાર ॥ ૫૬ ॥

અર્થ—જેમ મિથ્યા સ્વપ્નનું અધિષ્ઠાન સાક્ષી-ચેતન છે અને તેજ સ્વપ્ન દ્રષ્ટા છે. તેનાથી જૂદો દ્રષ્ટા નથી. તેમ મિથ્યા જગતનું અધિષ્ઠાન આત્મા છે અને તેજ દ્રષ્ટા છે. ૫૬

મ મિથ્યા સંસારદુઃખ, વૈ તોમૈં ભ્રમ માન ॥
ત્રાકી કહા નિવૃત્તિં તૂં, ચાહૈ શિષ્ય સુજાન ॥ ૫૭ ॥

અર્થ—હે શિષ્ય આ રીતે તારામાં સંસાર દુઃખની મિથ્યા બ્રાન્તિ થાય છે. (ભ્રમથી દુઃખ સમજાય છે વસ્તુતઃ નથી) હે સુજ્ઞાણ તેની નિવૃત્તિની ઇચ્છા થઇ કેશ નહિ. ૫૭

[૫૫]

શિષ્યુવાચ.

ચૌપાઈ.

જગ યદ્યપિ મિથ્યા ગુરુ દેવા,

તથાપિ મૈં ચાહું તિહિ હેવા ॥

સ્વપ્ન મયાનક જાકૂં માસે,

કરિ સાધન જન જિમ તિહિ નાસૈ ૫૮

અર્થ—હે ગુરુદેવ ! જો કે જગત્ મિથ્યા છે તો
પણ હું તેનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. જેને
ભયાનક સ્વપ્ન દેખાય છે તેને નાશ કરવાનાં સાધન
વડે મનુષ્ય જેમ તેનો નાશ કરવાને ઇચ્છે છે તેમ. ૫૮

યાતૈં વૈહ જાતૈં જગહાના,

સૌ ઉપાય માસ્રો મગવાના ॥

તુમ સમાન સતગુરુ નહિ આના,

શ્રવણ પૂંક દે બંચક નાના ॥૫૯॥

અર્થ—હે ભગવન જેથી જગતનો નાશ થાય
એવો જે ઉપાય હોય તે મને કહો તમારા જેવો

બીજો સદ્ગુરુ નથી બીજા ઠગારા તો કેવળ કાન-
કુંકનારાજ હોય છે. ૫૯.

શ્રીગુરુવાચ.

સોરઠા.

સો મੈં કહ્યો વચ્ચાનિ, જો સાધન તૈં પૂછિયો ॥
નિજ હિય નિશ્ચય આનિ, રહૈ ન રંચક સ્વેદ જગદ૦
અર્થ—તે જે સાધન પૂછ્યું તે મેં તને સારી
રીતે કહ્યું. તાગ હૃદયમાં તેને નિશ્ચયરૂપે રાખ જેથી
તને જરાપણ જગકલેશ થશે નહિ. ૬૦,

દોહા.

નિજ આતમ અજ્ઞાનતૈં, હૈ પ્રતીત જગસેદ ॥
નશૈ સુ તાકે બોધતૈં, યહ ભાષત મુનિ વેદ ॥૬૧॥
અર્થ—સ્વઆત્માના અજ્ઞાનથી સંસારના કલે-
શની પ્રતીતિ થાય છે. આત્મજ્ઞાનથી તેનો નાશ થાય
છે એમ મુનિઓ તથા વેદો કહે છે. ૬૧
જગ મામ નહિ “બ્રહ્મમૈં,” “અહંબ્રહ્મ” યહજ્ઞાન ॥
સો તાકું શિષ મૈં કહ્યો, નહિં ઉપાય કો જ્ઞાન ૬૨

અર્થ—હે શિષ્ય “ જગત મારામાં નથી હું
બ્રહ્મ છું ” એવું અહંબ્રહ્મરૂપી જ્ઞાન તે મેં તને કહ્યું
એ શિક્ષાય બીજું કોઈ સાધન નથી. ૬૨

કર્મ ઉપાસનતૈં નહિ, જગ નિદાન તમ નાશ ॥
અંધકાર જિમ ગેહમૈં, નશૌ ન વિન પરકાશ ॥૬૩॥

અર્થ—કર્મ અને ઉપાસનાથી જગતના ઉપાદાન
કારણરૂપ અજ્ઞાનનો નાશ થતો નથી. જેમ ઘરમાં
અંધકાર હોય તેનો નાશ પ્રકાશ વિના થતો નથી
તેમ અજ્ઞાન પણ જ્ઞાન વિના નાશ પામતું નથી. ૬૩.
માલ્યો શિષ્ય ઉપદેશ મૈં, જગ મંજક હિયધારિ ॥
જો યામૈં સંશય રહ્યો, સો તૂં પૂછ વિચારિ ॥૬૪॥

અર્થ—હે શિષ્ય મેં વિચાર કરીને જગતના
નાશનો ઉપાય કહ્યો. એમાં જો કંઈ સંશય હોય તો
તું વિચાર કરીને પૂછ, ૬૪.

શિષ્યઉવાચ

ચૌપાઈ.

મો મગવન જો કહ્યું તુમ માલ્યો,

[૫૮]

સો સવ સત્ય જાનિ હિય રાખ્યો ॥

જગ નિદાન અજ્ઞાન વચ્ચાન્યો,

તાકો મંજક જ્ઞાન પિછાન્યો ॥૬૫॥

અર્થ—હે ભગવાન તમે જે કાંઈ કહ્યું છે તે સર્વ સત્ય માનીને મેં મારા હૃદયમાં ધારણ કરી રાખ્યું છે. જગતનું ઉપાદાન કારણ અજ્ઞાન કહ્યું છે તે જ્ઞાન તેનો નાશ કરનાર છે એ આપત પણ મેં જાણી છે. ૬૫ જ્ઞાનરૂપ વર્ણન પુનિ કીના,

જગ મિથ્યા સૌ મેં મલચીના ॥

સુખ સ્વરૂપ આતમ પરકાસ્યો,

દયા તિહારી સૌ મુહિ માસ્યો ॥૬૬॥

અર્થ—વળી આપે જ્ઞાનના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું જગત મિથ્યા છે તે પણ મેં સારી રીતે જાણ્યું. વળી આત્મા સુખરૂપ પ્રકાશે છે એ પણ તમારી દયાથી મને સારી રીતે સમજાયું. ૬૬.

શંકા.

પુનિ માણ્યો “તં બ્રહ્મ સ્વરૂપં,”

યહ મેં લખ્યો ન મેદ અનૂપં ॥

યામૈં મુહિ શંકા ફક આવે,

જીવ બ્રહ્મકો ભેદ જનાવૈ ॥ ૬૭ ॥

અર્થ—વળી આપે એમ કહ્યું કે ‘તું બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે’ પણ એ શુભભેદ મારા સમજવામાં આવ્યો નહિ. તેથી તેમાં મને એક શંકા થાય છે. તે એ કે જીવ બ્રહ્મનો ભેદ છે. ૬૭.

પુન્ય પાપકા હું મૈં કર્તા,

જન્મ મરણ ઓ સુખ દુઃખ થર્તા ॥

ઔર અનેક માંતિ જગ માસૈ,

ચહું જ્ઞાન અજ્ઞાન જુ નાસૈ ॥ ૬૮ ॥

અર્થ—હું પુન્ય પાપનો કર્તા છું, જન્મ મરણ તથા સુખ દુઃખને ધારણ કરવાવાળો છું. વળી અનેક પ્રકારનાં જગત્ માસે છે. તેથી હું જ્ઞાનની ઇચ્છા રાખું છું કે જેથી અજ્ઞાન દૂર થાય. ૬૮.

જો યાતૈં વિપરીત સ્વરૂપા,

તાકૂં બ્રહ્મ કહત મુનિ ભૂપા ॥

કહો ઇકતા કૈસે જાનૂં,

રૂપ વિરુદ્ધ દિયે પહિચાનૂં ॥ ૬૯ ॥

અર્થ—જે આના (જીવ)થી વિપરીત સ્વરૂપવાળું છે તેને શ્રેષ્ઠ મુનિઓ બ્રહ્મ કહે છે. હું મારા હૃદયમાં જેને વિશ્વ રૂપવાળા બાણું છું તેની (જીવબ્રહ્મની) એકતા કેવી રીતે પીછાણું ? ૬૯.

સુનહુ ગુરુ દૂજા પુનિસંશૈ,
જીવ બ્રહ્મ એકત્વ પ્રનંશૈ ॥

એક વૃક્ષમે સમ દ્વૈ પક્ષી,

ફલ ભોગૈ એક દૂજો સ્વચ્છા ॥૭૦॥

અર્થ—હે ગુરો ! વળી મને એક બીજો સંશય થાય છે તે સાંભળો. તે પણ જીવ બ્રહ્મની એકતાનો નાશ કરનાર છે. એક વૃક્ષને વિશે બે પક્ષીઓ રહે છે તેમાં એક ફળનો ભોક્તા અને બીજો શુદ્ધ છે. ૭૦

ભોગ રહિત પરકાશ અસંગા,

વેદ વચન યહ કહત પ્રસંગા ॥

કર્મ ઉપાસન પુનિ બહુ ભાસ્ત્રૈ,

જીવ બ્રહ્મ યાતૈ દ્વય રાસ્ત્રૈ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ—તે બીજો ભોગ રહિત પ્રકાશરૂપ અસંગ છે એ પ્રસંગ વેદ વચનો કહે છે. વળી કર્મ અને

ઉપાસના પણ બહુ પ્રકારથી કહેલ છે. તેથી જીવ અને
બ્રહ્મ એમ દ્વિત સિદ્ધ થાય છે. ૭૧

શ્રીગુરુવાચ

સુનહુ શિષ્ય્વ ઇક કહ્ બિચારા,
ઘૈ જાતૈં શંકા નિસ્તારા ॥

ઘટકાશ ઇક જલ આકાશા,
મેઘાકાશ મહા આકાશા ॥ ૭૨ ॥

અર્થ—હું શિષ્ય એક વિચાર કરું છું તે સાંભળ
જેથી તારી શંકાનું સમાધાન થશે. ઘટાકાશ, જલાકાશ,
મેઘાકાશ અને મહાકાશ (એમ આકાશના ચાર
પ્રકાર છે.) ૭૨

ચ્યારિ ભેદ યે નમકે જાનહુ,
પુનિ ચેતનકે તથા પિછાનહુ ॥

ઇક કૂટસ્થ જીવ પુનિ કહિયે,
ઈશબ્રહ્મ હિય જાનૈ રહિયે ॥૭૩॥

અર્થ—એ આકાશના જેમ ચાર ભેદ છે તેમ
ચેતનના પણ ચાર ભેદ જાણવા. એક કૂટસ્થ, બીજો
જીવ, ત્રીજો ઇશ, ચોથો બ્રહ્મ, એમ મનમાં નું જાણ "

[६२]

जब इनको तुं रूप पिछानै,

निज शंका तब हि सब भानै ॥

यातैं सुन इनको अब भेदा,

नशै सुनत जन्मादिक खेदा ॥७४॥

अर्थ—ज्यारे तुं ओ सर्वनुं ३५ जलप्रीति, तयारे तारी सर्व शंकातो नाश थशे भाटे छवे तुं आतो भेद सांभण, जेथी तारे जन्मादि भेद नाश पाभे. ७४

घटाकाशवर्णन.

दोहा.

जल पूरित घटकूं जु दे, जितनो नभ अवकाश ।

युक्ति निपुन पंडित कहैं ताकूं घटाकाश ॥७५॥

अर्थ—जल-पाणी-थी भरला घडाने आकाश जेटलो अवकाश-जगा आपे; तेदला अवकाशने युक्ति निपुण पंडितो घटाकाश छहे छे. ७५

जलाकाशवर्णन.

जल पूरित घटमें पुनि, है नभको आभास ।

घटाकाशयुत विज्ञजन, भाखत जल आकाश ॥७६॥

અર્થ—જલ-પાણી-થી ભરેલા ઘડમાં જે આ-
કાશનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે અને ઘટાકાશ સાથે મળીને
જલાકાશ થાય છે એમ જાણનારા કહે છે. ૭૬

जो खलमें आकाशको, नहीं प्रतिबिम्ब लखाई ॥
थौरैमें गंभीरता, वही प्रतीत किहि भाई ॥ ७७ ॥

અર્થ—જો જલમાં આકાશનું પ્રતિબિંબ ન
પડતું હોય તો થોડા જળમાં ગંભીરતા કેવી રીતે
પ્રતીત થાય છે ? ૭૭

याँतें जलमें व्योमकौ, लखि आभास सुजान ॥
रूप रहित जिम शब्दतैं, वही प्रतिध्वनिको भान ७८

અર્થ—જેમ રૂપ રહિત શબ્દનો પડધો પડે છે
તેમ રૂપ રહિત આકાશનું જલમાં પ્રતિબિંબ પડે છે
એમ ડાહ્યા માણસે જાણવું. ૭૮

મેઘાકાશ વર્ણન.

जो मेघहि अबकादे पुनि तामैं आभास ॥

तिन दोनूंकूं कहतहै, बुधजन मेघाकाश ॥ ७९ ॥

અર્થ—વાદળાંને આકાશ જે અવકાશ આપે
છે. તેમજ વાદળાંના જળમાં આકાશનું જે પ્રતિબિંબ

પડે છે એ બેડને બુદ્ધિમાન માણસ મેઘાકાશ કહે છે. ૭૯
વર્ષત મેઘ અનંતજલ, ઉદક સહિત રૂઢિ હેત ॥
દક નહિ નમ આભાસવિન, રમ પ્રતિબિંબ સમેત ૮૦

અર્થ—મેઘમાંથી—વાદળોમાંથી અનંત જળની
વૃષ્ટિ થાય છે, માટે મેઘને જળયુક્ત કહે છે અને
જળ આકાશના પ્રતિબિંબ વિનાનું હોય નહિ તેથી
જળ પ્રતિબિંબ સાથે હોય છે. ૮૦

મહાકાશવર્ણન.

બાહિર ભીતર ઇકરસ, વ્યાપક જો નમરૂપ ॥
મહાકાશ તાકું કહે, કોવિદ બુદ્ધિ અનૂપ ॥૮૧॥

અર્થ—બાહર અને અંદર સર્વત્ર એકરસ વ્યા-
પક જે આકાશનું સ્વરૂપ છે. તેને અદ્ભુત બુદ્ધિવાલા
પંડિતો મહાકાશ કહે છે. ૮૧

ચતુર્માતિ નમકે કહે, છક્ષણ શ્રુતિ અનુસાર ॥
અથ ચેતનકે શિષ્ય સુન, જાસું લહે વિચાર ૮

અર્થ—હે શિષ્ય ચાર પ્રકારનાં નમનાં લક્ષણ
મેં તને શ્રુતિ પ્રમાણે કહ્યાં. હવે ચેતનનાં લક્ષણ
કહું છું તે સાંભળ જેનાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. ૮૨

કૂટસ્થ વર્ણન.

મતિ ઘા વ્યષ્ટિ અજ્ઞાનકો, અધિષ્ઠાન ચૈતન્ય ।
ઘટાકાશ સમ માનિયે, સો કૂટસ્થ અજમ્ય ॥૮૩॥

અર્થ—બુદ્ધિ અથવા વ્યષ્ટિ અજ્ઞાનના અધિ-
ષ્ઠાન રૂપ જે ચૈતન્ય છે તે ઉત્પત્તિથી સહિત ઘટા-
કાશની પેઠે કૂટસ્થ કહેવાય છે. ૮૩

જીવવર્ણન.

કામ કર્મયુત બુદ્ધિર્મૈ, જો ચેતન પ્રતિબિંબ ॥
જીવ કહેં વિદ્વાન તિર્હિ, જલ નમ તુલ્ય સર્વિંબ ૮૪

અર્થ—કામ અને કર્મ સહિત બુદ્ધિમાં ચેત-
નનું જે પ્રતિબિંબ છે તેને વિદ્વાન જીવ કહે છે,
જલાકાશની પેઠે કૂટસ્થ સહિત ચિદાભાસને જીવ
કહે છે. ૮૪

અધિષ્ઠાન કૂટસ્થસૈ, ઠહૈ આભાસ બહાલ ॥
રક્ત પુષ્પ ઉપર ધર્યો, રક્ષટિક હોર્દાજિમ લાલ ૮૫

અર્થ—જાણ પુષ્પ ઉપર રક્ષટિક ધરવાથી તે
જે લાલ દેખાય છે. તેમ અધિષ્ઠાન કૂટસ્થના પ્રતિ-
બિંબથી ચિદાભાસ દેખાય છે. ૮૫

બુદ્ધિમાંહિ આભાસજો, પુન્ય પાપ ફલ ભોગ ।

ગમન આગમન સો કરૈ, નહિ ચેતનમેં જોગ ॥૮૬॥

અર્થ—બુદ્ધિમાં જે આભાસ છે તે પુણ્ય પાપનાં ફળ ભોગવવા સારૂ ગમન આગમન કરે છે. ચેતનમાં—કૂટસ્થમાં તેનો સમ્બન્ધ નથી. ૮૬

મિથ્યા નમ ઘટ સંગ જ્યું, લહૈ ક્રિયા ઘણી માંતિ

ઘટાકાશ અક્રિય સદા, રહૈ એક રસ શાન્તિ ॥૮૭॥

અર્થ—જેમ ઘડાની સાથે આકાશ અનેક પ્રકારની મિથ્યા ક્રિયા કરતું દેખાય છે. પણ ખરૂં જોતાં ઘટાકાશ સદા ક્રિયા રહિત એકરસ શાન્ત છે. તેમ કૂટસ્થ છે એમ સમજવું. ૮૭

અથવા દ્યૌષ્ટિ અજ્ઞાનમેં, જો ચેતન આભાસ ।

અધિષ્ઠાન કૂટસ્થયુત, કહૈ જીવ પદ તાસ ॥૮૮॥

અર્થ—અથવા વ્યૌષ્ટિ-અજ્ઞાનમાં ચેતનનો જે આભાસ પડે છે તે અને કૂટસ્થ મળીને જીવ કહેવાય છે. ૮૮

ઈશ્વર વર્ણન.

ચિત્ત્લાયા માગાવિષે, અધિષ્ઠાન સંયુક્ત ।

મેધવ્યોમસમ રૂપ સો, અંતર્યામી મુક્ત ॥૮૯॥

અર્થ—મોઢાકાશની પેઠે માયામાં ચેતનની છાયા તથા અધિષ્ઠાન મળીને ધશ્વર કહેવાય છે. તે અંતર્યામી અને મુક્ત સ્વરૂપ છે. ૮૯

અંતર બાહિર ઇકરસ, જો ચેતન ભરપૂર ॥

વિભુનમ સમ સો બ્રહ્મ હૈ, નહિ નેરે નહિ દૂર ॥૯૦॥

અર્થ—આકાશની પેઠે વ્યાપક ભરપૂર ચેતન અંદર ને બહાર એકરસ છે તેજ બ્રહ્મ છે. તે સમીપ નથી તેમ દૂર પણ નથી. ૯૦

ચતુર્ભીતિ ચેતન કહ્યો, તામૈં મિથ્યા જીવ ॥

પુણ્ય પાપ ફલ ભોગવૈ, ચિત્ કૂટસ્થ સુશિવ ॥૯૧॥

અર્થ—ચાર પ્રકારનાં ચેતન કહ્યાં તેમાં મિથ્યા આભાસ અંશ જીવ છે તે પુણ્ય ને પાપરૂપ ફલને ભોગવે છે અને ચેતન જે કૂટસ્થ છે તે શિવસ્વરૂપ છે. ૯૧

કર્મી છાયા દેત ફલ, નહિ ચેતનમૈં જોગ ॥

સો અસંગ ફકરૂપ હૈ, જાનૈ મિશ્ર કુલોગ ॥૯૨॥

અર્થ—જીવના સ્વરૂપમાં ચેતનની છાયા-આભાસ તે કર્મ કરે છે ને માયામાં જે છાયા તે ફલ આપે છે. ચેતનમાં તેનો સમ્બન્ધ નથી. કારણ કે તે

અસંગ અને એકરૂપ છે. મૂઠ્ઠા લોક તથા જુદાં જાણે છે. અર્થાત્ ચેતન આપે છે એમ માને છે તે ખોટું છે. ૯૨

ચૌપાઈ.

બહો શિષ્ય તેં પ્રશ્ન જુ કરીને,
તિનેકે યે ઉત્તર મૈં દીનૈ ॥

કહે જુ ત તરુમૈં હૈ પચ્છી,

इक भोगै इक आहि अनिच्छी ॥૯૩॥

અર્થ—હે શિષ્ય તેં જે પ્રશ્ન કર્યા તે સર્વના મેં ઉત્તર આપ્યા. તેં વૃક્ષમાં જે બે પક્ષી કહ્યાં તેમાં એક ભોક્તા ૩૫ છે અને બીજું ઇચ્છારહિત ૩૫ છે. ૯૩

ते चेतनं आभास लखाये,

नम छाया ज्युं भिन्न बताये ॥

कह्यो भिन्न कर्मो फलदाता,

मति माया छाया सो ताता ॥૯૪॥

અર્થ—હે તાત ! તે ચેતન અને આભાસ જાણુ અને આકાશ તથા તેની છાયા ભિન્ન છે એમ સમજ. કર્મ કરનાર બુદ્ધિમાં આભાસ છે તે જુદો છે. અને માયામાં આભાસ તે ફલદાતા પણ ભિન્ન છે. ૯૪

જીવર્દશમે ચેતનરૂપં,

ભેદ ગંધર્તે રહિત અનૂપં

યાતે “અહંબ્રહ્મ” યહ જાનૌ,

“મહં” શબ્દ કૂટસ્થ પિછાનૌ ॥૧૫॥

અર્થ—જીવમાં અને ધર્શ્વરમાં ચેતનરૂપ એકજ છે તે ભેદના ગંધર્થી રહિત અને અનૂપમ છે. માટે “હું” બ્રહ્મ હું” એમ તારે બાણુવું. તેમાં “હું” એ શબ્દથી કૂટસ્થ સમજવો. ૯૫.

“બ્રહ્મ” શબ્દકો અર્થ સુમાખ્યો,

મહાકાશસમ લક્ષ્ય જુ રાખ્યો ॥

“અહંબ્રહ્મ” નહિ જૌલૌ જાનૌ,

તૌલૌ દીન દુઃખિન મય માનૌ ॥૧૬॥

અર્થ—બ્રહ્મ શબ્દનો અર્થ સારી રીતે કહ્યો. તે મહાકાશની પેઠે લક્ષ્યાર્થરૂપ છે. જ્યાં સુધી “હું” બ્રહ્મ હું” એમ બાણે નહિ. ત્યાં સુધી દીન, દુઃખી થઈ બચ માને છે. ૯૬.

[૭૦]

તત્ત્વદષ્ટિરુવાચ.

દોહા.

કહૌ ગુરુ જ્ઞે કૌનકું, “અહંબ્રહ્મ” યહજ્ઞાન ॥
નહિં જાનું મૈ આપકે, માસૈ બિના સુજાન ॥૧૭॥

અર્થ—હે ગુરુ ! ‘ હું બ્રહ્મ છું ’ એવું જ્ઞાન કેને
થાય છે ? તે મને કહો. હું આપના કહ્યા વિના આ
સધનું સારી રીતે જાણી શકું એમ નથી. ૬૭

શ્રીગુરુરુવાચ.

સોરઠા.

કહું અવસ્થા સાત, સુન શિષ્ય વ આભાસકી ॥
નહિં ચેતનકી તાત, તિનહીમૈં યહ જ્ઞાન હૈ ॥૧૮॥

અર્થ—હે શિષ્ય ! હવે આભાસની સાત અવસ્થા-
ઓ કહું છું તે સાંભળ. તે અવસ્થાઓ ચેતનની
નથી તેમાં—સાત અવસ્થામાં જ્ઞાન છે. ૬૮.

ચૌપાઈ.

इक अज्ञान आवरन जानो,
अंति द्विविध पुनि ज्ञान पिछानो ॥

શોકનાસ અતિદર્ષ અપારા,

સત્ત અવસ્થા હમ નિર્ધારા ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—સાત અવસ્થાઓ નીચે પ્રમાણે (૧) અ-
જ્ઞાન (૨) આવરણ (૩) પ્રાંતિ (૪) પરોક્ષજ્ઞાન (૫)
અપરોક્ષજ્ઞાન (૬) શોકનાશ (૭) અપારદર્ષ, ૯૯.

દોહા.

“નહિ જાનું મેં બ્રહ્મકું” યાકું કહત અજ્ઞાન ॥

“બ્રહ્મ હૈ નહિ માન વૈ, યહ આવરન સુજાન ૧૦૦

અર્થ—‘હું’ બ્રહ્મને જાણતો નથી’ એવું જે
ભાન તેને અજ્ઞાન કહે છે તે ‘બ્રહ્મ છે પણ તેનું
ભાન થતું નથી’ એવા ભાનને આવરણ કહે છે. ૧૦૦

જન્મ મરન ગમના ગમન, પુન્ય પાપ સુખ શ્વેદ ॥

નિજ સ્વરૂપે મેં માન વૈ, મ્રાન્તિ બહાનિ વેદ ૧૦૧

અર્થ—પોતાના સ્વરૂપમાં—કૂટસ્થમાં; જન્મ,
મરણ, જવું, આવવું, પુન્ય, પાપ, સુખ, શ્વેદ, વિગે-
રેનું જે ભાન તેને પ્રાંતિ કહે છે. ૧૦૧.

દ્વૈવિધ જ્ઞાન બહાનિયે, હક પરોક્ષ અપરોક્ષ ॥

‘અસ્તિબ્રહ્મ’ પરોક્ષહૈ, ‘અહંબ્રહ્મ’ અપરોક્ષ ॥ ૧૦૨ ॥

અર્થ—જ્ઞાન એ પ્રકાશનું છે (૧) પરોક્ષ (૨)

અપરોક્ષ. બ્રહ્મ છે એ પરોક્ષજ્ઞાન છે અને ‘ હું બ્રહ્મ છું ’ એ અપરોક્ષજ્ઞાન છે. ૧૦૨

“નહિ બ્રહ્મ ” યા અંશકો, કર પરોક્ષ વિનાશ ॥

સકલ અવિદ્યા જાલકું, દૂજો નશૈ પ્રકાશ ॥૧૦૩

અર્થ—‘ બ્રહ્મ નથી ’ એ અજ્ઞાનના અંશને પરોક્ષજ્ઞાન નાશ કરે છે અને બીજું અપરોક્ષજ્ઞાન (હું બ્રહ્મ છું) એ સર્વ અવિદ્યા જાલને નાશ કરે છે. ૧૦૩

જન્મ મરણ મોમેં નહિ, નહિ સુખદુઃખકોલેશ ॥

કિન્તુ અજન્ય કૂટસ્થમેં, પ્રાંતિનાશ યહ વેશ ૧૦૪

અર્થ—મારામાં જન્મ મરણ નથી તેમ સુખ દુઃખનો લેશ નથી પણ હું તો અજન્મ કૂટસ્થ છું એ પ્રાંતિ નાશનું સ્વરૂપ છે. ૧૦૪

સંશય રહિત સ્વરૂપકો, હોદ્દ જુ અદ્વય જ્ઞાન ॥

તવ ઉપજૈ હિય મોદ તવ, સો તું હર્ષ પિછાન ૧૦૫

અર્થ—જ્યારે સંશય રહિત સ્વરૂપનું અદ્વૈત જ્ઞાન થાય, ત્યારે તારા અંતઃકરણમાં જે પ્રમોદ ઉપજાય તેને તું હર્ષ જાણ. ૧૦૫

કહી અવસ્થા સાતમેં, તોકું શિષ્ય સુજાન ॥
સો સગરી આભાસકી, હૈ તિનહીમેં જ્ઞાન ॥૧૦૬॥

અર્થ—હે સુગ શિષ્ય ! મેં તને સાત અવસ્થા-
ઓ કહી તે સર્વ આભાસની છે અને તેને વિષે
જ્ઞાન થાય છે. ૧૦૬

“જ્ઞાન હોત હૈ કૌનકું,” यह पूछी तैं बात ॥
मैं ताकौं उत्तर कहाँ, चहै सु पूछव तात ॥१०७॥

અર્થ—તેં મને એમ પૂછ્યું કે “જ્ઞાન કોને
થાય છે” મેં તેનો જવાબ આપ્યો. હવે તારી ઇચ્છા-
માં આવે તે પૂછ. ૧૦૭

શિષ્યવચ.

भगवन वही आभासकूं, “अहंब्रह्म” यह ज्ञान ॥
तुम भाख्यो सो मैं लख्यो, पुनि शंका इक आना ॥

અર્થ—હે પ્રભુ અહંબ્રહ્મ (હું બ્રહ્મ) એ જ્ઞાન
આભાસને થાય છે, એમ તમે કહ્યું તે મેં જાણ્યું.
પણ એમાં એક શંકા થાય છે. ૧૦૮.

चौपाई.

है आभास ब्रह्मतैं न्यारा,

અસ તુમ પૂર્વ કિયો નિર્ધારા ॥

“ અહંબ્રહ્મ ” સો કંસે જાને,

આપાહિ મિત્ર બ્રહ્મતેં માને ॥૧૦૯॥

અર્થ—આભાસ બ્રહ્મથી જૂદો છે એ વાત તમે પૂર્વે નક્કી કરેલી છે. જ્યારે આભાસ પોતાને બ્રહ્મથી જૂદો માને છે તો પછી તે ‘ અહંબ્રહ્મ ’ એમ કેવી રીતે બોલે? ૧૦૯.

જો જાને તો મિથ્યા જ્ઞાના,

હોઈ જેવરી ભુજગ સમાના ॥

શ્રીગુરુ યહ સંદેહ મિટાઝ,

યુક્તિ સહિત નિલ્લ ઓક્તિ સુનાઝ ॥

અર્થ—જો આભાસને હું બ્રહ્મ છું એવું જ્ઞાન થાય તો આભાસ જૂદો હોવાથી તેને જે જ્ઞાન થાય તે દોરડીમાં થનારા સર્પ જ્ઞાનના જેવું મિથ્યા જ્ઞાન થશે તો ગુરુ આપનાં યુક્તિવાળાં વચનોથી મારો એ સંદેહ મટાડો. ૧૧૦;

શ્રીગુરુવાચ :

દોહા.

“અહં” શબ્દકે અર્થકો, સુન અથ શિષ્ય વિવેકં ॥
તવ હિયકે આસૂં નસૈં, શંક કલંક અનેક ૧૧૧

અર્થ--હે શિષ્ય ! હવે તું ‘અહં’ શબ્દના
અર્થનો વિવેક સાંભળ જેથી તારા હૃદયમાંથી સર્વ
શંકા૩૫ કલંકનો નાશ થાય. ૧૧૧.

ઘૈ યદાપિ આભાસમેં, “અહંબ્રહ્મ” યહ જ્ઞાન ॥
તથાપિ સો કૂટસ્થકો, લહૈ આપ અભિમાન ૧૧૨

અર્થ--જો કે ‘અહંબ્રહ્મ’ એવું જ્ઞાન આભા-
સમાં થાય છે તોપણ તે (આભાસ) પોતાનું અને
કૂટસ્થ જેઉનું અભિમાન કરે છે. ૧૧૨

‘તાકો સદા અભેદ હૈ, વિભુચેતનતૈં તાત ॥

બાધસમેં નિજરૂપહં, બ્રહ્મરૂપ દરસાત ॥ ૧૧૩ ॥

અર્થ--વ્યાપક ચૈતન્યની સાથે તેનો (કૂટસ્થનો)
સદા અભેદ છે એટલે જ્યારે ઉપાધિનો બાધ થાય
થાય છે ત્યારે પોતાનું જ ૩૫ બ્રહ્મસ્વરૂપે દેખાય છે. ૧૧૩

તત્ત્વદાષ્ટિરુવાચ.

અહં વૃત્તિર્મે ભાન વૈ, સાક્ષી અરુ આભાસ ॥
સો ક્રમર્તે ધા ક્રમવિના, યાકો કરહુ પ્રકાશ ॥

અર્થ—હે સદ્ગુરુ ! અહંવૃત્તિમાં સાક્ષી અને
આભાસનું જે ભાન થાય છે તે ક્રમથી થાય છે કે
ક્રમ વિના થાય છે તે બોધ મને કર્યો. ૧૧૪

શ્રીગુરુરુવાચ.

સાવધાન વૈ શિષ્ય સુન, માણું ઉત્તર સાર ॥
સુનત નસે અજ્ઞાનતમ, બોધ માનુ ઉજિયાર ૧૧૫

અર્થ—હે શિષ્ય ! સારભૂત ઉત્તર કહું છું તે તું
સાવધાન થઈને સાંભળ. તેને સાંભળતાંજ બોધ રૂપી
સૂર્યનો ઉદય થતાં અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર નાશ પામે
છે. ૧૧૫.

एक शमयहिं भान वै, साक्षी अरु आभास ।
दूजो चेतनको विषय, साक्षी स्वयं प्रकाश ११६

અર્થ—સાક્ષી તથા આભાસનું એકજ સમયે
ભાન થાય છે. બીજા એટલે—અંતઃકરણ સહિત આ-

ભાસ તે ચેતનનો વિષય થાય છે અર્થાત્ સાક્ષીનાં
વિષય થઇ ભાન થાય છે. ૧૧૬

તત્ત્વદષ્ટિરુત્તરોચ.

ઇન્દ્રિયકે સંબંધ બિન “અહંબ્રહ્મ” યહ જ્ઞાન ॥
કેસે વહે પ્રત્યક્ષ પ્રભુ, મોકૂં કહો બચ્ચાન ॥૧૧૭॥

અર્થ—હે પ્રભુ ! ઇન્દ્રિયના સંબંધવિના ‘અહં-
બ્રહ્મ’ એ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ કેવી રીતે થાય છે. તે મને
વિસ્તારીને કહો. ૧૧૭.

શ્રીગુરુત્તરોચ.

ઇન્દ્રિય બિન પ્રત્યક્ષ નહિ, શિષ્ય યહ નિયમ ન જાના
બિન ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ વહે, જૈસે, સુખદુઃખ જ્ઞાન ૧૧૮

અર્થ—હે શિષ્ય ! ‘ઇન્દ્રિય વિના પ્રત્યક્ષ ન
થાય’ એવો નિયમ નથી. કારણ કે ઇન્દ્રિય વિના
પણ સુખ દુઃખનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે. ૧૧૮.

દોહા.

ગુરુકો અસ ઉપદેશ સુનિ, તત્ત્વદષ્ટિ બુદ્ધિમંત
બ્રહ્મરૂપ લલિત આતમા, કિયો ભેદ અમ અંત ૧૧૯

અર્થ—બુદ્ધિમાન તત્ત્વદષ્ટિએ ગુરુના આવા ઉપદેશને સાંભળી, પોતાના આત્માને અક્ષરપ જાણી ભેદ ભ્રમ (અજ્ઞાન) નો નાશ કર્યો. ૧૧૯

“અહંબ્રહ્મ” યા વૃત્તિમૈં, નિરાવરણ વૈહ માન ॥

દાઢૂ આઢૂરૂપ સો, યું હમ લિયો પિછાન ૧૨૦।

અર્થ—‘અહંબ્રહ્મ’ એ વૃત્તિમાં જેનું આવ-રણ રહિત જ્ઞાન થાય છે તે આદિસ્વરૂપજ દાદ્ ગુરુ છે એમ જાણી લીધું. ૧૨૦

પંચમસ્તરંગ:

શ્રીગુરુવેદાદિ વ્યાવહારિક પ્રતિપાદન

ઔ મધ્યમાધિકારી સાધન નિરૂપણ.

પ્રશ્નકી ચૌપાઈ.

વેદ રૂ ગુરુ જો મિથ્યા કહિયે,

તિનતૈં ભવદુઃખ નશ્યો ન ચહિયે ।

જેસે મિથ્યા મરુથલકો જલ,

ધ્યાસ નાશકો નહિ તામૈં બલ૥૧॥

અર્થ—અદૃષ્ટિ—હે ગુરુ ! વેદ તથા ગુરુને જો
મિથ્યા કહેવામાં આવે તો તેનાથી ભવ દુઃખનો નાશ
થાય નહિ. જેમ મરથલ-ઝાંઝવાનું પાણી મિથ્યા
હોવાથી તે તૃષા નાશ કરવામાં સમર્થ નથી. ૧

સત્ય વેદ ગુરુ કહે તુ દ્વૈત,
મયો ગયો સિદ્ધાંત અદ્વૈત ॥

યું શંકર મત પશ્ચિ અશુદ્ધા,
તજ્યો સકલ મધ્વાદિ પ્રત્યુદ્ધા ॥૨॥

અર્થ—જો વેદ ગુરુને સત્ય કહેવામાં આવે તો
દ્વૈત થાય એટલે અદ્વૈત સિદ્ધાન્તજ રહેતો નથી. એ
રીતે શંકરમતને અશુદ્ધ જાણીને મધ્વાદિ સર્વ પ્રત્યુ-
દ્ધાએ તેનો ત્યાગ કર્યો છે. ૨

યહ શંકા ભગવન મુહિ ઉપજે,
ઉત્તર દેહુ દયાલ ન કુપિજે ॥

ગુરુ બોલે શિષ્યકી સુનિ બાની,
શંકરકો મત પરમ પ્રમાની ॥૩॥

અર્થ—હે ભગવાન ! મને આવી શંકા થાય છે
તો કૃપા કરી ઉત્તર આપો, કાશ કરશેમાં. ઉત્તર.

શિષ્યની એવી વાણી સાંભળી મુર બોલ્યા કે-શ્રીશંકરનું

મત પરમ પ્રમાણુરૂપ છે. ૩

ઠ્યારિ ચાર મધ્વાદિક જે હૈં,

વેદ વિરુદ્ધ કહત સવ તે હૈં ॥

યામૈં ઢ્યાસ વચન મુનિ લીજે,

શંકર મતહિ પ્રમાન કરીજે ॥૪॥

અર્થ—મધ્વાદિ જે ચાર મત છે તે સર્વ વેદ

વિરુદ્ધ છે તેમાં મહર્ષિ વ્યાસનાં વચન સાંભળાને

શ્રીશંકર મતને પ્રમાણુ સમજવો. ૫

કલિમૈં વેદ અર્થ બહુ કરિ હૈ ॥

શ્રીશંકર શિવ તબ અવતરિ હૈ ॥

જૈન બુદ્ધ મત મૂલ ઉચ્ચારૈ,

ગંગાતૈં પ્રભુ મૂર્તિ નિકારૈ ॥૫॥

અર્થ—કલિયુગમાં જ્યારે વેદના અનેક પ્રકારના

અર્થ કરવામાં આવશે ત્યારે શ્રીમહાદેવ શ્રીશંકર

સ્વરૂપે પ્રકટ થશે; જૈન અને બૌદ્ધ મતને નિર્મૂલ્ય

કરશે અને ગંગામાંથી મૂર્તિ કાઢશે. ૫

જેસે માનુ ઉદય ઉજિયારો,

दूरि करै जगमें अंधियारी ॥
सब वस्तु हि ज्युंको त्यूं भासै,
संशै और विपर्यय नाशै ॥६॥

अर्थ—जेम उदम पामेला सूर्यथी जगतना
अंधकारनो नाश थाय छे तयारे सर्व वस्तुज्यो जेवी
छे तेवीज हेभाय छे. अने संशय विपर्यय नाश
पामे छे. ६

वेद अर्थमें त्यूं अज्ञाना,
नाशि है श्रीशंकर व्याख्याना ॥
करि है ते उपदेश यथारथ,
नाश हि संशय अरु अयथारथ ॥७॥

अर्थ—तेम श्रीशंकरनुं व्याख्यान वेदना अर्थना
अज्ञानते दूर करै. अने तेमनो यथार्थ उपदेश संशय
विपर्ययनो नाश करै. ७

और जु वेद अर्थकं करि है,
ते शठ बृथा परिअम धरि है ॥

यूं पुरानमें व्यास कही है,
शंकर मतमें मान यही है ॥८॥

અર્થ—બીજા ને વેદના અર્થ કંરશે. તે શક
વૃથા પરિશ્રમ લેશે. એમ બ્યાસ પુરાણમાં કહે છે એજ
બ્યાસ વચન શંકર મતમાં પ્રમાણ છે. ૮

મધ્વાદિકનો મત ન પ્રમાની,

યહ હમ બ્યાસ વચનતે જાની ॥

ઔર પ્રમાન કહું સો સુનિયે,

વાલમીકરિષિ મુખ્ય જુ ગિનિયે ॥૯॥

અર્થ—મધ્વાવાદિકનો મત પ્રમાણ રૂપ નથી એ
વાત બ્યાસ વચનથી જાણીએ છીએ, વળી વાલ્મીક
નામના ને મુખ્ય ઋષિ છે તેમણે ને પ્રમાણ કહ્યું
છે તે પણ સાંભળો, ૯.

તિન મુનિ કિયો ગ્રંથ વાસિષ્ઠા,

તામે મત અદ્વૈત સ્પષ્ટા ॥

શ્રીશંકર અદ્વૈત હિ ગાન્યો,

તિનકો મત યહ હેતુ પ્રમાન્યો ॥૧૦॥

અર્થ—તે મુનિએ યોગવાસિષ્ઠ નામે ગ્રંથ લખેલો
છે. તેમાં અદ્વૈત મતને સિદ્ધ કર્યો છે. શ્રીશંકરે પણ

અદ્વૈત મતની પ્રશંસા કરી છે, માટે તેમના મતમાં
એ હેતુ છે. ૧૦

વાલમીકિં ઋષિ વચન વિરુદ્ધ,

ભેદવાદ લખિ સકલ અશુદ્ધ ॥૧૧॥

અર્થ—વાલ્મીકિ ઋષિના વચનથી વિરુદ્ધ જે કાંઈ
ભેદવાદ લખવામાં આવે છે—જણાવવામાં આવે છે.
તે સર્વ અશુદ્ધ છે. ૧૧

કિયો ગ્રંથ શ્રીહર્ષ જુ સંડન,

સંડન ભેદ એકતા મંડન ॥

લિખ્યો તહાં યહ બહુ વિસ્તાર,

ભેદવાદ નહિ યુક્તિ સહારા ॥૧૨॥

અર્થ—શ્રીહર્ષ નામના પાંડિતે “ખંડન ખંડ
ખાદ” નામે ગ્રંથ લખ્યો છે તેમાં ભેદનું ખંડન
કર્તું છે. તેમાં વિસ્તાર પૂર્વક લખ્યું છે કે ભેદવાદ
યુક્તિ સહન કરી શકતો નથી. ૧૨

ઔર ભેદધિકાર જુ ગ્રંથા,

તહાં ભેદ સંડનકો પંથા ॥

કાઠિન દુરૂહતર્ક હૈ તે અતિ,

નહિ પૈઠહિ શિષ તિનમૈં તે મતિ ॥૧૩॥

અર્થ—વળી ભેદધિકાર નામનો એક ગ્રંથ છે તેમાં ભેદના ખંડનનો માર્ગ છે. પણ તેમાં કરેલા તર્કોની કલ્પના કઠિણ તમ છે. તેમાં હે શિષ્ય ! તારી બુદ્ધિ પ્રવેશ કરી તેમ નથી. ૧૩.

ચાતૈં કહી ન તે તુહિ ડક્તી,

કરૈ જું મેદ હિ સ્ખંડન યુક્તી ॥

અપ્રમાણ મત મેદ લણ્યો જણ,

સ્ખંડનમૈં યુક્તિ નં ચહિયત તબ ॥૧૪॥

અર્થ—આથી જે યુક્તિઓ વડે ભેદનું ખંડન થાય છે તે યુક્તિ મેં તને કહી નથી. ભેદમત અપ્રમાણ બ્યારે બાલુવામાં આવે ત્યારે ખંડનમાં યુક્તિની કંઈ પણ જરૂર નથી. ૧૪.

મેદ પ્રતીતિ મહાદુઃખ દાતા,

યમં કઠમૈં યેહ દેરતં તાતા ॥

માતૈં મેદવાદ ચિત ત્યાગહુ.

દ્રક્ અદ્વૈતવાદ અનુરાગહુ ॥૧૫॥

[૮૫]

અર્થ—હે તાત “ભેદ પ્રતીતિ ” અત્યંત દુઃખ-
દાયક છે એમ કઠોપનિષદમાં યમ કહે છે. માટે મનથી
ભેદનો ત્યાગ કરીને અદ્વૈતવાદમાં પ્રીતિવાળો થા. ૧૫.

શ્રુતિ વાક્ય.

“ મૃત્યોઃ સ મૃત્યુમાપ્નોતિ ય દ્વિદ નાનેવ પદ્યતિ ”

અર્થ—જે પુરુષ પરમાત્મામાં ભેદ જુએ છે તે
મૃત્યુથી મૃત્યુને પામે છે અર્થાત્ જન્મ મરણને પામે છે

“ દ્વિતીયાદ્વૈ ભયં ભવતિ ”

અર્થ—દ્વૈતથી-ભેદથી-ભય ઉત્પન્ન થાય છે.

“ અન્યોસાધન્યોહમસ્મીતિ

ન સ વેદ યથા પશુરેવ સ દેવાનામ્ ”

અર્થ—તે અન્ય છે અને હું જૂદો છું એમ
જે જાણે છે તે જાણતો નથી. તે દેવોનો પશુ છે.

શ્રુતિ અર્થ—ચૌપાઈ.

જો દ્વિતીયકું મતિનું ધારૈ,

મય તાકું યહ વેદ પુકારૈ ॥

જ્ઞેય ધ્યેયં મોતે કલ્પુ ઓરા,

લલ્લૈ સુ પશુ યહ વેદ ઢંઢોરા ॥૧૬॥

અર્થ—જે મનુષ્ય બુદ્ધિમાં દૈત વાદને ધારણ કરે છે તેને ભય થાય છે. એમ વેદ પોકારીને કહે છે. જાણવાયોગ્ય અને ધ્યાન કરવા લાયક મારાથી ભિન્ન છે એમ જે જાણે છે તે પશુ છે એમ વેદનો ઢંઢેરો છે. ૧૬

શિષ્ય યાતૈં મધ્વાદિકબાની,

સુની સુ વિસરહ અતિ દુઃસદાની ॥

દ્વૈત વચન તથ હિયમૈં જૌલૌં,

ઘૈ સાક્ષાત અદ્વૈત ન તૌલૌં ॥૧૭॥

અર્થ—હે શિષ્ય ! માટે મધ્વાદિકની અતિ દુઃખ-દાયક જે દૈત વાણી સાંભળી હોય તે તું ભૂલી જા, જ્યાં સુધી દૈત વચનો હૃદયમાં હશે ત્યાં સુધી અદ્વૈતનો સાક્ષાત્કાર થશે નહિ. ૧૭

રાજાકે મંત્રી મર્હુકી કથા.

દ્વૈત વચનકો સ્મરન જુ હોવૈ,

ઘૈ સાક્ષાત તુ તાહિ વિગોવૈ ॥

પૂર્વ સ્મૃતી સાક્ષાત્ વિનાસત,

સુન હક અસ તુહિ કથા પ્રકાશત ॥૧૮॥

અર્થ—જો દ્વિત વચનનું સ્મરણ થતું હોય તો સાક્ષાત્ થયા છતાં પણ તેની અવગણના કરે છે. જોયા છતાં માની શકાતું નથી—પૂર્વની સાક્ષાત્ સ્મૃતિ પણ નાશ પામી જાય છે. એવા પ્રકારની એક કથા તુને સંભળાવું છું, તે સાંભળ ૧૮.

રોજાકા હક મહ્મૂં મંત્રી,

રાજકાજ સબ તાકે તંત્રી ॥

ઔર મુસાહિબ મંત્રી જે તે,

કરેં ફરિયા તાસૂ તે તે ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—રાજાને એક ભદ્ર નામે મંત્રી હતો. સર્વ રાજકાજ તેને આધીન હતું, બીજાં જે અમાત્યો અને મંત્રીઓ હતા તે તેના ઉપર ધૃણ્યા કરતા હતા. ૧૯

કરિ ન શકત મહ્મૂંકી હાના,

મહારાજ નિજ જિયપ્રિયજાના ॥

તબ સબ મિલિ યહ રચ્યો ઉપાયા,

ધારિ દૌર દંગા મચવાયા ॥૨૦॥

અર્થ—મહારાજ તેને પોતાના જીવની સંભાન પ્રિય જાણતા હોવાથી, તેઓ ભરૂં મંત્રીની કંઈ હાનિ કરી શકતા નહોતા. તેથી બધાએ મળીને એક ઉપાય યોજ્યો. તે એકે ધાડપાડુઓની પાસે દંગો કરાવ્યો. ૨૦

સો સુનિ રાજહિ કરી કચહરી,

લિયે બુલાય મુસાહિબ જહરી ॥

તિનસં કહ્યો વેગ ચઢિ જાવહુ,

દૌરત ધારિ સુ ધૂમ નસાવહુ ॥૨૧॥

અર્થ—આ વાત સાંભળી રાજાએ પોતાની સમા ભરી. અને પોતાના સર્વ ઉંચ અમાત્યોને બોલાવ્યા. અને તેમને કહ્યું કે તમે બધા જલદી ચઢાઈ કરે તથા ધાડપાડુઓને નસાડો. ૨૧

તથ સથ મિલિ ઉતર યહ દીના,

સદા ઇક મછૂંહિ તુમ ચીના ॥

મરન લિયે અથ હમહિં પઠાવતુ,

મછૂંજૂં કહુ કયૂં ન ચઢાવતુ ॥૨૨॥

અર્થ—ત્યારે બધાએ મળીને રાજાને એ ઉત્તર આપ્યો કે તમે તો એકલા ભરૂંનેજ ઓળખો છો.

હવે મરવાને માટે અમને મોકલો. હે. ભૂંને ચડાવ
કરવાનું કેમ કહેતા નથી ? ૨૨

તથા બોલ્યો મછૂં કર જોરી,
મહારાજ સુનુ બિનતી મોરી ॥

બાજા હોય મોહિ યહ રૌરી,
માહં સકલ ધારિ જો દૌરી ॥૨૩॥

અર્થ—ત્યારે ભૂં હાથ બેડીને બોલ્યો, હે
મહારાજ મારી વિનતિ સાંભળો. મને બે આપની
આજ્ઞા હોય તો ત્યાં જઈ સર્વ ધાડપાડુઓને મારું. ૨૩

તથા મછૂંકું બોલ્યો રાજા,
તુમ ચાઢિ ચાહુ સમારહુ કાજા ॥

તે જાતાહિ મછૂં સબ મારે,
બનક કૃષાંબલ લિયે સુખારે ॥૨૪॥

અર્થ—ત્યારે રાજાએ ભૂંને કહ્યું કે તમે ચડાવ
કરીને કાર્ય સુધારો; ભૂંએ જઈને તુરત સર્વને માર્યા
અને વૈશ્ય તથા ખેડુતોને સુખી કર્યા. ૨૪

મછૂં વિજય સુન્યો તિન જબહી,
રાજાને માલ્યો યહ તથહી ॥

“ મહૂં મર્યો ન સુધર્યો કાજા, ”

મિથ્યા વચન સુનંતહી રાજા ॥૨૫॥

અર્થ—તેમણે-પેલા અદેખા મંત્રીઓએ-જ્યારે બહુ નો વિજય થયો એમ સાંભળ્યું, ત્યારે રાજાને જામને કહ્યું કે બહૂં મરી ગયો અને આપણું કાંઈ કામ થયું નહિ. આ મિથ્યા વચન સાંભળી રાજાએ.૨૫

और प्रधान मुसाहिब कीनो,

छत्र रु पीनस पंखा दीनो ॥

बंदोबस तिन कीने अपनहु,

सुनै न राजा भछू सुपनहु ॥૨૬॥

અર્થ—ગીજ અમાત્યને પ્રધાનપદે સ્થાપ્યો, તેને સર્વ મંત્રીઓએ મળીને એવો જાહેરાત કર્યો કે રાજાને સ્વપ્નમાં પણ બહૂં સાંભરે નહિ. ૨૬

सब वृत्तांत भछू तब सुनिके,

रूप तपस्वि धर्यो यह गुनिके ॥

राजापै मुहि जान न दै हैं,

गये द्वार जग प्राणहु लैहैं ॥૨૭॥

અર્થ—મહૂં એ જ્યારે આ બધી વાત સાંભળી

ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો. કે કે લોકો મને રાજા
પાસે જવા દેશે નહિ. કદિ દ્વાર સુધી જઈશ તો
મારા પ્રાણ લેશે. (એમ વિચારી) તપસીનું સ્વરૂપ
ધારણ કર્યું ૨૭

અથ લગ સઘહિ પદારથ મોગે,
દેહ રૂ દ્રવિય રહે અરોગે ॥

તિય જો ચારિ ચતુર્પદ સોહત,
ચારિ ફૂલ ફલ સ્વગ મન મોહત ॥૨૮॥

અર્થ—મેં આજ સુધી સર્વ પદાર્થ ભોગ્યા,
માફે શરીર ઇન્દ્રિયા નિરોગી રહ્યાં. સ્ત્રી ચાર
પગવાળાં પશુની પેઠે, ચાર ફૂલ માફક, ચાર ફળની
તુલ્ય તે ચાર પક્ષીની જેમ, સુંદર થઈ મનને મોહમાં
નાખે છે. ૨૮

નારીકી નિંદા.

દોહા.

કરિકર ઉરુ મૃગ સુરુ પુરજ, કેહરિસિ કટિ માન।
લોચન ચપલ કુરંગસૈ, ચરણૈ પરમ સુજાન ॥૨૯॥

અર્થ—હાથીની સૂંઠ જેવા સાથળ-જાંગો, મૃગની ખરી જેવી થોનિ, સિંહના જેવી કેડ, મૃગના જેવી ચપલ આંખ. એ રીતે પશુના અંગોની સાથે સ્ત્રીના અંગોની કવિઓ સરખામણી કરે છે. ૨૯

કમલ વદન અલસો કુસુમ, ચિબુક ચિન્હ મતિધામા ।
તિલ પ્રસૂનસી નાસિકા, ચંપક તનુ અભિરામા ॥૩૦

અર્થ—કમલના જેવું મુખ, અળસીના પુખ્ત જેવું બુદ્ધિના સ્થાન ૩૫ હડપચી-દાઢી-ઉપર છુંદણું, તલના ફૂલ જેવું નાક અને ચંપાના ફૂલ જેવું સંદર શરીર છે. ૩૦

વિંધ અધર દારિમ દશન. ઉરજ બિલ્લસે ઘીર ॥
કોહરસી પહી કહત, કોવિદ મતિ ગંભીર ॥૩૧

અર્થ—પાકા ગીલોડા જેવા હોઠ, દાઢમના ખી જેવા દાંત, ખીલાના જેવાં સ્તન, (મૂળાના જેવાંજ પાંદડાવાળુ એક જાતનું શાક-કંદ થાય છે તેને કોહર કહે છે તેનો રંગ લાલ હોય છે.) કોહરના લાલ કંદ જેવી એડીઓ, એ ચાર ફૂલોની સ્ત્રીના અંગો સાથે સરખામણી છે. ૩૧

હે મરાલસી મંદગતિ, કંઠ કપોતસુઢાર ।
પિકસી બાનિ અતિ મધુર, મોરં પુચ્છસે ઘારા ॥૩૨॥

અર્થ—હંસના જેવી મંદ-ધીમી ગતિ છે, કપુ-
તરના કંઠ જેવો કંઠ છે, કાચલાના જેવી મધુર
વાણી છે, મોરના પીંછા જેવા વાળ છે. એ રીતે
ચાર પક્ષીની સાથે પણ સરખાવી છે.

ચૌપાઈ.

ગંગ પયોનિધિ કબહું ન ત્યાગત,
જાતેં રસિકસુ મન અનુરાગત ॥
વિધિ તિલોત્તમા અપર બનાઈ,
હન્યો સુંદ જિન સો ન સુહાઈ ॥૩૩॥

અર્થ—જેમ સાગર કદિ ગંગાને ત્યાગ કરતો
નથી તેમ રસિક મનુષ્યનું મન સ્ત્રીમાં પ્રીતિવાળું
થાય છે. સ્ત્રી એ જાણે બ્રહ્માએ બીજી તિલોત્તમાજ
ન બનાવી હોય એવી. પણ તિલોત્તમાએ સુંદને
માર્યો તેથી તે સુંદર નહિ. (આ તો તેના કરતાં
પણ સુંદર-વધારે સુંદર સ્ત્રી છે.) ૩૩

મિહિદી જાણક કર પદરાગા,

તિનકો મૈં કિય નિમિષ ન ત્યાગા ।

ઔર ભોગ તિનકે ઉપકરના,

ભોગે સૈબ નિકટ મૌ ભરના ॥૩૪॥

અર્થ—મેંદી અને લાખના અળતાથી જેના હાથ પગ (રંગેલ હોવાથી) લાલ છે. તેના મેં એક ક્ષણ પણ ત્યાગ કર્યો નહિ. ખીજ-ખાનપાના-દિક ભોગ તે સ્ત્રી ભોગનું-ઉપકરણ-સામગ્રી છે. તે પણ ભોગવ્યા હવે તો મારું મરણ પાસે આવ્યું છે ૩૪

अहो मूढ को मम सम जगमें,

मैं लंपट अबलग मैं भगमै ॥

गीलो मलिन मूत्रतैं निशिदिन,

स्रवत मांसमय रुधिर जु क्षतबिन ।

અર્થ—મારા જેવો મૂર્ખ જગતમાં કોણ છે ? હું આજ સુધી ભગમાં લંપટ થતો પડી રહ્યો. તે ભગ મલિન અને અંદરથી મૂત્રવડે ભીનું છે અને ક્ષત-ધા-વિનાજ (સ્ત્રીને રબ્બેદર્શન વખતે) માંસ-મય હોહી નીકળે છે.

ચર્મ લપેટયો માંસ મલીના,

ઊપરિ બાર અશુદ્ધ ત્રલીના ॥

દૃનમે કૌન પદારથ સંદર,

અતિ અર્પવિત્ર ગ્લાનિકો મંદિર ॥૩૬॥

અર્થ—એ ભગ ચામડું મઢેલ મેલું માંસ છે. તે ઉપર કાંટા જેવા અશુદ્ધ વાળયુક્ત છે. તેમાં કયો પદાર્થસુંદર છે (વિચાર કરતાં) અતિ અપવિત્ર અને ગ્લાનિ-કંટાળાના સ્થાન ૩૫ છે. ૩૬

તિયકી જંધ જઘન્ય સદાહી,

રંમા કરિકર ઉપમિત આહી ॥

આર્દ્ર મૂતકો મનુ પતનારો,

રુધિર માંસ ત્વક અસ્થિ પસારો ૩૭

અર્થ—સ્ત્રીની જે જાંગને કેળની અને હાથીની સૂંઠની ઉપમા આપવામાં આવે છે તે સ્ત્રીની જાંગ સદા નિંદિતજ છે. શોહી, માંસ, હાડકાં અને ચામડીથી બનાવેલ જાણે મૂત્રની લીલી-ભીતી ખાળ હોય તેવી છે. ૩૭

લગત જુ નીકે સ્થૂલ નિતંબા,

તિનકે મધ્ય મલિન મલબંબા ॥

તટ તાકે તે અતિ દુર્મેધા,

ઘે માસક તહાં સો અંધા ॥૩૮॥

અર્થ—સ્થૂલ નિતાંબ-ઢગરા-કુલા જે સારા લાગે
છે તેની વચ્ચે મલિન મુદાઢાર છે. જેને કિનારે બહુજ
દુર્મેધ છે તેમાં જે આસક્ત થ.ય તે આંધળો છે. ૩૮

અધર જો થૂક લારસેં મીજત,

તાજિ ગ્લાનિ નિજમુસર્મેં રીજત ॥

દટ મદા નારી મદિરા મજિ,

શુદ્ધ અશુદ્ધ વિવેક દિયો તાજિ ૩૯.

અર્થ—જે હોઠ થૂંક તથા લાળથી બીજાએના
તેને ગ્લાનિ છોડીને પોતાના મુખમાં આપે છે. જેને
જેતાંજ મદ ચહે છે તેવી સ્ત્રી ૩૫ મદિરાને સેવી;
ને મેં શુદ્ધ અશુદ્ધના વિવેકને છોડી દીધો. ૩૯

કહત નારિકે અગં જુ નીકે,

કરત વિચાર લગત ચું ફીકે ॥

કપટ કૂટકો આકરનારી,

મેં જાનોં અથ તજન વિચારી ॥૪૦॥

અર્થ:—નારીનાં જે અંગ સારાં કહેવાય છે તે વિચાર કરતાં શીઘ્ર લાગે છે. સ્ત્રી તો ફૂડ અને કપટની ખાણ છે. એવું મેં જાણ્યું માટે હવે તેનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કર્યો છે. ૪૦

વૈરાગ્ય કથન.

કલા કંદ દધિ પાયસ પેરા

તંદુલ ઘૃત વ્યંજન બહુતેરા ॥

ઔર વિવિધ ભોજન જે કીને,

તિન સબકે રસના રસ લાંને ॥૪૧॥

અર્થ—ખરશી, દહી, દૂધ, પેંડા, ચોક્ખા, ઘી અને વિવિધ શાકો તથા વિવિધ ભોજનો જે કર્યા તે સર્વનો જીભે સ્વાદ લીધો. ૪૧

અબલૌં મરૂં ન તૃપ્તિ જુ યાકું,

યાતૈં વૃથા પોષિના તાકું ॥

શુધા વિનાશ હિ વનફલ કંદા,

ઘૈ કયૂ પરાર્થીન યહ બંદા ॥૪૨॥

અર્થ—પણ હજી શરીરને તૃપ્તિ થઈ નહિ, માટે તેને પોષણ એ વૃથા છે. વનના ફલ અને કંદથી પણ

ભૂખ નાશ પામે છે. તો પછી આ બંદો પરાધીન
શા માટે થાય. ૪૨

ગુહા મહલ બન વાગ ઘનેરા,
કયું રાજાકો વૃહ હું ચેરા ॥
સૈજ શિલા અરુ નિજ ભુજ તકિયા,
નિર્જર જલ કર પાત્ર ન રુકિયા ॥

અર્થ—ગુહા રૂપી મહેલ, તથા વનરૂપી બાગો
ધણ્યો છે. તો પછી હું રાજાનો કિંકર શા માટે
થાઉં? અહીં શિક્ષારૂપી શય્યા છે. પોતાના હાથરૂપ
ઓશીકું છે. હાથરૂપી પાત્રને નિર્મળ ઝરણાનું પાણી
જે કોઈથી રોકી શકાય તેમ નથી. ૪૩

બેઠી ફકંત હોય સુહ્રંદા,
લાહિયે મરૂ પરમાનન્દા ॥

બિન ઇકાંત ન આનન્દ કબહૂ,
મિલે અવિધલો પૃથ્વી સઘહૂ ॥ ૬૪ ॥

અર્થ—માટે હે ભદ્રે એકાન્તમાં બેસીને પર-
માનંદ સ્વતંત્રપણે લે. કદાપિ સમુદ્ર પર્યંત સમગ્ર પૃથ્વી
મળે તો પણ એકાન્ત વિના આનંદ નથી. ૪૪

દોહા.

પૃથ્વીપતી નિરોગ યુવ, દૃઢ સ્થૂલ બલવંત ॥

વિદ્યાયુત તિહિ ભૂપમે માનુસ, સુખકો અંત ૪૫

અર્થ—પૃથ્વીપતિ, નિરોગી, યુવાન, દૃઢ, સ્થૂલ
જાડો, બલવાન, તથા વિદ્વાન એવા રાજામાં મનુ-
ષ્યના સુખનો અંત છે. ૪૫

ચૌપાઈ.

જે માનવ ગંધર્વ કહાવત,

તા નૃપતૈં શતગુણ સુખ પાવત ॥

હોત દેવ ગંધર્વ જુ ઔરા,

તિનતૈં તહ્ સોગુન સુખ બ્યૌરા ॥૪૬॥

અર્થ—જે માનુષ્ય ગંધર્વ કહેવાય છે તે રાજા
કરતાં સો ગુણ સુખ પામે છે. વળી ખીજ જે દેવગંધર્વ
છે તે મનુષ્ય ગંધર્વ કરતાં સો ગણો આનંદ મે-
ળાવે છે. ૪૬

સુખ ગંધર્વ દેવકો જો હૈ,

તાતૈં શતગુણ પિતરનકો હૈ ॥

પુનિ અજાન દેવમેં તિનતેં,
સોગુન કર્મદેવમેં જિનતેં ॥ ૪૭ ॥

અર્થ—દેવગંધર્વના સુખ કરતાં પિતૃઓનું સુખ
સો ગુણ વધારે છે. વળી પિતૃશ્લોક કરતાં આબ્જન
દેવોનું સુખ વધારે છે. તેના કરતાં કર્મ દેવનો આ-
નંદ સો ગુણો વધારે છે. ૪૭

મુખ્ય દેવ જે હૈ પુનિ તિનમેં,
કર્મ દેવતેં સોગુણ જિનમેં ॥
જો ત્રિલોક પતિ ઇન્દ્ર કહી જૈ,
તામેં પુનિ સૌગુન ગિનિ લીજૈ ॥૪૮॥

અર્થ—વળી મુખ્ય દેવમાં જે સુખ છે તે કર્મ
દેવ કરતાં સોગણું વધારે છે અને ત્રિશ્લોક પતિ ઇન્દ્ર-
માં મુખ્ય દેવ કરતાં સોગણો આનંદ છે ૪૮

સર્વ દેવનકો ગુરુ બૃહસ્પતિ,
લહૈ ઇન્દ્ર તેં શતગુન સુખગતિ ॥
જાકો નામ પ્રજાપતિ ભાસ્ત,
ગુરુતેં સુખ સો ગુન સો રાસ્ત ॥૪૯॥

તાહૈતૈ સોગુન બ્રહ્મ હિસુખ,

લહૈ ન રંચક સો કબહૂ દુઃખ ॥

ઇતનૈ યા ક્રમતૈ સુખ પાવત,

તૈત્તિરીય શ્રુતિ યું સમુદ્ધાવત ॥૫૦॥

અર્થ—સર્વ દેવનાં ગુરૂ બૃહસ્પતિ ઇન્દ્ર કરતાં
સો ગુરુ આનંદ ભોગવે છે. બૃહસ્પતિના કરતાં પ્રજા-
પતિનો સો ગણો આનંદ છે. તેના કરતાં સો ગુરુ
સુખ બ્રહ્મમાં છે, તે કદિપણ જરા દુઃખ પામતું નથી
ઉપર જે ક્રમ બતાવ્યો તે મુજબ એટલા લોકો
આનંદ પામે છે. એમ તૈત્તિરીય શ્રુતિ સમજાવે છે. ૫૦.

સોરઠા.

રાજા તૈ બ્રહ્માંત, કહ્યો જુ સુખ સગરો લહૈ ॥

રહત સદા એકાન્ત, કામ વગ્ધજાકો ન હિય ૫૧

અર્થ—જેનું હૃદય કામથી-વાસનાથી બળતું
નથી અને જે એકાન્તમાં રહે છે તે રાજાથી માંડી
બ્રહ્મ સુધીનો સધળો આનંદ ભોગવે છે. ૫૧

ચૌપાઈ.

વૈદે એકાન્ત દેશમૈં અસ સુખ,

યુવતિ પુત્ર ધન સંગ સદા દુઃખ ॥

યુવતિસંગ દુઃસ્વર્ણન.

યુવતિ કુરૂપ કુબોલિનિ જાકે,

સદા શોક દિય વ્હૈ યહ તાકે ॥૫૨॥

અર્થ—આ રીતે એકાન્ત સ્થળમાં અનેક સુખ રહેલ છે. સ્ત્રી, પુત્ર, ધન એ સર્વ દુઃખનાં મૂળ છે. જેની સ્ત્રી કુરૂપ હોય અને ખરાબ બોલનાર હોય છે તેના હૃદયમાં સર્વદા શોક રહે છે. ૫૨

પ્રભુ પુરિષ પંડા યહ રંડા,

દિય મુહિ કૌન પાપકો દંડા ॥

બોલત બૈન વ્યાંલ કાગનિકે,

મેહ મૈસિ ન્યોરી નાંગનિકે ॥૫૩॥

અર્થ—હે પ્રભુ આ વિષ્ણુના ભંડારરૂપ આ રાંડ કયા પાપનો દંડ આપ્યો છે? તે સ્ત્રીના વચન, સાપ, કાગ, બકરૂં, ભેંસ, નાગવો અને નાગણનાં સરખાં છે. ૫૩

ભૂત ભાવતી ઝઠનિકો હૈ,

બોલ સ્ત્રીકો સુનિ સ્ત્રી મોહૈ ॥

રૈનિજુ ઝંચે સ્વરહિ ઉચારત,

સ્વાર હજારન સુનત પુકારત ॥૫૪॥

અર્થ—ચુડેલ અને ઊંટડી જેવી છે. ગધેડીના બોલ સાંભળીને ગધેડોજ મોઢ પામે. જ્યારે શિયાળાણી ઊંચા સ્વરથી બોલે છે, ત્યારે તેના શબ્દ સાંભળીને હજારો શિયાળો સામે પોકાર કરે છે. ૫૪ નિરપરાધ તિય ચિન વૈરાગા,

તજ તન ઘનત પાપજિય લાગા ॥

રહત દુઃખિત ચું નિશાદિન પિયમન,

તિય કુબોલ સુનિ લલિ કુરુપ તન ॥

અર્થ—મને આ સ્ત્રીરૂપ પાપ (પૂર્વ જન્મના કૃત્ય રૂપે) લાગેલ છે. તે નિરપરાધી સ્ત્રીને વૈરાગ્ય વિના છોડી શકાતી નથી. (એમ વિચારી) ખરાબ બોલનારી સ્ત્રીનું કુરૂપ બોધને પ્રિયનું મન રાત દિવસ દુઃખી રહે છે. ૫૫

કામનિ વૈજુ સુરૂપ સુબાની,

સો કુરૂપતૈ વૈહૈ દુઃખદાની ॥

ચમકચામકી પિયહિ પિયારી,

અર્થ ધર્મ નસિ મોક્ષ બિગારી ॥૫૬॥

અર્થ—જે સ્ત્રી સારા રૂપવાળી અને મધુર બોલનારી છે તે કુરૂપ કરતાં પણ વધારે દુઃખ આપનારી છે. ચામડીની સુંદરતાને લઈને સ્ત્રી પોતાના ખતિને પ્રિય લાગે છે. પણ જરૂર જોતાં તે અર્થ અને ધર્મનો નાશ કરનાર તથા મોક્ષને બગાડનાર છે. ૫૬

યુવતિ સંગસૈં ધન વિગાર.

મીઠે બૈન જહરયુત લડવા,

સ્વાય ગમાય વુદ્ધિ વૈ મડવા ॥

ઔર કહુ સુપનહુ નહિં देखै,

કાન અંધ રૂક કામાનિ લેखै ॥ ૫૭ ॥

અર્થ—સ્ત્રીનાં મીઠાં વચન એ ઝેરવાળા લાડુ જેવાં છે. જે ખાય છે તે બુદ્ધિ ખૂએ છે અને ભડવે અને છે. (પોતાની સ્ત્રી વિના) સ્વપ્નામાં પણ બીજું દેખાતો નથી. કામાન્ધ કેવળ સ્ત્રીને જ જુએ છે. ૫૭

ધન કહુ મિલૈ જુ બાહિર ઘરમૈં,

સો સબ સ્વરચૈ કામાનિ ઘરમૈં ॥

भूषन वस्त्रं ताहि पहिरावै,

गुरु पितुमात यादिहु न आवै ॥

[૧૦૫.]

અર્થ—બહારથી અથવા ઘરમાંથી જે કાંઈ ધન મળે છે તે સધળું સ્ત્રીને માટે ખરચી નાખે છે. ઘરેણાં અને લુગડાં તેને પહેરાવે છે પણ ગુરૂ, માતા કે પિતા યાદ આવતાં નથી. ૫૪

પાયસ પાન મિઠાઈ મેવા,

દેવ ભક્તિ તિય નિજ દેવા ॥

નેહનાથ નાથ્યો નહિ છૂટે,

તિય કુસાન પિય બૈલ હિ કૂટૈ ॥૫૬॥

અર્થ—સ્ત્રીને પોતાનો દેવ સમજીને, પતિભક્તિ-

પૂર્વક તેને દૂધપાક, પીવાના પદાર્થો મીઠાણ અને મેવા આપે છે. પતિને પ્રેમરૂપી નાથ (બળદના નાકમાં ઘાલે છે તે) થી નાથ્યો છે-ખાંધ્યો છે તે છૂટી શકતો નથી. સ્ત્રીરૂપી ખેડુ પતિરૂપ બળદ પાસેથી સખત કામ લે છે. ૫૬

યુવતિ સંગસૈં ધર્મ વિગાર.

જ્યૂં સૂચા પિંજરેમૈં બંધુવા

મિચ્યો બોલત શુદ્ધ અશુદ્ધ વા ॥

તૈમે જો કહ્યું નારિ શિખાવત,

સો ગુરુ પિતુ માતહી સુનાવત ॥૬૦॥

[૧૦૬]

અર્થ—જેમ પાંજરામાં પૂરેલા પોપટને શુદ્ધ અથવા અશુદ્ધ જેવું શીખવવામાં આવે છે તેવું જોડે છે તેમ પુરૂષ પણ જેવું સ્ત્રી ભણાવે તે પ્રમાણે ગુરૂ માતા અને પિતાને સંમળાવે છે. ૬૦

જૈસૈં મોર મોરની આગૈ,

નાચિ રિઝાય આપ અનુરાગૈ ।

તૈસૈં વિવિધ વેષ કરિ તિયકો,

મન રિઝાય રીઝત મન પિયકો ॥

અર્થ—જેમ મોર ઢેસની આગળ નાચીને તેને ખુશી કરી પોતે ખુશી થાય છે તેમ પુરૂષ પણ જૂદા જૂદા વેષ ધારણ કરી સ્ત્રીને રાજી કરીને પોતાના મનને રીઝવે છે. ૬૧

જબ દુહનકો મન અનુરાગ્યો,

તબહિ મદન મદિરા મદ જાગ્યો ।

મયે ઘાવરે બસનહુ ત્યાગે,

અતિ ઉન્મત્ત ઘુરન પુનિ લાગે ॥૬૨॥

અર્થ—જ્યારે બેહુનું મન પ્રિતિવાળું થાય છે ત્યારે કામરૂપી મદિરાનો મદ જાગે છે. તેઓ આવરાં

[૧૦૭]

બનીને વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે છે. તથા અત્યંત ઉન્મત્ત.
અર્થ પછી ધોરવા લાગે છે. ૬૨

પ્રેતરૂપ ધરિ નમ્ર અમંગલ,

ભિરિ ફિરિ ભિરત મેષ મન દંગલ ।

જ્યૂં લોટત મદ્ય પિ મતવારો,

ગિનત મલીન ગલીન ન નારો ॥૬૩॥

અર્થ—નમ્ર તથા અપવિત્ર એવું પ્રેતરૂપ ધારણ
કરીને ફરી ફરીને એક બીજાને ફરી ફરીને બાથ ભરે
છે. જાણે એ ઘેગ્રની લડાઈ થતી હે.ય. જેમ દારૂ
પીધને દારૂડીઓ ગાંડો બની મેલી ગલી-રસ્તો કે
નાળું-ખાડ-તેને ગણતો નથી પણ આક્ષોટે છે તેમ
તે પણ મલિનતાનો વિચાર કરતાં નથી. ૬૩

ત્યૂં નરનારિ મદન મદ અંધે,

અતિ ગલીન અંગનમૈં બંધે ।

કરત મદન મદ ભ્રમ જે મનકું,

ઠહૈ અચરજ મુનિ ત્યાગી જનકું ॥

અર્થ—તેમ મદથી અંધ થઇને સ્ત્રી પુરૂષ અતિ
મલિન અંગમાં બંધાય છે. જેમ મદનરૂપી મદ મનને

[૧૦૮]

અમયુક્તા કરે છે. તે સાંભળીને ત્યાગી યુનિને આ-
શ્ચર્ય લાગે છે. ૬૪

નસૈ મદન મદ તૈં મતિ નરકી,

લલત ન ઝંચ નીચ પરઘરકી ।

તિયહું બાંવરી મદન બનાઈ,

ક્રિયા દુઃખદ જિહિ વહૈ સુખદાઈ ॥ ૬૫

અર્થ—મદન મદથી નરની બુદ્ધિ નાશ પામે છે.

તેથી તે સ્ત્રી ગંચ છે કે નીચ છે. ઘરની છે કે
પરની તે કાંઈ જોતો નથી. મદન સ્ત્રીને પણ આવરી
ખનાવે છે. તેથી જે ક્રિયા દુઃખદાયક છે તેને સુખરૂપ
સમજે છે. ૬૫

પ્રબલ કામ મદિરા મદ જાગૈ,

તબ દિજ તિય ધાનક તૈં લાગૈ ।

પિયે મદન મદિરા નરનારી,

પસૈં કરત અનન્ત રુવારી ॥ ૬૬ ॥

અર્થ—જ્યારે પ્રબલ કામ મદિરાથી મદ જાગે

છે ત્યારે બ્રાહ્મણની સ્ત્રી પારધી અથવા લોધને લાગે
છે-યારી કરે છે, સ્ત્રી પુરૂષ મદન-કામ-રૂપી મદિરા

પીએ છે. એવી રીતે પોતાની અનેક પ્રકારે ખૂવારી
કરે છે ૬૬

કામ દોષ યું નરહિ બિગોવત,
સો પ્રકટ સુંદરી તિય જોવત ।

યા તૈં અતિસુરુપ તિય દુઃખદા,
તાકો ત્યાગ કહત મુનિ સુખદા ॥

અર્થ—કામરૂપી દોષ આ રીતે નરને વગોવે છે.
અને તે સુંદર સ્ત્રીને જોવાથી પ્રગટ થાય છે માટે
અતિ સૌન્દર્ય યુક્ત સ્ત્રી દુઃખદાયક છે. માટે તેના
ત્યાગને મુનિએ સુખદાયક કહે છે. ૬૭

જો સુરુપ તિયમૈં અનુરાગત,
વિષ સમ દુઃખદ પેઢિ નહિ માગત
ઉભય લોકકી કરત સુહાની,

મુનિજન ગનગુન સાઝ બઝાની ॥

અર્થ—જે સ્વરૂપવાન સ્ત્રીમાં પ્રીતિ પણ રાખે
છે, પણ વિષ સમ દુઃખ આપનાર છે એમ જાણીને
ભાગતો નથી. તે ઉભય લોકોની સારી રીતે હાનિ કરે
છે. એમ મુનિઓનો સમૂહ સાક્ષીપૂર્વક કહે છે. ૬૮

યુવતિ સંગસૈં બિન્દુકા નાશ.

જો નાના વિધ મોજન શ્રાવૈ,

રસ તાકો ફલ બિન્દુ ઉપાવૈ ।

જીવન બિન્દુ અધીન સબનકો,

નસત સોક બિન્દુહુતૈ મનકો ॥ ૬૯ ॥

અર્થ—જે મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં ભોજનો ખાય છે, તેનો રસ ફલરૂપ બિન્દુને (વીર્યને) ઉપજાવે છે. સર્વનું જીવન બિન્દુને આધીન છે. તથા મનનો શોક બિન્દુથી નાશ પામે છે. ૬૯

વૈ જબ જનકો મન મલવાસી,

કરત શોક અતિ ધરત ઉદાશી ।

રુધિર નિવાસ ધરત મન જબહ,

ચંચલ અધિક રજો ગુન તબહ ॥ ૭૦ ॥

અર્થ—જ્યારે મનુષ્યનું મન મળમાં નિવાસ કરે છે ત્યારે અતિ ઉદાસી ધારણ કરીને શોક કરે છે. જ્યારે મન લોહીમાં નિવાસ કરે છે ત્યારે રુદ્ધગુણને લઈને અતિ ચંચળ થાય છે. ૭૦

જથ મન કરત બિન્દુમૈં વાસા,
તથૈં શોક ચંચલતા નાશા ।

પુનિ આપહિ બલવત જાનૈ,
ઘૈ પ્રસન્ન શુભ કારજ ઠાનૈ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ—જ્યારે મન બિન્દુમાં વાસ કરે છે ત્યારે શોક ને ચંચળતાનો નાશ થઈ જાય છે. પછી મનુષ્ય પોતાને બળવાન સમજે છે ને પ્રસન્ન થઈને શુભ કાર્ય કરે છે. ૭૧

બિન્દુ અધિક હાવેજા જનમૈં,
સુંદર કાતિરૂપતા તનમૈ ।

બિન્દુ ટુકો તનમૈં ઝજિયારો,
નશૈ બિન્દુ તન મનુહતિયારો ॥ ૭૨ ॥

અર્થ—જે જનમાં અધિક વીર્ય હોય છે તેના શરીરમાં સુંદર કાન્તિ અને અધિક રૂપ હોય છે. શરીરમાં બિન્દુ-વીર્ય-નોજ પ્રકાશ છે. જ્યારે શરીર-માંથી બિન્દુનો નાશ થાય છે ત્યારે મનુષ્ય બળે હત્યારા જેવો લાગે છે. ૭૨

જાકો બિન્દુ ન કબહુ નાશૈ,
બલિ ન પલિત તિહિ તન પરકાશૈ ।

યોગી કરત સેચરીમુદ્રા,

તાતે બિન્દુ રાખિ વૈ મદ્રા ॥ ૭૩ ॥

અર્થ—જેનું જિંદુ કદાપિ નાશ પામતું નથી. તેના શરીરમાં વળિયાં પડતાં નથી. તેને વળિયાં આવતાં નથી, યોગી ખેચરી મૂદ્રા કરે છે. તેથી જિંદુની રક્ષા થાય છે. તેથી સુખ થાય છે. ૭૩

અષ્ટસિદ્ધિ જે ધારત યોગી,

બિન્દુ સસૈ હારત તે મોગી ।

અસ અતિ ઉત્તમ બિન્દુ જુ જગમેં,

તિહિ તિય છીન લેત નિજ મગમેં ॥

અર્થ—યોગીઓ જે અષ્ટ સિદ્ધિને ધારણ કરે છે તે જિંદુ ખસવાથી ભોગી થઈને હારે છે. જગતમાં જિંદુ જે અતિ ઉત્તમ છે તેને સ્ત્રી પોતાના ભગમાં છીનવી લે છે. ૭૪

જ્યું કિસાન વેલનમેં ઝુષહિ,

પીરત લેત નિચોરિ પિયૂષહિ ।

વાર વાર વેલનમેં ધારહિ,

ઠૈ અસાર દથથા તબ જારહિ ॥૭૫॥

[૧૧૩]

અર્થ—જેમ ખેડુત કાલુમાં શેરડીને પીલીને
અમૃત રસ-ને નીચોતી લે છે. પીલેલ શેરડીને શરી
પીલે છે. જ્યારે રસ વિના-અસાર-દૃથા-કૂથા થઇ
જાય છે ત્યારે તેને બાળે છે. ૭૫

ત્યૂં તિય મીંચિ મુજનમૈં પીકૂં,
ભરત યોનિ ઘટ સ્ત્રીચિ અમીકૂં ।
પુનિ પુનિ કરત ક્રિયા નિત તૌલૌં,
શેષ બિન્દુકો બિંદુ ન જૌલૌં ॥ ૭૬ ॥

અર્થ—તેમ સ્ત્રી પ્રિયને બાથમાં બીડીને, અમૃત
રૂપ વીર્યને ખેંચી યોનિ રૂપ ઘડામાં ભરી લે છે.
જ્યાં સુધી બિન્દુનું એક બિંદુ પણ બાકી રહે છે
ત્યાં સુધી ફરી ફરીને હમેશાં તેજ ક્રિયા કરે છે. ૭૬

ક્રિયો અસાર નારિ નર દેહા,
સ્ત્રીચ ફુલેલ ફૂલ જ્યૂં સેહા ।

મૌ અકામ સુબ તાહિ જરાવૈ,
સૂકે બેન મુરાર લગાવૈ ॥ ૭૭ ॥

અર્થ—જેમ ફૂલમાંથી સત્ત્વ ખેંચી લઇ કુચા
રાખવામાં આવે છે તેમ સ્ત્રી પુરુષના શરીરને નિઃસાર

કરી નાખે છે. જ્યારે તે અકામ-નિરવીર્ય થઇ જાય
છે ત્યારે તેને સળગતાં લાકડાં જેવા શુષ્ક વચનો
બોલીને બાળે છે. ૭૭

ઠેકે જુસુરૂપ જોર ધનભારી,
તા નરપૈં નારી બલિહારી ॥

કારિ સુરૂપ ધન બલકો અંતા,
કહત તાહિ તૂં કાકો કંતા ॥ ૭૮ ॥

અર્થ—જે પુરૂષ રૂપાળો, બળવાન, તે ભારે
ધનવાન હોય છે તેના ઉપર સ્ત્રી બલિહારી જાય છે.
તેના રૂપ, ધન અને બળનો નાશ કરીને પછી કહે
કે તું કેનો ધણી છે ? ૭૮

તિહિ પુનિ મિલન ચઢૈજી અનારી,
કર ધરપૈં ધરતહુ દૈ ગારી ।

નાક ચઢાય આંખિહૂ મોરૈ,
જાયન પતિ સૈજહુકે ધૌરૈ ॥ ૭૯ ॥

અર્થ—એમ છતાં જો અનાદી તેને શરીરે
મળવા ઇચ્છે છે. તો તેનો હાથ પોતાના શરીર પર
પડતાંજ તેને ગાળો ભાંડે છે. નાક ચઢાવીને આંખો

[૧૧૫]

મરડે છે તેથી પતિ પથારીની પાસે પણ જઈ
શકતો નથી. ૭૯

કોટિવજ્ર સંઘાત જુ કરિયે,

સબકો સાર સ્ત્રીચિ રૂક ધરિયે ।

તિયેકે હિય સમ સો ન કઠોરા,

રિષિ મુનિગન યહ વેત ઢંઢોરા ॥

અર્થ—કરોડો વળેને એકઠાં કરી તેનો સાર
ખેંચીને એકઠો કરીએ તો પણ તેની કઠોરતા સ્ત્રીના
હૃદયની બરાબર થતી નથી. આ પ્રમાણે ઋષિમુનિ-
યોનો સમૂહ ગાય વગાડીને કહે છે. ૮૦

કરત ગુમાન હઠત તિય જ્યૂં જ્યૂં,

ચિપટત શઠમતિ જન મન ત્યૂં ત્યૂં ॥

કબહુક તાકો વાંછિત કરિકે,

મરન અંત છોડત ન પકરિકે ॥૮૧॥

અર્થ—સ્ત્રી ગુમાન કરીને જેમ જેમ પાછી હો
છે તેમ તેમ શઠ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યનું મન તેના પર
વધારે ચોટે છે. કોઈકવાર તેની ઇચ્છા પાર પાડીને
તેને પકડ્યા પછી મરતાં સુધી છોડતી નથી. ૮૧

પડ્યો પુરાન વેદ સ્મૃતિ ગીતા,

[૧૧૬]

તર્ક નિપુનં પુનિ કિનહુન જીતા ॥
કરત અધોન તાહિ તિય પેસેં,
બાજીગર બંદરકં જૈસેં ॥ ૮૨ ॥

અર્થ—જે મનુષ્ય વેદ, પુરાણ, સ્મૃતિ, ગીતા
ભણ્યો હોય, તથા તર્ક કરવામાં કુશળ હોય, ને તેને
કામ્યો જીત્યો ન હોય, તેવા પુરુષને પણ; જેમ બાજી-
ગર વાંદરને વશ કરે છે તેમ સ્ત્રી વશ કરી લેછે.

સબ કલૂ મન માવત કરવાવત,
પઢે પશુહિ મલમાંતિ નચાવત ॥
ઉક્તિ યુક્તિ સબ તવહિ વિસરૈ,

જબ પંડિત પઢિ તિયપેં દિસરૌ ॥ ૮૩ ॥

અર્થ—તેની પાસે પોતાની મઝા પ્રમાણે કામ
કરાવીને એ પઢેલા પશુને સારી રીતે નચાવે છે.
જ્યારે પંડિત અધ્યયન કરીને—સારી રીતે ભણીને
પછી પણ સ્ત્રી તરફ જો ત્યારે સ્ત્રી પાસે સર્વ યુક્તિ
અને કેમ બોલવું એ સર્વ ભૂલી જાય છે. ૮૩

જબ કબહૂ સમરત યહ વેદા,
તવ તિયમેં માનત કલૂ સેદા ॥

તિહિ ત્યાગનકી ઇચ્છા ધારૈ,

પુનિ તિય નૈન સૈન સરસારૈ ॥ ૮૪ ॥

અર્થ—એ જ્યારે કોઈ વખત વેદનું સ્મરણ કરે છે. ત્યારે તેના મનમાં કાંઈક ખેદ થાય છે ત્યારે સ્ત્રીના ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરે છે. શ્રી સ્ત્રી તેને નયન રૂપ બાણથી સારે છે વીધે છે (ત્યારે બધું ભૂલી જાય છે.) ૮૪

જહર કટાક્ષ નૈન સર બોરૈ,

તાનિ કમાન મોંહ યુગ જોરૈ ॥

મારતે સારત હિય સબ જનકો,

વિજ્ઞહું વચન ન ધન શઠ ગનકો ॥

અર્થ—નયનનાં કટાક્ષ રૂપી ઝેરમાં બોળેલાં બાણ બ્રહ્મટી રૂપી કમાન પર ચડાવીને જ્યારે મારે છે ત્યારે સર્વ મનુષ્યનાં હૃદયને વીધી નાંખે છે. જ્યારે વિઠાન પણ આમાંથી બચતાં નથી તો શકું ધન શી ગણનામાં ? ૮૫

મયો ન તિયમૈ તીવ્ર વિરાગા,

યું મતિમંદ કરત પુનિ રાગા ॥

[૧૧૮]

કરત વિવિધ આજ્ઞા જ્યૂં ચાકર,

હુકમ કરૈ બૈઠી મનુ ઠાકર ॥ ૮૬ ॥

અર્થ—જેને સ્ત્રીમાં તીવ્ર વૈરાગ્ય નથી થયો તે મતિમંદ પુરૂષ સ્ત્રીમાં ફરી અનુરાગ કરે છે. તે આકરની પેઠે વિવિધ આજ્ઞાઓ કરે છે ને શેઠની પેઠે બેઠી બેઠી હુકમ ચલાવે છે. ૮૬

જે નર નાર નયન શર વીધે,

તિનકે હિયે હોત નહિં સીધે ॥

મલો બુરો સુખદુઃખ વિસરત,

તે કૈસૈં ભવદુઃખતૈં નિસરત ॥ ૮૭ ॥

અર્થ—જે મનુષ્ય નારીના શરથી વિંધાયો છે. તેનું હૃદય સીધું હોતું નથી. તેથી તે સાફ, નકાફ, સુખ, દુઃખ સર્વ ભૂલી જાય છે. તે ભવ દુઃખમાંથી બહાર કેવી રીતે નીકળે ? ૮૭

નારિ બુરી વેશ્યા અરુ પરકી,

તીજી નરક નિશાની ઘરકી ॥

તજત વિવેકી તિહુમૈ નેહા,

કૈર નેહ તિહ શઠમુખ સેહા ॥ ૮૮ ॥

[૧૧૯]

અર્થ—સ્ત્રી ખરાબ જ છે પછી તે વેશ્યા હોય કે પારકી હોય. ત્રીજી ધરની સ્ત્રી એ પણ નરકની નિશાની છે. વિવેકી તેમાંથી સ્નેહ છોડી દે છે, જે શઠ તેમાં સ્નેહ કરે છે તેના મુખમાં ધૂળ પડી. ૮૮

દોહા.

અર્થ ધર્મ અરુ મોક્ષકું, નારિ વિગત એન ॥
સવ અનર્થકો મૂલ લલિ, તજૈ તાહિ વૃદ્ધૈ ચૈન ૮૯

અર્થ—‘વર્મ’, અર્થ અને મોક્ષને સ્ત્રી સારી રીતે બગાડે છે. તે સર્વ અર્થનું મૂળ છે એમ બાણી તેને તજે છે તેનેજ સુખ થાય છે. ૮૯

પુત્ર દુઃખનું વર્ણન.

પુત્ર સદા દુઃખ દેત યું, વિન પ્રાપ્તિ દુઃખ એક ॥
ગર્ભ સમય દુઃખ જન્મ દુઃખ, મરૈ તુ દુઃખ અનેક ॥

અર્થ—પુત્ર સદા આ પ્રમાણે દુઃખ આપે છે. પુત્રની અપ્રાપ્તિ એ એક દુઃખ, ગર્ભ સમયનું દુઃખ, જન્મ સમયનું દુઃખ, ને મરે ત્યારે અનેક પ્રકારનું દુઃખ થાય છે. ૯૦

[૧૨૦]

चौपाई.

गर्भ धरत जौ लौं नहि नारी,

दुःख दंपति मन तौ लौं भारी ॥

वहै जु गर्भ यह चिंतन नासै,

पुत्री होय कि पुत्र प्रकाश ॥ ९१ ॥

अर्थ—જ્યાં સુધી સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરતી નથી

ત્યાં સુધી દંપતીના મનમાં અત્યંત દુઃખ રહે છે. એમ

કરતાં ગર્ભ ધારણ કરે તો પણ ચિન્તા દૂર થતી નથી

ધારણ કે પુત્રી આવશે કે પુત્ર. ૯૧

गर्भ गिरनके हेतु अनन्ता,

तिनतैं डरत करत अति चिंता ॥

वहै जु पूत नवमास न बिहानै,

जननी जनक अधिक दुःख सानै ॥

અર્થ—ગર્ભ પડી જવાનાં અનેક કારણો છે

તેનાથી ડરે છે અને બહુ ચિન્તા કરે છે નવ માસ

વીત્યા પછી પુત્ર જન્મે છે ત્યારે માતા પિતાને અધીક

દુઃખમાં નાંખે છે. ૯૨

नवग्रहमें इक द्वै नहि बिगैर,

[૧૨૧]

અસ જનકો જન્મ ન જગ સગરે ॥
બિગરે ગ્રહકી નિશદિન ચિન્તા,

કરત માત પિતુ વૈઠિ દકંતા ॥ ૯૩ ॥

અર્થ—નવ ગ્રહમાંથી એક બે ગ્રહ બગડેલા ન
હોય એવો મનુષ્ય સંપૂર્ણ જગતમાં કોઈ જન્મ્યો
નથી. માતા પિતા એકાન્તમાં બેસીને બગડેલા ગ્રહની
રાત દિવસ ચિન્તા કર્યા જ કરે છે. ૯૩

શિશુ ઉદાસ વૈ જાણે તજિ બોલા,

તન દોઝ મિલિ લાગત રોવા ॥

ચૂં ચિંતત કલ્હુ ગયે મહીને,

દાંત પૂતકે નિકસૈ જીને ॥ ૯૪ ॥

અર્થ—જ્યારે બાળક ઉદાસ થઈને બોલે (ધાવ-
વાનું) છોડી દે છે. ત્યારે માને બાપ બેઠે મળી રોવા
લાગે છે. એમ ચિંતા કરતાં કેટલાક મહીના ગયા
થઈ પુત્રને બાળક દાંત નીકળે છે. ૯૪

મરત વાલ નિકસત દંતા,

તબ યહ ચિંતા દુઃખ તિય કંતા ॥

જિયે દૂબરો દુઃખતૈં બારો,

દેખિ ચુહારો ધરત ઉતારો ॥ ૯૫ ॥

અર્થ—દાંત ફૂટી નીકળતાં ઘણું બાળકો મરી જાય છે. (એ બાળે છે) ત્યારે સ્ત્રી અને પુરુષને ચિંતારૂપી દુઃખ થાય છે. જો આ દુઃખમાંથી દુર્ભાગ બાળક જીવે છે તો પછી ચક્રે જઈને ઉતાર મૂકે છે. ૯૫

મ્લેચ્છ ચમાર ચૂહરે કોરી,

તિનતૈં શરવાવત દ્વિજ ધોરી ॥

સદ્વિદ્દા રાજા પીર ફકીરા,

ધોકત જોરત હાથ અધીરા ॥ ૯૬ ॥

અર્થ—મ્લેચ્છ, ચમાર, ચંડાળ (ભંગી) ને કાળીની પાસે ઉત્તમ દ્વિજ ઉજાણી નખાવે છે. સૈયદ, ખોળ, પીર અને ફકીરને અધીરા થઈ હાથ જોડીને નમસ્કાર કરે છે. ૯૬

જાકૂં હિન્દુ કબહુ નહિ માનૈ,

પુત્ર હેતુ તિહિ શ્વ પિછાનૈ ॥

ભૈરો ભૂત મનાવત નાના,

ધરત શિવાબલ ભૂમિ મસાના ॥ ૯૭ ॥

અર્થ—હિન્દુઓ જોને કદાપિ માને નહિ, તેને પુત્રને માટે ઇષ્ટ તરીકે માને છે. અનેક ભૈરવ અને

ભૂતોની માનતા કરે છે. અને શિવાયલ મસાણુમાં
જઘને મૂકે છે. ૯૭

ધાનકકો ડધરુ ધરિ બાજે,

કર જોરત પૂજત નહિં લાજે ॥

ઔર જંત્ર તાવીજ દનૈરૈ,

લિલિ મઢવાય પૂત ગરગેરે ॥ ૯૮ ॥

અર્થ—રાવળીઆનાં ડાકલાં ધરમાં વગલાવે છે.
હાથ જોડીને પૂજતા લાજ આવતી નથી. વળી જંત્રો
અને ધણા તાવીજો, લખાવી, મઢાવી છોકરાનાં ગળામાં
પહેનાવે છે. ૯૮

નિજ કુલમૈં ઇક અચ્યુત પૂજા,

કિનહુ ન સુપનહુ સુમર્યો દૂજા ॥

સો કુલનેમ પ્ત હિત ત્યાગ્યો,

વ્યભિચારન જ્યૂં જહૈંતહૈં લાગ્યો ॥૯૯॥

અર્થ—પોતાના કુલમાં એક અચ્યુત ભગવાનની
જ પૂજા કરવાનો નિયમ હોય છે. સ્વપ્નમાં પણ
ખીજનું સ્મરણ કર્યું હોતું નથી. પુત્રના હિન માટે
એ કુલ નિયમનો પરિત્યાગ કરવામાં આવે છે. તથા
વ્યભિચારીની પેઠે જ્યાં ત્યાં કાંકાં માર્યા કરે છે. ૯૯

હોત શીતલાકો જબ નિકસન,
 નશત માતપિનુ મનકો વિકસન ॥
 સ્નાન ક્રિયા તજિ રહત મલીના,
 પરમ દેવ ગદ્દહાકું કીના ॥ ૧૦૦ ॥

અર્થ—જ્યારે બાળકને શીતળા નીકળે છે
 ત્યારે માતા પિતાના મનનો વિકાશ-ઉદ્દાસ-નાશ
 પામી જાય છે. તે સમયે સ્નાન ક્રિયાનો ત્યાગ કરી
 મલીન રહે છે ને ગદ્દહાને પરમદેવરૂપ માને છે ૧૦૦

મોરિ બાગ બકસહુ શિશુ મોરા,
 ગદ્દહા માત ચરાડું તોરા ॥

યૂં કહિ ચના ગોદમૈં ધારૈ,
 વિનતી કરિ ગદ્દહાકું ચારૈ ॥ ૧૦૧ ॥

અર્થ—વાગ-મોરડી-મરડીને-(પકડી પોતા સામું
 મુખ કરીને) કહે છે મારો છોકરો મને બક્ષીસ
 આપો, હે માતાજી (તારા વાહન) ગદ્દહાને ચરાવીશ.
 એમ કહી બોળામાં ચણા લઈને વિનતી કરી ગદ્દહાને
 ચારે છે. ૧૦૧

[૧૨૫]

અસ અનંત દુઃખતૈં શિશુપારન,
જુવા હોતલૌં ઔર હજારન ॥

ઉમર પૂતકી વ્હૈ જો થોરી,
મરિ હૈ કરહુ ઉપાય કરોરી ॥૧૦૨॥

અર્થ—આ રીતે અપાર દુઃખથી બાળકનું પાલન કરવામાં આવે છે. વળી યુવાન થતાં સુધીમાં તો હજારો કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે. તેમાં જો છોકરાની ઉમર થોડી હોય છે તો કરોડો ઉપાય કરતાં છતાં પણ મરણ પામે છે, ૧૦૨

મરૈ માતપિત કૂટહિ માથા,
માનિ આપકૂં દીન અનાથા ॥

હાય હાય કરિ નિશદિન રોવૈ,
કરિ ધિક ધિક નિજ જન્મ વિગોવૈ ૧૦૩

અર્થ—પોતાને દીન અનાથ માની માતા પિતા માથાં કૂટીને મરે છે. રાત દિવસ હાય હાય કરીને રહે છે તથા પોતાની જાતને ધિક્કર આપી જન્મને વગોવે છે. ૧૦૩

[૧૨૬]

પૂત મરનકો વ્હૈ દુઃખ જૈસો,

લલ્લત સપૂત અપૂત ન તૈસૌ ॥

જો જીવ તો હોત હિ તરુના,

લગત નારિકે પોષન ભરના ॥ ૧૦૪ ॥

અર્થ—પુત્ર થયા પછી મરી જાય છે તેના માતા પિતાને જેવું દુઃખ લાગે છે તેવું દુઃખ જેને પુત્ર નથી તેને લાગતું નથી, જે તેમ કરતાં તે જીવે છે તો જીવાન થઈ સ્ત્રીનું પોષણ કરવા લાગે છે. ૧૦૪

જિન અનેક યત્નનિ પ્રતિ પારૌ,

તિનકૂં જલ વ્યાવન હૈ મારૌ ॥

રજનિ સૈજ પૈ શિખવૈ નારી,

તવ પિતમાત દેહુ મુહિ ગારી ॥૧૦૫॥

અર્થ—જે માતા પિતાએ અનેક પ્રયત્ન કરી પાળ્યો હોય તેમને પાણી પાવું પણ ભારે પડે છે. રાત્રે શૈયા પર-પથારીમાં સ્ત્રી શીખવે છે કે તમારાં વ્યાપ મને ગાળો આપે છે. ૧૦૫

વ્હૈ સુપૂત તૌ પ્રાત હિ ડાઠિકે,

ન વૈ દૂરતૈં માથ ન ગઠિકે ॥

[૧૨૭]

ચહે માતાપિત આવે નેરે,

પત ન સન્મુખ અંચિહું હેરે ॥ ૧૦૬ ॥

અર્થ—જો તે સુપુત્ર હોય છે તો સવારમાં ઉઠીને, પાસે ગયા વિના દૂરથી જ મસ્તક નમાવે છે. માતાપિત્રા તો એમ ઇચ્છે કે પુત્ર પાસે આવે પણ છોકરો તો સામી નજર સરખીએ કરતો નથી, ૧૦૬

ઘૈ કુપૂત તૌ ઉઠત હિ પ્રાતા,

ઘચન ગરિસમ વર્કિ અસુહાતા ॥

જુદૌ હોય લે સબ ઘરકો ધન,

દે પિતમાતાહિ ફક તિનકો તન ॥ ૧૦૭ ॥

અર્થ—જો કપૂત હોય તો પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને ગાળોનાં જોવાં અથોગ્ય વચનો જોલે છે. ઘરમાંથી સર્વ ધન લઇને જુદો રહે છે. માતાપિતાને કેવળ શરીરજ (તેઓનું) રહેવા દે છે. ૧૦૭

ફેરિ સંમારત કબહુ ન તિનકું,

પોષન સબદિન તિય નિજ તનકું ॥

દેચિ લેત પિતમાત ઉસાસા,

યાત્રિધિ પુત્ર સદા દુઃખરાસા ॥ ૧૦૮ ॥

[૧૨૮]

અર્થ—તેમને કરીને કદિ સંભારતો પણ નથી
હમેશાં પોતાનું અને પોતાની સ્ત્રીનું પોષણ કરે છે.
તે જોઈ માતા પિતા નિશાસા નાખે છે એ રીતે પુત્ર
સદા દુઃખના રાશીરૂપ છે. ૧૦૮

દોહા.

કરિ વિચાર યું દેશિયેં, પુત્ર સદા દુઃખરૂપ ॥
સુખ ચાહત જં પૂતતૈં, તે મૂઢનકે મૂપ ॥૧૦૯॥

અર્થ—આ રીતે વિચાર કરી જોતાં પુત્ર સદા
દુઃખરૂપ છે. જે મનુષ્ય પુત્રથી સુખની ઇચ્છા રાખે
છે તે મૂખનો સરદાર છે. ૧૦૯

તજિ તિય પૂત જુ ધન ચહૈ, તાકે મુખમેં ધૂર ॥
ધન જોરન રક્ષા કરન સ્વરચ નાશ દુઃસ્ખમૂર ॥૧૧॥

અર્થ—સ્ત્રી પુત્રનો ત્યાગ કરીને જે ધનની
ઇચ્છા રાખે છે તેના મુખમાં ધૂળ છે કારણકે ધનને
એકદું કરવામાં રક્ષણ કરવામાં, ખર્ચ કરવામાં તે
તેના નાશમાં દુઃખ છે માટે ધનદુઃખનું મૂળ છે. ૧૧૦

[૧૨૯]

ધનસંગદુઃસ્વર્ણન.

ચૌપાઈ.

જો चाहै माया बहु जोरी,

करै अनर्थ सुलाख करोरी ॥

जाति धर्म कुल सु त्यागै,

जो धनकुं जोरन जन लागै ॥१११॥

અર્થ—જે મનુષ્ય બહુ માયા-પૈસા જોડવાને ઇચ્છે છે તેઓ લાખો તથા કરોડો અનર્થ કરે છે. જે મનુષ્ય ધન જોડવા લાગે છે તે જાતિધર્મ અને કુલધર્મનો ત્યાગ કરે છે. ૧૧૧

बिना भाग तदपि न धन जुनि है,

जुरै तु रक्षा करि करि मरि है ॥

खरचत धन घटि है यह चिन्ता,

नाशै निशिदिन ताप अनन्ता ॥११२॥

અર્થ—તો પણ નસીબ વિના ધન એકત્ર થતું નથી ને જો એકઠું થાય તો રક્ષા કરી કરીને મરે છે. ધન ખર્ચ કરવાથી ખૂટી જશે એવી ચિન્તા થાય

છે. છતાં જો નાશ પામે છે તો રાત દિવસ અપાર
દુઃખ થાય છે. ૧૧૨

સદા કરત ચૂં દુઃખ ધન મનકું,
ચહૈ તાહિ ધિકધિક તિર્હિ જનકું ॥
ચુંવંતિ પૂત ધન લલિ દુઃખદાતા,
તજ્યો મહૂં મમતાકો નાતા ॥૧૧૩॥

અર્થ—આ રીતે ધન સદા મનને દુઃખ ઠરે છે
માટે તેને ચાહે છે તે જનને ધિકારે છે. સ્ત્રી, પુત્ર,
ધન એ સર્વને દુઃખરૂપ બાળીને બહુએ તે સર્વનો
સમ્બન્ધ છોડી દીધો. ૧૧૩

કુડલિયા છંદ.

મહૂં બન પકાન્તમૈં ગયો ક્રિયો ચિત્ત શાન્ત ।
ભયો નયો વીવાન તિન સુન્યો સકલ વૃત્તાંત ॥
સુન્યો સકલ વૃત્તાંત, ચિત્ત યહ ઉપજી તાકે ।
જો નૃપ જીવત સુનૈ, મિલૈ વા કાહૂ નાકૈ ॥
તૌ જૂડે હમ હોહિ, મૂપ દે સબકૂં દંડા ।
યાતૈ અબ મિલિ કહૌ, મહૂં મૌ પ્રેત પ્રવંડા ૧૧૪

[૧૩૧]

અર્થ—ભદ્ર્એ એકાન્ત વનમાં જઈને પોતાના મનને શાન્ત કર્યું, જે નવો મંત્રી થયો હતો તેણે આ સર્વ વૃતાંત સાંભળ્યું. ત્યારે તેના મનમાં ચિન્તા થઈ કે જે રાજા ભદ્ર્ને જીવતો સાંભળશે, વા વનમાં કાઠ ઠેકાણે તેને મળી જશે તો અમે સર્વ જૂઠા પડીશું ને રાજા સર્વને શિક્ષા કરશે. માટે હવે બધા મળીને રાજાને ઠહો કે ભદ્ર્ મહાન પ્રેત થયો છે. ૧૧૪

દોહા.

કરિ સલાહ यह परस्पर, गये कचहरी बीच ॥
सवाहि कहि यह भूपतैं, भई प्रेत भौ नाच ११५

અર્થ—આ પ્રમાણે પરસ્પર સલાહ કરીને તેઓ ઢ્યેરીમાં ગયા. સર્વએ મળી રાજાને કહ્યું કે ભદ્ર્ તે નીચ પ્રેત થયો છે. ૧૧૫

राख लगाये देहमें, मिलै जाहि बतरात ॥
तिहि मारत सो नर बचत, जो तिहि देखि परात ॥

અર્થ—તેણે શરીર પર રાખ ચોળી છે અને જે મળે તેની સાથે વાતો કરે છે તથા તેને મારે

છે તેને જોખને જે મનુષ્ય નાશી જાય છે તેજ નર
બચે છે. ૧૧૬

સુનિ મૂપહ નિશ્ચય કિયો, ભણૂં મરી મૌ પ્રેત ॥
સાચ ઝૂઠ મૂપ ન લલ્લત, વૃહૈજુ પ્રમાદ અચેત ૧૧૭

અર્થ—રાજાએ આ વાત સાંભળીને નિશ્ચય
કર્યો કે ભણૂં મરીને ભૂત થયો છે. આ વાત સત્ય
છે કે અસત્ય ? રાજાએ પ્રમાદથી અચેત થઇ તેનો
વિચાર કર્યો નહિ ૧૧૭

કહ્યુ દિન બીતે મૂપ તબ, મારન ગયો શિકાર ॥
પૈઠયો ગિરિ ઘનસઘનમૈં, જહૈં મૃગરાજ હજાર ૧૧૮

અર્થ—કેટલાંક દિવસ વીતી ગયા પછી રાજા
શિકાર કરવા ગયો. જ્યાં હજારો વનરાજ-સિંહ
રહેતા હતા તે ધીર ઝડીમાં પેડો. ૧૧૮

તપત તહાં ઇક તરુતરૈ, મણૂં નિજદીવાન ॥
પેઘિ તાહિ માઝયો ઝલાટિ, માનિ પ્રેત દુઃસ્વદાન ॥

અર્થ—ત્યાં પોતનો દિવાન ભણૂં એક ઝડ
તળે તપ કરતો બેઠો હતો. તેને જોઇ આ દુઃખ
આપનાર પ્રેત છે એમ માની ત્યાંથી નાશી ગયો. ૧૧૯

इंदव छंद.

ભહૂં મર્યોં રૂ પરેત મર્યો વહ ।

વાક્ય અસત્ય હુ સત્ય પિછાના

દેહિ લિયો નિજ આશિન જીવત ।

તૌહુ પરેત હુ માનિ મગાના ॥

વંચકતૈ સુનિ દ્વૈત તથા મતિ ।

મૈ વિશ્વાસ કરૈં જુ અજાના ॥

બ્રહ્મ અદ્વૈત લક્ષૈ જુ પરતચ્છહુ ।

તૌહુ ન તાહિ હિય ઠહરાના ॥ ૧૨૦ ॥

અર્થ—ભહૂં મરી ગયો છે અને તે ભૂત થયો છે. એ અસત્ય વાક્યને તેમણે સત્ય માન્યું પોતાની આંખે તેને જીવતો જોયો છતાં તેને પ્રેત સમજી રાખી નાશી ગયો. તેમ ઠગ લોકથી દ્વૈતની વાત સાંભળી આસાની તેમાં બુદ્ધિથી વિશ્વાસ કરે છે. તેઓ પ્રત્યક્ષ અદ્વૈતબ્રહ્મને જાણે છે તે પણ તેના હૃદયમાં તે ઉતરતું નથી. ૧૨૦

દોહા.

ભેદ વચન વિશ્વાસ કરિ, સુનત જુ કોઝ અજાન ।

સો જન દુઃખ ભુગતૈ સદા, વૈ ન બ્રહ્મકોજ્ઞાન ॥

[૧૩૪]

અર્થ—જો કોઈ અગાની ભેદ વચન સાંભળી
તેમાં વિશ્વાસ કરે છે. તે મનુષ્ય સદા દુઃખ ભેગવે
છે અને તેને બ્રહ્મનું જ્ઞાન થતું નથી. ૧૨૧

યાતૈં સુનેજુ ભેદકે, વચન લલૈ સુ અસત્ય ॥
તથાહી તાકૂં જ્ઞાન વૈ, મહાવાક્યતૈ સત્ય ॥૧૨૨॥

અર્થ—તેથી જેટલાં ભેદનાં વચન સાંભળ્યાં
હોય તેને અસત્ય તરીકે જાણે ત્યારે તેને મહાવાક્ય
વડે સત્ય જ્ઞાન થાય છે. ૧૨૨

ચૌપાઈ.

શિષ્ય તૈં સુની જુ ભેદ કહાની,
જાનિ શૂઠ તે નરક નિશાની ॥

તિનકે કહન હાર સબ શૂઠે,
પુરુષારથ સુખતૈં શઠ રૂઠે ॥ ૧૨૩ ॥

અર્થ—હું શિષ્ય તેં જે ભેદની વાતો સાંભળી
છે તે સર્વને જૂઠી નરકની નિશાની ૩૫ જાણુ. તે
કહેનારા સર્વ જૂઠા છે. તે શઠો પુરુષાર્થ સુખથી
રૂઠેલા છે. ૧૨૩

તિનકો સંગન કબહૂ કોજૈ,

ઘૈ જો સંગ ન ઘચન સુનીજૈ ॥

જો કહું સુનૈ તુ સુનતહી ત્યાગહુ,

મ્લેચ્છ જૈન ઘચ સમલસિ ભાગહુ ૧૨૪

અર્થ—તેઓનો કદિ સંગ કરવો નહિ. જો સંગ થાય તો તેઓનું વચન સાંભળવું નહિ. તે સાંભળવામાં આવે તો તે સાંભળી તેનો ત્યાગ કરવો. તેનાં વચન મ્લેચ્છ અથવા જૈન જેવાં ગણી ત્યાગી ભાગી જવું, ૧૨૪

જો મિથ્યા ઘૈ દૈશિક વેદા,

કૈસૈં કરહી ભવદુઃખ છેદા ॥

યાકો અવ ઉત્તર સુનિ લીજૈ,

મિથ્યા દુઃખ મિથ્યા તૈ છીજૈ ॥૧૨૫॥

અર્થ—જો દૈશિક-ગુરુ તથા વેદ મિથ્યા હોય તો તે બવના દુઃખનો નાશ કેવી રીતે કરી શકે ? એનો તું ઉત્તર સાંભળી લે. મિથ્યા દુઃખનો મિથ્યા થીજ નાશ થાય છે. ૧૨૫

વેદહ ગુરુ સત્ય જો હોવે,

તૌ મિથ્યા ભવ દુઃખ નહિ સોવૈ ॥

ધા મૈં ફક દૃષ્ટાન્ત સુનાઉં,

જાતૈં તવ સંદેહ નસાઁ ॥ ૧૨૬ ॥

અર્થ—વેદ તથા ગુરુ સત્ય હોય તો તેનાથી
નિશ્ચય ભવદુઃખનો નાશ થાય નહિ. જેમાં એક દૃષ્ટાન્ત
ત સંભળાવું છું જેથી તારો સંદેહ નાશ પામે. ૧૨૬

સુરપતિ ઇંદ્ર સ્વર્ગમૈં જૈસો,

પ્રબલ પ્રતાપ ભૂપદક પેસો ॥

ભીમ સમાન સૂર બહુ તેરે,

તિનકે ચહુધા ડેરે ગેરે ॥ ૧૨૭ ॥

અર્થ—જેમ સુરપતિ ઇન્દ્ર સ્વર્ગમાં રાજ્ય કરે
છે તેના જેવા પ્રબલ પ્રતાપવાળો એક રાજા હતો.
ભીમના જેવા બહુ બળવાન યોધાઓ તેની ચોતરફ
ડેરા નાખી રહેતા હતા. ૧૨૭

જોધા લે નિજનિજેં હથિયારન,

સરે રહે તિહિ દ્વાર હજારન ॥

અંદિર મંદિર ડયોઢી ઠાઢે,

લિયે સ્વડગ કોષને તૈં કાઢે ॥ ૧૨૮ ॥

અર્થ—તેના દ્વારમાં હાજરો યોધાઓ પોતપોતા-

[૧૩૭]

ના હથિયારો લઇને ઉભા રહેલા છે. મંદિરની અંદર
તથા દોઢીપર તેઓ મ્યાનમાંથી તલવારો કાઢીને
ઉભા રહ્યા છે. ૧૨૮

•ઝંચો મહલ અટારી જામૈ

ફૂલ સેજ સોવૈ નૃપ તામૈ ॥

પંછીહૂ પોચન નહિ પાવૈ,

તહાં ઓર કૈસે ચલિ જાવૈ ॥૧૨૯॥

અર્થ—ઊંચા મહેલમાં એક અટારી હતી, ત્યાં
પુષ્પની પથારી હતી ત્યાં રાજા સૂતો હતો. જ્યાં
પક્ષી પણુ ન જઇ શકે ત્યાં અન્યની-ખીજની તે
વાતજ શી. ૧૨૯

તહાં મૂપ દેખ્યો અલ સુપના,

પકર્યો પેર ગાદરી અપના ॥

મૂપ છુડાયો ચાહત નિજ પગ,

તજત ન ગાદરિ પકરિજુ પગરગ ॥૧૩૦

અર્થ—ત્યાં રાજાને એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે,
શિયળે મારો પગ પકડ્યો છે રાજા પોતાનો પગ

[૧૩૮]

છોડાવાને ઇચ્છે છે, પણ શિયાળે જે પગની રગ પક-
ડી છે તે છોડતી નથી. ૧૩૦

તથા રાજા યૂં સ્વરો પુકારે,
હૈ કો અસજો ગાદરિ મારે ॥

જોધા જો ઠાઢે નિજ દ્વારા,
તિન રંચકહુ ન દિયો સહારા ॥૧૩૧॥

અર્થ—તે સમયે રાજા બાણે ઉભો થઇને કહે
છે કે એવો કોઇ છે જે આ શિયાળને મારે. જે
યોધાઓ દરવાજા પર ઉભા હતા પણ તેમણે જરા-
એ મદદ કરી નહિ. ૧૩૧

તથા નૃપ દંડ લિયો નિજ કરમૈં,
આપુહિ માર્યો સ્યારનિ શિરમૈં ॥

લગત દંડ મૌ તાકો અંતા,
તથા નિસરૈ પગરગતૈં દંતા ॥૧૩૨॥

અર્થ—ત્યારે રાજાએ પોતાના હાથમાં દંડ લઇ
શિયાળના માથામાં માર્યો, દંડ વાગતાં જ શિયાળનો અંત
આવ્યો એટલે પગની રગમાંથી દાંત નીકળ્યા. ૧૩૨

[१३५]

दांत लगै गाढैं नृप पगमैं,

धूँ लंगरात सुचालत मगमैं ॥

तब चाल्यो ले लाठी करमैं,

पहुच्यो घावरियाके घरमैं ॥ १३३ ॥

अर्थ—राजना पगमां दांत उड़ा जेडा डता
तेथी भारगमां लंगडा तो आख्यो. हाथमां लाकडी
लध आलतो आलतो धा झावनार वैधने घेर
गयो. १३३

ताहि कह्यो फोहा अस दीजे,

घाव पावको तुरत भरीजे ॥

घावरिया नृपतैं यह भाख्यो,

फोहा नहिं तयार घर राख्यो ॥ १३४ ॥

अर्थ—तेरो वैधने कछुं के तुं जेयो भलभ
अपके जेथी भारा पगनो धा तुरत झाध नय.
त्यारे वैधे राजने कछुं के, घरमां भलभ तैयार राख्यो
नथी. १३४

जो तूं दै पेसा इक मोकूं,

तो तयार करि देहूं तोकूं ॥

તથા ઉલટ્યો નૃપ લાઠી ટેકા,

નહિં દૈનકું કૌડિહુ પકા ॥૧૩૫॥

અર્થ—જો તું મને એક પૈસો આપે તો હું તને
મલમ તૈયાર કરી આપું. તેને આપવાને એક કોડી પણ
નહિ હોવાથી. લાકડીને ટેકે ટેકે રાખી પાછો ફર્યો. ૧૩૫

લાગ્યો શોચ કરન ટરિ ઘરતૈં,

બૂજૈં બાત કૌન બિન જરતૈં ॥

જો મૈં હોત ધની બડ માગા,

આવતુ ઘર ઘાઘરિયા માગા ॥૧૩૬॥

અર્થ—તે ધરમાંથી નીકળીને શોક કરવા લાગ્યો.
કે પૈસા વિના આપણી વાત કોણ જાણે-સાંભળે-
જો હું ધનવાન અને ભાગ્યશાળી હોત તો વૈદ્ય મારે ઘેર
હોડતો આવત. ૧૩૬

મોહિ નિકંમાજાનિ કંગાલા,

ઘરતૈં તુરત રોળજ્યું ટાલા ॥

યાહિકું કલુ દોષ ન દીજે,

બિન સ્વારથ કો કિહિન પતીજૈ ॥૧૩૭॥

અર્થ—મને નકામો અને કંગાલ-ગરીબ-સમજ

રોગની પેઠે તુરત ધરમાંથી કાઢ્યો. પણ તેમાં તેને દોષ
દેવાનો નથી. કારણ કે સ્વાર્થ વિના કોઈ કોઈને ॥
વિશ્વાસ કરતું નથી. ૧૩૭

માત પિતા બાંધવ સુત નારી,
કરત પ્યાર સ્વારથતે ભારી ॥

જો નહિ સ્વારથ સિદ્ધી પાવે,
તો ફનકું દેખ્યોહુ ન ભાવે ॥૧૩૮॥

અર્થ—મા, બાપ, બાઈ, પુત્ર, સ્ત્રી સર્વ સ્વાર્થને
માટે અત્યંત પ્રીતિ કરે છે. પણ જો સ્વાર્થ સિદ્ધ ન
થાય તો તેઓને આપણે દીઠા પણ ગમતા નથી. ૧૩૮

જાબિન ઘરી એક નહિ રહતે,
દુઃખ અપાર બિછુરૈ સબ લહતે ॥

જબ દેસૈ આયો ધર પૌરી,

ધરકે મિલત માજિ મરિ કૌરી ૧૩૯

અર્થ—જેના વિના એક ઘડી રહી શકાતું નથી,
જેના વિયોગથી અપાર દુઃખ થાય છે. જ્યારે તેને
ધરનાં પગથીઆ પર ચડતો જુએ કે ધરનાં માણસો
સામે દોડી બાથ ભરીને ભેટે છે. ૧૩૯

[૧૪૨]

વિધિ અધીન કોઢી સો હોવૈ,

સવ અંગનિમૈ પાની ચોવૈ ॥

અરુ જરિ પરિ આંગુરી જાકે,

મિનમિનાતિ મુખ માલી તાકે ૧૪૦

અર્થ—પ્રારબ્ધ યોગે જો તે ગળતકોઢના રોગ-
થી સપડાય, તેના સર્વ અંગમાંથી પાણી ઝરતું હોય,
વળી આંગળીઓ ખરી પડતી હોય અને મુખ ઉપર
માખીઓ બહુબહુતી હોય. ૧૪૦

કહત તાહિ તે ઘરકે પ્યારે,

મરિ પાપી અવતૌ હતિયારે ॥

જિહિ દેસત અલિયાં ન અઘાની,

તિહિ લલિ ગ્લાનિ વમનજ્યૂં આની

અર્થ—તેને ધરનાં સગાંવહાલાં કહે છે કે. હે
પાપી અરે હત્યરા હવે તો તું મરતો સાઈ. જો
જોતાં નેત્રો તૂમ થતાં નહોતાં તેનેજ જોઈને, વમન
જોનાં કંઠાજો આવે તેમ ગ્લાનિ થાય છે. ૧૪૧

જો તિય દિય લાગત પાતિ પ્યારો,

કિય ન સહત પલ ડરતૈં ન્યારો ॥

[૧૪૩]

તાકી પવન વચાયો હૌરે,

મિરે જુ વસન તુ નાક સકૌરે ૧૪૨

અર્થ—જે પતિ સ્ત્રીને હૃદયમાં પ્રિય લાગતો હતો અને જેને ઉર ઉપરથી એક પણ પશુ દૂર કરવા ઇચ્છતી નહોતી. હવે તેના પવનથી પશુ અચવાને ઇચ્છે છે. ને કદાપિ પાસે જાય છે તો કપડાથી નાક ઢાળે છે. ૧૪૨

જિહિ પિતુ માત ગોદમેં લેતે,

સચુકત તિહિ કરતે કહુ દેતે ॥

મિલત મ્નાત જો મરિ મુજકોરી,

સો વતરાત બીચ દૈ હોરી ॥૧૪૩॥

અર્થ—જેને માતા પિતા ખોળામાં લેતાં હતાં તેનેજ હવે કાંઈક આપતાં સંકોચાય છે (રખે તેના 'સ્પર્શ' થઈ આપણને રોગ લાગે) જે મામુસો બાથ ભરીને ભેટતા હતાં તે ભીંતની આડ રાખીને વાત કરે છે. ૧૪૩

ऐसैं जंग स्वारथको सारो,

बिन स्वारथको काको प्यारो ॥

[૧૪૪]

મુહિ સ્વાસ્થ યે.ગ્ય ન વિધિ કીનો,

યાતૈં ફન ફોહા નહિં દીનો ॥૧૪૪॥

અર્થ—એમ સર્વ જગત્ સ્વાર્થી છે. સ્વાર્થ વિના કોઇ કોઇનું પ્રિય નથી. મને વિધાનાએ સ્વાર્થને લાયક બનાવ્યો નહિ, જેવી વૈદે મને મલમ આપ્યો નહિ. ૧૪૪

ત્યૂં ચિંતત ફક મુનિ તિહિ મેટ્યો,

તિન દૈ જરી ઘાબ દુઃસ્થ મેટ્યો ॥

નિદ્રા તૈં જાગ્યો નૃપ જબ હી,

ઘાબ દરદ મુનિ નાસૈ તબહી ॥૧૪૫॥

અર્થ—આ પ્રમાણે ચિંતન કરે છે—વિચાર કરે છે ત્યાં તેને એક મુનિ મળ્યો. તેણે જડીબુટ્ટી આપી તેનું દુઃખ મટાડ્યું. પછી જેવો રાજા નિદ્રામાંથી જાગ્યો એટલે તેનાં ધાનું દરદ અને મુનિ સર્વનો નાશ થયો. ૧૪૫

શિષ યહ તુહિ દૃષ્ટાંત પ્રકાશ્યો,

લિલિ મિથ્યા તૈં મિથ્યા નાશ્યો ॥

મિથ્યા દુઃસ્થ દેખ્યો જબ રાજા,

સાચ સમાજ ન કિય કહ્ન કાજા ૧૪૬

[૧૪૫]

અર્થ—હે શિષ્ય તેનું આ દષ્ટાંત કહ્યું તેમાં
મિથ્યાથી મિથ્યા કેમ નાશ પામે છે એ તું સમજ
લે. રાજ્યએ જ્યારે મિથ્યા દુઃખ જોયું ત્યારે તેમના
સાચા સમાજે કાંઈ કામ કર્યું નહિ. ૧૪૬

यद्यपि मिथ्या मरुथलपानी,

तातैं किनहु न प्यास बुझानी ॥

तदपि विषम दृष्टાંત સુ તેરો,

सत्ता भेद दुहनमैं हेरो ॥ १४७ ॥

અર્થ—જો કે મરુથળનું પાણી મિથ્યા હોવાથી
તેના વડે કોઈની તરસ મટતી નથી. છતાં તારૂં એ
દષ્ટાંત વિષમ છે. કારણ કે બેડની સત્તાનો ભેદ
છે. ૧૪૭

समसत्ता भवदुःख गुरु वेदा,

यूं गुरु वेद करत भव छेदा ॥

આપસમૈં સમ સત્તા જિનકી,

लखि साधक बाधकता तिनकी १४८

અર્થ—સંસારનું દુઃખ, ગુરૂ અને વેદની સમ
સત્તા હોવાથી વેદ અને ગુરૂ સંસારનો નાશ કરે છે

[૧૪૬]

જેની પરસ્પર સમસતા છે તેનીજ સાધક આધકતા
પણ સમજવી. ૧૪૮

બ્રહ્મ મિશ્ર મિથ્યા સઘ માણી,
તિનકો ભેદ હેતુ કિહિ રાણી ॥
ઉપજ્યો યહ મોકું સંદેહા,

પ્રભુ તાકો અબ કીજે છેહા ॥૧૪૯॥
અર્થ—હે પ્રભુ બ્રહ્મથી મિશ્ર સર્વને આપ
મિથ્યા કહો છો. તેમાં ભેદ ક્યા કાણુને લધને
રાખ્યો છે ? એ મારા મનમાં સંદેહ થાય છે. માટે
આપ તેનું સમાધાન કરો. ૧૪૯

સકલ અવિદ્યા કારજ મિથ્યા,
શિષ તામૈં રંચકહુ ન તથ્યા ॥
જા અજ્ઞાનસૈં ઉપજત જોઈ,
તાકો જ્ઞાન ઘાઘ તિહિ હોઈ ॥૧૫૦॥

અર્થ—આવિધાનું સર્વ કાર્ય મિથ્યા છે, હે
શિષ્ય તેમાં જરા પણ સત્ય નથી. જે જેનાં અજ્ઞા-
નથી ઉપજે, તે તેના જ્ઞાનથી નાશ પામે છે. ૧૫૦

[૧૪૭]

॥ શિષ્ય ઉવાચ ॥

દોહા.

ભગવન બ્રહ્મ અજ્ઞાનતૈં, જો ઉપજૈ સંસાર ॥

સો કિહિ ક્રમતૈં હોત હૈ, કહો મોહિ નિરધાર ॥

અર્થ—હે ભગવન બ્રહ્મના આજ્ઞાનથી જે સંસાર
ઉપજે છે તે કયા ક્રમથી ઉપજે છે તે મને નક્કી
કહેા. ૧૫૧

॥ શ્રીગુરુ ઉવાચ ॥

ચૌપાઈ.

જૈસે સ્વપ્ન હોત બિન ક્રમતૈં,

યું મિથ્યા જગ માસત ભ્રમતૈં ॥

જો તાકો ક્રમ જાન્યો લૈરૈ,

સો મરુથલજલ વસન નિચૌરૈ ॥૧૫૨॥

અર્થ—જેમ ક્રમ વિનાજ સ્વપ્ન થાય છે તેમ
બ્રાંતિથી મિથ્યા જગત્ દેખાય છે. જે તેનો ક્રમ
જાણવાને ધર્યે છે તે મૃગતૃષ્ણાના પાણીમાં કપડાં
નાચોવે છે. ૧૫૨.

[૧૪૮]

દોહા.

ઉપનિષદમેં બહુત વિધિ, જગડત્પત્તિ પ્રકાર ॥
અભિપ્રાય તિનકો યહી, ચેતન ભિન્ન અસાર ॥

અર્થ—ઉપનિષદનાં અનેક પ્રકારે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કહેલી છે. તેનો અભિપ્રાય એજ છે કે ચેતનથી ભિન્ન સર્વ અસાર છે. ૧૫૩.

કવિત્વ.

જીવ ईश भेद हीन, चेतन स्वरूप मांहि ।
माया सो अनादि एक, सांत ताहि मानिये ॥
सत औ असततैं विलक्षण स्वरूप ताको ।
ताहिकुं अविद्या औ अज्ञानहु बखानिये ॥
चेतनसामान्य न विरोधी ताको साधक है ।
वृत्तिमें आरुढ वा विरोधी वृत्ति जानिये ॥
मायामें आभास अधिष्ठान अरु माया मिल ।
ईश सरवज्ञ जग हेतु पहिचानिये ॥ १५४ ॥

અર્થ—જીવ અને ઇશ્વર ભેદથી રહિત ચેતન સ્વરૂપમાં જે માયા છે તે અનાદિ સાંત છે. માયાનું

[૧૪૯]

સ્વરૂપ સત્ અને અસતથી વિલક્ષણ છે. તેનેજ અ-
વિધા અને અજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. સમાન્ય ચેતન
તે અજ્ઞાનનું વિરોધી નથી પણ સાધક છે. વૃત્તિમાં
આરૂઢ ચેતન અથવા ચેતન યુક્ત વૃત્તિ તે અજ્ઞાનનાં
વિરોધી છે. માયામાં પડેલો આભાસ, અધિષ્ઠાન અને
માયા મળીને ઇશ્વર કહેવાય છે તે સર્વજ્ઞ અને
જગત્તનું કારણ છે. ૧૫૪.

દોહા.

મલિન સત્ત્વ અજ્ઞાનમેં, જો ચેતન આભાસ ॥
અધિષ્ઠાનયુત જીવ સો, કરત કર્મ ફલ આશ ॥

અર્થ—મલિન સત્ત્વ ગુણ સંહિત અજ્ઞાનમાં
જે ચેતનનો આભાસ, તથા અધિષ્ઠાન સંહિત જીવ
કહેવાય છે તે કર્મ કરી ફલની આશા રાખે છે. ૧૫૫

કવિત્વ.

જીવન કે પૂર્વ સૃષ્ટિ કર્મ અનુસાર ઈશ ।

ઈચ્છા હોય જીવ ભોગ જગ ઉપાદેયે ॥

નભ વાયુ તેજ જલ ભૂમિ ભૂત રચે તહાં ।

શબ્દ સ્પર્શ રુપ રસ ગંધ ગુન ગાઈયે ॥
 સત્ત્વ અંશ પંચનકો મેલિ ઉપજત સત્ત્વ ।
 રજોગુન અંશ મિલિ પ્રાન ત્યૂં ઉપાઈયે ॥
 એક એક ભૂત સત્ત્વ અંશ જ્ઞાનઇન્દ્રિ રચે ।
 કર્મઇન્દ્રિ રજોગુન અંશ તેં લખાઈયે ॥૧૫૬॥

અર્થ—પૂર્વ સૃષ્ટિમાં જીવોએ કરેલા કર્મ પ્ર-
 માણે ધન્યરતે ધન્યા થાય છે કે જીવોના ભોગને માટે
 જગત્તે ઉત્પન્ન કરે, તેથી તેણે આકાશ, વાયુ, અગ્નિ
 જલ અને પૃથ્વી એ પાંચ ભૂત ઉત્પન્ન કર્યાં. તેના
 શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચ ગુણ
 થયા, પાંચે ભૂતનાં સત્ત્વ અંશમાંથી અંતઃકરણ ઉત્પન્ન
 થાય છે. પાંચેના રત્ને અંશ મલીને પ્રાણ થાય છે.
 દરેક જૂદા જૂદા ભૂતના સત્ત્વ અંશમાંથી પાંચ જ્ઞાન-
 ઇન્દ્રિયો થાય છે અને દરેકના રત્નેગુણમાંથી કર્મ-
 ઇન્દ્રિયો થાય છે. ૧૫૬.

સર્વેયા.

ભૂત અપંચીકૃત ઔ કારજ,
 રત્નની સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિ પિછાન ।

[૧૫૧]

પંચીકૃત ભૂતનતૈં ઉપજ્યો,
સ્થૂલ પસારો સારો માન ॥
કારન સૂક્ષ્મ સ્થૂલ દેહ અરુ,
પંચકોશ ઇનહી મૈં જાન ॥
કરિ વિવેક લલિ આતમ મ્યારો,
મુંજ ઈષીકાતૈં જ્યું માન ॥ ૧૫૭ ॥

અર્થ—અપંચીકૃત ભૂત અને તેનાં કાર્ય એટલી
સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિ સમજવી અને પંચીકૃત ભૂતમાંથી આ
સર્વ સ્થૂલ જગત્ થયું છે. સ્થૂલ સૂક્ષ્મ અને કારણ
એમ ત્રણ શરીર છે, તેમાં પાંચ કોશ રહેલા છે.
જેમ મુંજ નામક ધસથી તેની અંદરનાં ગર્ભરૂપ
સળી જૂદી છે તેમ વિવેકથી આત્મા એ સર્વથી
ભિન્ન છે એમ સમજ. ૧૫૭

સ્થૂલ દેહકો માન ન હોવૈ,
સ્વપ્રામાંહિ લલિ આતમ જ્ઞાન ॥
સૂક્ષ્મ જ્ઞાન સુષુપ્તિ સમૈં નહિ,
સુખ સ્વરૂપ ઠહૈ આતમ માન ॥
માસૈ મયે સમાધિ અવસ્થા,

નિરાવરન આતમ ન અજ્ઞાન ॥

એસૈ તીનિ દેહ વ્યભિચારી,

આતમ અનુગત ન્યારો જાન ॥ ૧૫૮ ॥

અર્થ—સ્વપ્ન અવસ્થામાં સ્થૂત શરીરનું બાન થતું નથી. પણ આત્માનું બાન થાય છે—રહે છે. તેજ પ્રમાણે સુષુપ્તિ અવસ્થામાં સૂક્ષ્મ શરીરનું બાન થતું નથી પણ સુષુપ્ત આત્માનું બાન થાય છે અને સમાધી અવસ્થામાં નિરાવરણ આત્માનું જ્ઞાન થાય છે. પણ અજ્ઞાન દેખાતું નથી. એ રીતે ત્રણે દેહ વ્યભિચારી છે પણ તેમાં આત્મા અનુગત છે. માટે તું તે ત્રણ દેહથી આત્માને જૂદો જાણ. ૧૫૮.

પંચકોશતૈ આતમ ન્યારો,

જાનિ સુજાનહુ બ્રહ્મ સ્વરૂપ ॥

તાતૈ મિશ્ર જુ દીક્ષૈ સુનિયે,

સો માનહુ મિથ્યા ભ્રમકૂપ ॥

મિથ્યા અધિષ્ઠાન ન બિગરૈ,

સ્વપ્રભિસ્ર ન દરિદ્રી ભૂપ ॥

સંઘ કહ્યું કર્તા તડ અકર્તા,

તવ અસ કદ્મૂત રૂપ અનૂપ ॥ ૧૫૨ ॥

અર્થ—પાંચ કોશથી આત્માને ન્યારો જાણી તેને-આત્માને-તું બ્રહ્મરૂપ સમજ. તેનાથી જૂદું જે કાંઈ દેખવા અથવા સાંભળવામાં આવે છે તે મિથ્યા બ્રાંન્તિના કૂવા જેવું સમજવું જેમ સ્વપ્નામાં ભિક્ષા મગનારો રાજ્ય દરિદ્રો હોતો નથી તેમ મિથ્યા વસ્તુ અધિષ્ઠાનમાં વિકાર કરતી નથી-અગડતી નથી. સર્વ કરતાં છતાં તે અકર્તા છે. એવું અનૂપમ તારું અહ-ભૂત રૂપ છે. અર્થાત્ આત્મા ઉપમા રહિત છે. ૧૫૯

ઇંદ્રવ છંદ.

નાહિં સ્વ પુષ્પ સમાન પ્રપંચ તુ,

ઈશ કહા કરતા જુ કહાવૈ ॥

સાક્ષ્ય નહિં હમ સાક્ષિં સ્વરૂપ ન,

દશ્ય નહિં દશ્વ કાહિ જનાવૈ ॥

બન્ધહુ હોઈ તુ મોક્ષ બનૈ અરુ,

હૌય અજ્ઞાન તુ જ્ઞાન નસાવૈ ॥

[૧૫૪]

જાનિ યહીકરતવ્ય તજૈ સચ,
નિશ્ચલ હોત હિ નિશ્ચલ પાવૈ ॥ ૧૬૦ ॥

અર્થ—આકાશના પુષ્પની પેઠે પ્રચડ-સંસાર-
જનથી તો ઇશ્વર કરતાં કોનો કહેવાય ? એજ રીતે
સાક્ષ્ય નથી તો સક્ષી કોનો ? માટે તે પણ નથી.
જ્યાં દ્રશ્ય નથી ત્યાં દૃક-દૃષ્ટા કોને જણાવે ? જે
બાંધ હોય તો મોક્ષ સંભવે અને અજ્ઞાન હોય તો
જ્ઞાન તેનો નાશ કરે. એ રીત જાણી જે સર્વ કર્તવ્ય
છોડી નિશ્ચલરૂપ થાય છે તો તેને નિશ્ચલરૂપ આત્માનું
દર્શન થાય છે. ૧૬૦

દોહા.

યહી ચિન્હ અજ્ઞાનકો, જો માનૈ કર્તવ્ય ॥
સોઈ જ્ઞાની સુઘર નર, નહિ કાકૂં ભવિતવ્ય ૧૬૧

અર્થ—કર્તવ્ય માનવું એજ અજ્ઞાનનું ચિન્હ
છે-નિશાની છે. જે બીજા રૂપે થવાને ઇચ્છતો નથી
તેજ ચતુર પુરુષ જ્ઞાની છે, ૧૬૧

ઈંદવ છંદ.

एक अखंडित ब्रह्म असंग,

[૧૫૫]

અજન્મ અદૃશ્ય અરુપ અનામૈ ॥

મૂલ અજ્ઞાન ન સૂક્ષ્મ થૂલ,

સમષ્ટિ ન વ્યષ્ટિપનો નહિ તામૈ ॥

ઈશ ન સૂત્ર વિરાટ ન પ્રાણ ન,

તૈજસ વિશ્વ સ્વરૂપ ન જામૈ ॥

ભોગ ન યોગ ન બંધ ન મોક્ષ,

નહિ કલુ ધામૈ રુ હૈ સઘ ધામૈ ॥૧૬૨॥

અર્થ—બ્રહ્મ; એક, અસંગ અને અખંડ જન્મ
રહિત, અદૃશ્ય, રૂપરહિત, નામરહિત, મૂલ અજ્ઞાન-
રહિત સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મરહિત, વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિરહિત,
ધૈર્ય, સૂત્રાત્મા અને વિરાટ રહિત, જેમાં વિશ્વ
તૈજસ અને પ્રાણ નથી, ભોગ નથી, યોગ નથી,
બંધન નથી, મોક્ષ નથી, તેમાં કશુંજે નથી ને સર્વ
તેમાં છે. એવું છે. ૧૬૨

જાગ્રતમૈ સુ પ્રપંચ પ્રભાસત,

સો સ્વપ્ન બુદ્ધિ વિલાસ વન્યો હૈ ॥

જ્યું સુપને મહિ ભોગ્ય ન ભોગ,

તર્જુન દેવ ચિત્ર વિચિત્ર જન્યો હૈ ॥

[૧૫૬]

લીન સુષૂપતિમૈં મતિ હોત હિ,
ભેદ ભગે હક રૂપ સુન્યો હૈ ॥
બુદ્ધિ રચ્યો જુ મનોરથ માત્રસુ,
નિશ્ચલ બુદ્ધિ પ્રકાશ મન્યો હૈ ॥૧૬૩॥

અર્થ—જ્યારે અવસ્થામાં જે પ્રપંચ દેખાય છે તે સર્વ બુદ્ધિના વિલાસરૂપ બનેલો છે. જેમ સ્વપ્નામાં ભોગ્ય અને ભોગ નથી છતાં ચિત્ર વિચિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે તે જાણવામાં આવે છે—સુષુપ્તિમાં બુદ્ધિનો લય થઈ જતાં ભેદ ભાગી જાય છે.—નાશ પામે છે. તે સર્વ એક સ્વરૂપે સમજાય છે. મનોરથ માત્ર કેવલ બુદ્ધિનાજ રચેલા છે. બ્રહ્મ તે બુદ્ધિનો પ્રકાશક છે એમ વેદાન્ત કહે છે. ૧૬૩

સવૈયા.

જાકે હિય જ્ઞાન ડજિયારો,
તમ અંધિયારો સ્વરો વિનાશ ॥
સદા અસંગ એકરસ આતમ,
બ્રહ્મરૂપ સો સ્વયંપ્રકાશ ॥
ના કલૂઝ મયો ન હૈ નહિ વ્હૈ હૈ,

[૧૫૭]

જગત મનોરથ માત્ર વિલાસ ॥

તાકો પ્રાપ્તિ નિવૃત્તિ ન ચાહત,

જ્યું જ્ઞાનીકે કોડ ન આશ ॥ ૧૬૪ ॥

અર્થ—જેના હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ પડે છે, તેમનું અજ્ઞાનરૂપ અંધારૂ નાશ પામી જાય છે. તે સદા અસંગ, એકરસ, બ્રહ્મસ્વરૂપ, સ્વયંપ્રકાશ આત્મા જ થઈને રહે છે. પછી કંઈ થયું નથી, નથી, અને થશે નહિ. જગત કેવળ મનોરથના વિલાસ માત્ર છે એટલે તેની નિવૃત્તિને કે પ્રાપ્તિને જ્ઞાની ઇચ્છતો નથી. આ રીતે જ્ઞાનીને કોઈ પ્રકારની આશા હોતી નથી. ૧૦૪

દેઘૈ સુનૈ ન સુનૈ ન દેઘૈ,

સવ રસ ગૈહૈ રુ લેત ન સ્વાદ ॥

સૂંઘિ પરસિ પરસૈ ન ન સૂંઘૈ,

બૈન ન બોલૈ કરૈ વિવાદ ॥

ગ્રહિ ન ગ્રહૈ મલ તજૈ ન ત્યાગૈ,

ચલૈ નહિં અરુ ઘાઘત પાદ ॥

[૧૫૮]

ભોગૈ યુષતિ સદા સંન્યાસી,

શિષ લલ્લિ યહ અદ્ભુત સંવાદ ॥૧૬૫॥

અર્થ—જે જીવે છે છતાં જોતો નથી, સાંભળે છે છતાં સાંભળતો નથી, સર્વ રસને ગ્રહણ કરે છે છતાં સ્વાદ લેતો નથી, સુંઘે છે પણ સુંઘતો નથી, સ્પર્શ કરે છે છતાં અડકતો નથી, વિવાદ કરે છે છતાં જે ખેલતો નથી ગ્રહણ કરે છે છતાં ગ્રહણ કરતો નથી; ત્યજે છે તોપણ ત્યાગ કરતો નથી. પણ વડે ચાલે છે તોપણ ચાલતો નથી, સ્ત્રીને ભોગવે છે છતાં સદા સંન્યાસી છે. હે શિષ્ય એ અદ્ભુત સંવાદ જાણ. ૧૬૫

निज विषयनमैं इन्द्रिय वर्ते,

तिन तैं मेरो नाहि संग ॥

मैं इन्द्रिय नहि मम इन्द्रिय नहि,

मैं साक्षी कूटस्थ असंग ॥

त्याગહુ વિષય કિ મોગહુ ઇન્દ્રિય,

મોકૂં લગૈ ન રંચક રંગ ॥

યહ નિશ્ચય જ્ઞાનીકો જાતૈં,

कर्ता दीखै करै न अंग ॥ १६६ ॥

[૧૫૬]

અર્થ—ધન્દ્રિયો પોતાના વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેની સાથે મારો સંગ નથી. હું ધન્દ્રિયો નથી ને ધન્દ્રિયો મારી નથી હું કૂટસ્થ, સાક્ષી અસંગ છું. ધન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયો ભોગવે કે ત્યાગ કરે તેનો મને જરાપણ રંગ લાગતો નથી. જ્ઞાનીનો આવા પ્રકારનો નિશ્ચય હોવાથી હે પ્રિય તે કરતો જણાય છતાં કશું કરતો નથી. ૧૬૬

માટીકો કારજ ઘટ જૈસે,
માટી તાકે બાહિર માંહિ ।
જલતૈં પૈન તરંગ બુદબુદા,
ઉપજત જલતૈં જુદે સુ માહિ ॥
એસૈ જો જાકો હૈ કારજ,
કારનરુપ પિછાનહુ તાહિ ।

કારન રૂપ સકલકો “ સો મૈ ”

લયચિંતન આનહુ વિધ યાહિ ॥૧૬૭॥

અર્થ—જેમ ઘટ માટીનું કાર્ય હોવાથી તેની અંદર અને બહાર માટી જ છે, જલમાંથી શીણ તરંગ તથા બુદ્ધ-પરપોટા-ઉત્પન્ન થાય છે, તે જલથી

જૂદા નથી. એ રીતે જે જેનું કાર્ય છે તેને કારણ
રૂપજ સમજો. સર્વનું કારણ ધન્ય છે અને તે હું
હું. આ પ્રકારને લયચિંતન વિધિ જાણ. ૧૬૭

ધ્યાન અહંગ્રહ પ્રણવરૂપકો,
કહ્યો સુરેશ્વર શ્રુતિ અનુસાર ।
અક્ષર પ્રનવ બ્રહ્મ મમરૂપ સુ,
યું અનુલવ નિઝમંતિ ગતિધાર ॥
ધ્યાન સમાન આન નહિ યાકે,
પંચીકરન પ્રકાર વિચાર ।
જો યહ કરત ઉપાસન સો મુનિ,
તુરિત નસૈ સંસાર અપાર ॥ ૧૬૮ ॥

અર્થ—શ્રીસુરેશ્વરાચાર્યે શ્રુતિ અનુસાર અહંગ્રહ
પ્રણવનું જે ધ્યાન કહેલું છે તે તું કર. આ પ્રણવ-
અક્ષર બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેજ માફે સ્વરૂપ છે. આ
પ્રમાણે ક્ષણ માત્રના અંતરાય વિના જ તું તારી
બુદ્ધિને સ્થિર કર, તેના જેવું બીજું એકે ધ્યાન
નથી. તે માટે પંચીકરણનો જે પ્રકાર છે તે વિચાર.
જે મુનિ આ પ્રમાણે ધ્યાન કરે છે તેનો આંખાર
સંસાર જલદી નાશ પામે છે. ૧૬૮

[१५१]

जो यह निर्गुन ध्यान न वहै तै,
 सगुन ईश करि मनको धाम ।
 सगुन उपासनहु नहिं वहै तौ,
 करि निष्काम कर्म भजिराम ॥
 जो निष्कामकर्महु नहिं वहै,
 तौ करिये शुभ कर्म सकाम ।
 जो सकाम कर्महु नहीं होवै,
 तौ शठ बारवार मरि जाम ॥ १६९ ॥

अर्थ—जो आ निर्गुण ध्यान न थक सके तो
 सगुण धरने मननुं धाम बनाव, सगुण उपासना
 न थाय तो श्रीरामने लज्जे निष्काम कर्म कर,
 निष्काम कर्म पण न थक सके तो सकाम शुभ कर्म
 कर, जो सकाम कर्म पण न थक सके तो छे शठ
 बारवार जन्म भरणना यकमां पड. १६९

दोहा.

ओंकारको अर्थ लखि, भयो कृतार्थ अदृष्टि ।
 पढ़ै जु याहि तरंग तिहि, दादू करहु सुदृष्टि ॥

[૧૬૨]

અર્થ—અદૃષ્ટિ પ્રણુનો અર્થ જાણીને કૃતાર્થ થયો. જે કોઈ આ તરંગભણે તેને દાદુ સારી દૃષ્ટિ આપે. ૧૭૦

ષષ્ઠસ્તરંગઃ

શ્રીગુરુવેદાદિ સાધન મિથ્યા વર્ણન.

દોહા.

પ્રશ્ન.

ચેતન ભિન્ન અનાત્મસત્ત્વ, મિથ્યા સ્વપ્ન સમાન ।
ચૂં સુનિ ઘોલ્યો તીસરો, તર્કદૃષ્ટિ મતિમાન ॥૧॥

અર્થ—ચેતનથી ભિન્ન સર્વ અનાત્મ અને સ્વપ્નસમાન મિથ્યા છે એ સાંભળી ત્રીજો બુદ્ધિમાન શિષ્ય તર્કદૃષ્ટિ બોલ્યો. ૧

પહિલી જાને વસ્તુકી, સ્મૃતિ સ્વપ્નમૈં હોય ।
જાગ્રતમૈં અજ્ઞાત અતિ, તાહિ લખૈ નહિં કોય ॥૨॥

અર્થ—પ્રથમ જે વસ્તુ જાણી હોય છે તેની

[૧૬૩]

સ્વપ્નમાં સ્મૃતિ થાય છે. જે વસ્તુ જાત્રતામાં અતિ
અજ્ઞાન હોય તેને ક્રોધ જોષ શકે નહિ. ૨

અથવા સ્થૂલહિ લિંગ તજિ, બાહરિ દેખત જાય ।
ગિરિ સમુદ્ર વન વાજિ ગજ, સો મિથ્યા કિંહિં માય

અર્થ—અથવા સ્થૂલ શરીરને છોડીને લિંગ-
સૂક્ષ્મ-શરીર બહાર જાહેને બહારના પદાર્થને જુએ
છે. તો પર્વત, સમુદ્ર, વન, ઘોડા, હાથી એ સર્વ
પદાર્થ મિથ્યા કેમ હોય ? ૩

ઉત્તર.

યદ્દ હસ્તી આગે ચરે, પેળો હોયે જ્ઞાન ।
સ્વપ્નમાંહિ સ્મૃતિરૂપસો, કૈસે હોય સુજાન ॥૪॥

અર્થ—સ્વપ્નમાં આ હાથી આગળ ઉભો છે
એવું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે, હે સુખી તે સ્મૃતિરૂપ
કેમ દહેવાય ? ૪

બાહરિ લિંગ જુ નીકસે, દેહ અમંગલ હોય ।
જ્ઞાનસાહિત સુંદર લસે, યાતેં લિંગાહિ જોય ॥૫॥

અર્થ—જો લિંગશરીર બહાર નીકળતું હોય
તો સ્થૂલશરીર અમંગલ થાય.—મરણ પામે. પણ

[૧૬૪]

પ્રાણ સહિત સુંદર લાગે છે માટે, લિંગશરીર છે. ૫
યાતૈં અંતર ઝપજૈ, ત્રિપુટી સકલ સમાજ ।

વેદ કહત યા અર્થકું, સર્વ પ્રમાણ શિરતાજ ॥૬॥

અર્થ—તેથી નાડીની અંદર સર્વ ત્રિપુટીઝપ
સામગ્રી ઉત્પન્ન થાય છે, સર્વ પ્રમાણના શિરતાજઝપ
વેદ એ અર્થને કહે છે. ૬

સાધન સામગ્રી વિના, ઝપજૈ જૂઠ સુ હોય ।

વિન સામગ્રી ઝપજૈ, ચૂં તિહિ મિથ્યા જોય ॥૭॥

અર્થ—જે સાધન સામગ્રી વિના ઉત્પન્ન થાય
છે તે જૂઠું કહેવાય છે. તેમ સામગ્રી વિના પણ જે
ઝપજૈ તે મિથ્યા કહેવાય છે. ૭

ચૌપાઈ.

વિન સામગ્રી ઝપજત યાતૈં,

સ્વપ્ર સૃષ્ટિ સર્વ મિથ્યા તાતૈં ॥

દેશકાલકો લેશ ન જામૈં,

સર્વ જગત ઝપજત હૈ તામૈં ॥૮॥

અર્થ—સ્વપ્રસૃષ્ટિ, સામગ્રી વિના ઉત્પન્ન થાય

[૧૬૫]

છે તેથી તે સર્વ મિથ્યા છે. જેમાં દેશકાળનો લેશ
પણ નથી તેમાં સર્વ જગત ઉત્પન્ન થાય છે. ૮

સ્વપ્ન સમાન झूठ જગ જાનહુ,

લેશ સત્ય તાકું મતિ માનહુ ।

જાગ્રતમાંહિ સ્વપ્ન નહિ જૈસૈં,

સ્વપ્નમાંહિ જાગ્રત નહિ તૈસૈં ॥ ૯ ॥

અર્થ—સ્વપ્નની પેઠે આ જગત પણ જુદું છે
એમ જાણવું. તેને જરા પણ સત્ય સમજવું નહિ.
જેમ જાગ્રતમાં સ્વપ્ન નથી-ખોટું છે. તેમ સ્વપ્નમાં
જાગ્રત ખોટું છે. ૯

શિષ્ય ઉવાચ

દોહા.

લાઘવ હજારન કલ્પકો, यह उपज्यो संसार ।
यातैं ज्ञानी मुक्त वहै, बन्धे अज्ञ हजार ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—આ સંસાર અનન્ત કલ્પથી ઉપજ્યો
છે, જ્ઞાની તેનાથી મુક્ત છે અને હજારો અજ્ઞ આ
સંસાર વિષે બંધાએલા છે. ૧૦

[૧૬૬]

झूठो स्वप्न समान जो, छन घटिका व्है जाम ।
बुद्ध कौन को मुक्त है, श्रवणादिक किहू काम ११

અર્થ—જે મંસાર સ્વપ્ન સમાન જૂઠો છે અને તે ક્ષણ, ધડી કે એક પ્રહર રહેનાર છે એમ માનવામાં આવતું હોય તો કઈ બંધ અને મુક્ત કોણ છે અને શ્રવણાદિકતું પણ શું કામ છે ? ૧૧.

गुरु वाक्य.

दोहा.

अगृधदेवकूं स्वप्नमें, भ्रम उपज्यो जिहि रीति ।
शिष तोकूं यह उपजी, बंध मोक्ष परतीति १२

અર્થ—અગૃધ દેવને સ્વપ્નમાં જેમ ભ્રાંતિ ઉપજી તેમ હે શિષ્ય તુને પણ બંધ મોક્ષની પ્રતીતિ થઈ છે. ૧૨.

मगलं.

दोहा.

जा विभु सत्य प्रकाशतै, परकाशत रवि चन्द्र ।
सो साक्षी मैं बुद्धिको, शुद्ध रूप आनन्द ॥१॥

[૧૬૭]

અર્થ—જે વિભુ, સત્ય અને પ્રકાશ સ્વરૂપથી
સૂર્ય તથા ચન્દ્ર પ્રકાશે છે તે હું શુદ્ધ આનંદરૂપ
પુદ્ગિનો સાક્ષી છું. ૧

નાશ વિઘ્ન સમૂલતૈ, શ્રીગનપતિકો નામ ।

જા ચિંતન બિન વૈ નહિ, દેવનહૂકે કામ ॥૨॥

અર્થ—શ્રીગણુપતિનું નામ સ્મરણ કરવાથી સમૂલ
વિઘ્ન નાશ પામી જાય છે, જેના ચિંતન વિના દેવનું
પણ કામ થતું નથી. ૨

સોરઠા.

અસુરનકો સંહાર, લક્ષ્મી પારવતી પતિ ।

તિન્હે પ્રનામ હમાર, મજતનકું સંતત મજૈ ॥૩॥

અર્થ—અસુરનો સંહાર કરનારા લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ-
ને અને પાર્વતીપતિ મહાદેવને મારા પ્રમાણ છે. જે
ભજનારાને સદા ભજે છે અર્થાત્ ભક્ત ઉપર કૃપા
કરે છે. ૩

દોહા.

જા શક્તિકી શક્તિ લહિ, કરૈ ફૈશ યહ સાજ ॥

મેરી બાનીમૈં બસહુ, ગ્રંથ સિદ્ધિકે કાજ ॥૪॥

[૧૬૮]

અર્થ—જે શક્તિની શક્તિને લઇને ધધર આ સર્વ સામગ્રી બનાવે છે. તે શક્તિ, ગ્રંથની સિદ્ધિ માટે મારી વાણીમાં નિવાસ કરો. ૪

બંધ હરન સુખ કરન શ્રી, દાદૂ દીનદયાલ ॥
પઢે સુનૈ જા ગ્રંથ યહ, તાકે હરહુ જંજાલ ॥૫॥

અર્થ—દીન પર દયા કરનાર દાદૂજી બંધનું હરણ કરનાર અને સુખ કરનાર છે. તેઓ. જે કાંઈ આ ગ્રંથ ભણે કે સાંભળે તેના જંગલ-જનમાં દુઃખને હણે. ૫

કવિત્વ.

વેદ ઘાદ વૃક્ષ બન, મેદવાદી વાયુ આય ।
પકર હલાય ક્રિયા કંટક પસારિકે ॥
સરલ સુશુદ્ધ શિષ્ય કંજ પુનિ તોરિ ગેરિ ।
સૂલન મૈં ફેરત ફિરત ફેરિ ફારિકે ॥
પેલિ સુ પથિક મગવાન જાનિ અનુચિત ।
અંક મૈં ઉઠાય ધ્યાય વ્યાસ રૂપ ધારિકે ॥
સૂત્રકો બનાઈ જાલ બનકો વિભાગ કીન્હ ।
કરત પ્રણામ તાહિ નિશ્ચલ પુકારિકે ॥૬॥

[૧૬૯]

અર્થ—વેદનું અભેદવાદરૂપ વૃક્ષોનું વન છે. તેમાં ભેદવાદીરૂપ વાયુએ પ્રવેશ કર્યો તેમણે અર્થવાદરૂપ કાંટાવાળાં વૃક્ષોને હલાવીને સર્વત્ર સકામ કર્મરૂપ કાંટા વેર્વા, અને કપટ રહિત તથા રાગદ્વેષ વિનાના શિષ્યોરૂપ કમળનાં ફૂલો તેમને શમાદિ સ્વસ્થા નમાંથી તોડીને સકામરૂપ કંટક ભૂમિ પર પાડી તે કાંટામાં તેને ફેરા મરાવ્યા, મુસાફરરૂપ વ્યાપક ભગવાને વિચાર કર્યો કે આ શિષ્યરૂપ કમળપુષ્પો કાંટાવાળાં સ્થળને લાયક નથી તેમ વિચાર કરી વ્યાસરૂપ ધારણ કરી તેમને ખોળામાં લઈ લીધાં, તે પુનઃ કાંટવાળા વનમાં ન જાય માટે સૂત્ર જાળ બનાવી તે વનને છૂટું પાડી દીધું. તે શ્રીવ્યાસને નિશ્ચલતાસ પોકારીને પ્રણામ કરે છે. ૬

દોહા.

કાઝક શિષ્ય ઉદાર મતિ, ગુરુકે શરનૈ જાઈ ॥
મુશ્ત ક્રિયો કર જોરિકે, પાદપદ્મ શિર નાઈ ॥૭॥

અર્થ—કોઈ ઉદાર બુદ્ધિવાળા શિષ્યે શ્રીગુરુને

શરણે જઈને ચરણ કમળમાં મુસ્તક નમાવીને હાથ
જોડીને પ્રશ્ન કર્યો. ૭

શિષ્ય ઉવાચ.

ઓ મગવન મેં કોન યહ, સંસૃતિ કાતૈહો ॥
હેતુ મુક્તિકો જ્ઞાન ઘા, કર્મ ઉપાસન દોઈ ॥૮॥

અર્થ—હે ભગવન હું કોણ છું, આ સંસાર
કાનાથી થાય છે. મુક્તિનો હેતુ જ્ઞાન છે. અથવા
કર્મ છે કે ઉપાસના છે અગર કર્મને જ્ઞાન છે કે
ઉપાસના અને કર્મ છે. ૮

સત ચિત્ આનન્દ એકત્, બ્રહ્મ અજન્મ અસંગ ॥
વિભુ ચેતન માયા કરૈ, જગત્કો ઉત્પત્તિમંગ ॥૯॥

અર્થ—તું અજન્મ, અસંગ, સચ્ચિદાનંદ એક
બ્રહ્મ છે. જે ચેતન વ્યાપક છે. તેને આશ્રયે રહી
તેને જ વિષય કરતી માયા જગતની ઉત્પત્તિ અને
નાશ કરે છે. ૯

જો મોક્ષનો જ્ઞાન ફક્ત, નહિ કર્મ નહિ ધ્યાન ॥
અધ્યુષર્ણ તબહીં નહૈ, હોય રજ્જુનો જ્ઞાન ॥૧૦॥

[૧૭૧]

અર્થ—મોક્ષનો હેતુ એક જ્ઞાનજ છે, કર્મ અથવા ઉપાસના નથી, રજ્જુ-દોરડીમાં દેખાતો સર્પ ત્યારેજ નાશ પામે કે જ્યારે રજ્જુનું જ્ઞાન થાય. ૧૦ શિષ્ય કહ્યો જો તોહિ મૈં, સર્વ વેદકો સાર ॥ લહે તાહિ અનયાસહી, સંસૃતિ નસૈ અપાર ॥૧૧॥

અર્થ—હે શિષ્ય મેં તુને જે કહ્યું તેજ સર્વ વેદનો સાર છે. તેણે જાણવોથી અનાયાસેજ અપાર સંસારનો નાશ થઈ જાય છે. ૧૧

લઘુ ગુરુ ગુરુ લઘુ હોત હૈ, વૃત્તિ હેતુ ઉચ્ચાર ॥ રૂ વહે અરુકી ઠૌરમૈં, અબકી ઠૌર વકાર ॥૧૨॥

અર્થ—ઉચ્ચાર કરવા માટે લઘુનો ગુરુ અને ગુરુનો લઘુ થાય છે. અરુને ઠેકાણે ર અને અબની જગ્યાએ બનો ઉચ્ચાર થાય છે. ૧

સંયોગી ક્ષ ન ક પર ય ન, નહિ દ્વર્ગ ણકાર ॥ માષામૈં ક્ષ લૃ હ નહિ, અરુ તાલવ્યશકાર ॥૨૩॥

અર્થ—ભાષામાં આટલા અક્ષરો નથી. ક્ષ, ષ, ણ, ક્ષ લ ને શ તેથી કોઈ કવિ લખે તો અશુદ્ધ કહેવાય. ભાષામાં ક્ષની જગ્યાએ છ, ષ ની જગ્યાએ

સ્વ, ણને સ્થાને ન, ઋના સ્થાનમાં રિ, લના સ્થાનમાં લિ લખવા બોધ્યે. ૨

કવિત્વ.

દીનતાકું ત્યાગિ નર, અપનો સ્વરૂપ દેલિ ।
તું તો શુદ્ધ બ્રહ્મ અજ, દૃશ્યકો પ્રકાશી હૈ ॥
આપને અજ્ઞાન તેં, જગત સબ તૂંહો રચે ।
સર્વકો સંહાર કરે, આપ અવિનાશી હૈ ॥
મિથ્યા પરપંચ દેલિ, દુઃખ જિન આનિ જિય ।
દેવનકો દેવ તૂંતો, સબ સુખ રાસી હૈ ॥
જીવ જગ ફેશ હોય, માયાસેં પ્રભાસેં તૂંહિ ।
જેસેં રજ્જુ સાપ સીપ, રૂપ વઢે પ્રભાસી હૈ ॥૧૨

અર્થ—હે મનુષ્ય દીનતાનો ત્યાગ કરી તું તારૂં પોતાનું સ્વરૂપ બો. તું શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ જન્મ રહિત ને દૃશ્યનો પ્રકાશ કરનાર છે. તું પોતાના અજ્ઞાનથીજ સર્વ સંસારને રચે છે. તે સર્વનો તુંજ નાશ કરનાર છે છતાં તું અવિનાશી છે. મિથ્યા પ્રપંચને બોધને મનમાં જરા પણ દુઃખ માનતો નહિ. માયાના

પ્રભાવથી તુંજી જીવ, જગ અને ઇશ્વર થાય છે. જેમ
દોરડી સર્પ અને છીપ રૂપે થઈને પ્રકાશે છે તેમ. ૧૨
રાગ જારિ લોભ હારિ, દ્વેષ મારવારિ ।

ધારવાર મૃગ વારિ, પારવાર પેચિણ ॥

જ્ઞાન ભાન આનિ તમ, તમ તારિ ભાગ ત્યાગ ।

જીવ શિવ ભેદ છેદ, વેદન સુ લેચિયે ॥

વેદકો વિચાર સાર, આપકું સંભારિ ચાર ।

દારિ દાસ પાસ આશ ઈશકી ન દેચિયે ॥

નિશ્ચલ તું ચલ ન અચલ, ચલ દલ છલ ।

નમ નીલ તલ મલ, તાસું ન વિશેચિયે ॥૧૩॥

અર્થ—રાગને બાળી, લોભને ટાળી, દ્વેષને કાઢી
નાખી, કામને વારીને સંસાર સમુદ્રને વારંવાર મૃગ-
વારિ-મૃગતૃષ્ણાના જલસમાન મિથ્યા બળુ. જ્ઞાનનું
ભાન લાવીને અંધકારરૂપ અજ્ઞાન છે તેને ટાળી નાખ.
ભાગત્યાગલક્ષણાથી જીવ શિવના ભેદને દૂર કરી
ચૈતન્યને સારી રીતે ઝાળખ. વેદના સારનો વિચાર
કરી તારા સ્વરૂપનું સ્મરણ કર. દાસના પાશને તોડીને
ઇશ્વરની પળુ આશા રાખવી નહિ. હે નિશ્ચલ તું

ચલ નથી પણ અચલ છે. સંસાર મિથ્યા છે. આ-
કાશ નીલરંગનું કે કઢાઈના જેવું ગોળાકાર થાય
છે-જણાય છે એ મિથ્યા છે તેમ સંસાર પણ મિથ્યા
છે તેમાં સત્ય જેવું નહિ. ૧૩

દોહા.

જાકું ઉપમા દીજિયે, સો ઉપમેય બચ્ચાનિ ॥
જાકી ઉપમા દીજિયં, સો કહિયે ઉપમાનિ ॥૩॥

અર્થ—જેને ઉપમા આપવામાં આવે છે તેને
ઉપમેય જણવું, અને જે વસ્તુની ઉપમા આપવામાં
આવે છે તેને ઉપમાન જણવું. ૩

કવિત્વ.

બંધ મોક્ષ ગેહ દેહ, -વાન જ્ઞાનવાન જાન ।
રાગ રુ વિરાગ દોડ, ધજા ફરરાત હૈ ॥
વિષ વિષે સત્ય ભ્રમ મતિ વાત તાત ।
હલલાત પ્રાત રાત, ઘરી ન ઠહરાત હૈ ॥
સાક્ષ્ય સાક્ષી પૂતરી, અનૂજરી રુ ડજરીઝૈ ।
દેખિ રાંગી ત્યાગી લલચાત જન જાત હૈ ॥

ઘંચલ અચલ ભ્રમ, બ્રહ્મ લલિત રૂપ નિજ ।

દુઃખ કૂપ આનન્દ સ્વરૂપમે સમાત હૈ ॥૧૪॥

અર્થ—જંધ અને મોક્ષ એ બે ધર છે. એક (પહેલું) દેહાભિમાનીનું છે, બીજું જ્ઞાનીનું છે. પહેલા ધર ઉપર રાગરૂપ ધન કરકે છે તે બીજા ઉપર વૈરાગ્ય ધન કરકે છે. રાગરૂપ ધનને વિષયો સત્ય છે એવી બ્રાન્તિ બુદ્ધિ જે પવન તે, અને વિરાગરૂપ ધનને વિષયો રજ્જુ સર્પની પેઠે બ્રાન્તિરૂપ મિથ્યા છે એવા નિશ્ચયરૂપ બુદ્ધિવાયું રાતને દિવસ હલાવ્યા કરે છે. ઘડીએક સ્થિર રહેવા દેતા નથી. તેમના અંતઃકરણ રૂપ ધર ઉપર બે પુતળીઓ છે. અજ્ઞાનીના ધરમાં સાક્ષ્યરૂપ અને જ્ઞાનીના ધરમાં સાક્ષી રૂપ પુતળી છે. પહેલી મેલી અને બીજી ઉજળી છે પહેલીને જોઈ રાગી લલચાય છે, બીજીને જોઈ ત્યાગી લલચાય છે. પહેલો પોતાને અંચળ અને હ્રમ સ્વરૂપ સમજી દુઃખરૂપ કૂપનાં પડે છે. બીજો પોતાને અચળ અહમસ્વરૂપ જાણી આનંદ સ્વરૂપમાં સમાય છે. ૧૪

[૧૭૬]

દોહા.

ત્રિવિધ લક્ષણા કહત હૈ, કોવિદ બુદ્ધિ નિધાન ।
જહતી અરુ અજહતી પુનિ, ભાગત્યાગ મિજ જ્ઞાન ॥

અર્થ—બુદ્ધિમાન પાંડિતો લક્ષણાના ત્રણ પ્રકારો
કહે છે. તે નીચે મુજબ (૧) જહત (૨) અજહત
(૩) ભાગત્યાગ. ૧૫

આદિ દોહ નહિ સંભવૈ, મહાવાક્યમેં તાત ॥
ભાગ ત્યાગ તેં રૂપનિજ, બ્રહ્મ રૂપ દરસાતા ૧૬

અર્થ—હે તાત 'તત્ત્વમસિ' મહાવાક્યમાં પ્રથમ-
ની જે સંભવતી નથી. પણ ભાગત્યાગરૂપ ત્રીજી
લક્ષણા વડે પોતાનું રૂપ બ્રહ્મરૂપ છે એમ સમજાયછે. ૧૬

શિષ્ય ઉવાચ.

અર્ધશંકર છંદ.

અબ લક્ષણા પ્રભુ કહત કાકું, દેહુ યહ સમુજ્ઞાય ॥
પુનિ ભેદ તાકે તીનિ તિનકે, લક્ષણહુ દરશાય ૧૭

અર્થ—હે પ્રભુ ? હવે લક્ષણા કોને કહે છે તે

[૧૭૭]

મને સમજવો. તેમજ તેના જે ત્રણ ભેદ છે તેનાં
પણ જૂદાં જૂદાં લક્ષણો કહીને બતાવો. ૧૭

ગુરુ વાક્ય.

શ્રુતિ ચિત્ત નિજ એકાગ્ર કરિ,
અર્થ શિષ્ય સૂનિ મમ બાનિ ।
જ્યું લક્ષણા અરુ ભેદ તાકો,
લેહુ નીકેં જાનિ ॥
સુનિ ઘૃત્તિ હૈ ઘૈ ભાંતિ પદ્મકી,
શક્તિ તામૈં એક ।
તહાં લક્ષણા પુનિ જાનિ તૂજી,
સુનહુ સો સવિવેક ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—હે શિષ્ય હવે તું તારા કાન અને મનને
એકાગ્ર કરીને મારી વાણી સાંભળ. લક્ષણા અને
તેના જે ભેદ છે તેને બરાબર જાણી લે. પદ્મની ઘૃત્તિ
એ પ્રકારની સાંભળી છે. (૧) શક્તિઘૃત્તિ ને (૨)
લક્ષણાઘૃત્તિ. તે વિવેકપૂર્વક સાંભળ. ૧૮

શક્તિ લક્ષણ.

દોહા.

થા પદતેં યા અર્થકી, વ્હૈ સુનતેં હિ પ્રતીતિ ॥

પેસી રૂઝા રૂઝકી, શક્તિ ન્યાયકી રીતિ ૧૯.

અર્થ—આપદથી અર્થાત ઘટપદથી. આ અર્થની અર્થાત કલશ અર્થની સાંભળતાંજ પ્રતીતિ-જ્ઞાન થાય એવી દશરતી ઇચ્છા તેને ન્યાય શાસ્ત્રમાં શક્તિ કહે છે. ૧૯

અર્ધશંકર છંદ.

સામર્થ્ય પદકી શક્તિ જાનહુ, વેદમત અનુસાર ।

સો વહિ મેં જિમ દાહકી, હૈ શક્તિ ત્યું નિર્ધાર ૨૦

અર્થ—વેદમત પ્રમાણે જે સામર્થ્ય એજ પદની શક્તિ છે. જેમ અગ્નિમાં દાહક શક્તિ છે તે તેનું સામર્થ્ય કહેવાય છે તેમ. ૨૦

શિષ્ય ઉવાચ.

નનુ વહિમેં નહિ શક્તિ ભાસૈ, વહિ વિન કલુ ઓર
હૈ હેતુતા જો દાહકી, સો વહિમેં તિહિ ઠૌર ॥

[૧૭૯]

इम पदनहं मैं वर्ण बिन कछु, शक्ति भासत नाहि
या हेतुतैं जो ईश इच्छा, शक्ति मो मति माहि २१

અર્થ—અગ્નિમાં તેના સ્વરૂપથી જુદી કોઈ શક્તિ દેખાતી નથી. ને પૂર્વે કહ્યું કે અગ્નિમાં જે બાળવાનું સામર્થ્ય તે તો અગ્નિમાંજ છે. તેજ રીતે પદમાં પણ અક્ષર વિના બીજી કોઈ શક્તિ દેખાતી નથી. માટે ઇશ્વરની ઇચ્છારૂપ જે શક્તિ તેજ મારી બુદ્ધિમાં પણ ભાસે છે. ૨૧

गुरुवाच.

प्रतिबंध होत वहितैं नहि, दाह उपजै अंग ।
उत्तेजक रु जब धरै तब, फिरि दहै वहि स्वसंग ॥
वै वहिमें जो हेतुता, तौ दाह वै सबकाल ।
जो नशै उपजै वहि होते, हेतु शक्ति सुबाल २२

અર્થ—હે પ્રિય. અગ્નિમાં જે પ્રતિબંધ હોય છે તો દાહ ઉત્પન્ન થતો નથી અને ઉત્તેજક (અગ્નિની દાહક શક્તિ વધારનાર) જ્યારે સમિપ મૂકવામાં આવે છે ત્યારે અગ્નિ તેમાં (અગ્નિમાં) પડેલા પદાર્થને બાળે છે. જે અગ્નિમાંજ બાળવાની શક્તિ

હોય તો તે સદાકાળ સર્વને બાળે. પણ તેમ બનતું નથી. જ્યારે પ્રતિબંધ હોય છે ત્યારે અગ્નિ બાળતો નથી ને પ્રતિબંધ ન હોય ત્યારે અગ્નિ બાળે છે. એટલે અગ્નિ છતાં જે નાશ પામે છે અને ઉપજે છે તે હે બાલ અગ્નિની દાહક શક્તિ જાણુ. ૨૨

શિષ્ય રીતે યહ સઘ વસ્તુમૈં તૂં, શક્તિ લહુ પિછાની
બિન શક્તિ નહિ કહ્યુ કાજ હાંવૈ, યહ નિશ્ચૈ માની ॥

અર્થ—હે શિષ્ય આ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુમાં તું
શક્તિ સમજી લે. શક્તિ વિના કાંઈ પણ કામ થતું
નથી એમ તું નિશ્ચયપૂર્વક જાણી લે. ૨૩

અથ શક્તિ યામૈં હૈ નહિં વહ, શક્તિ ઉપજી ઔર ॥
યહ શક્તિકા પર સિદ્ધ અનુભવ, લોપિ હૈ કિસ ઠૌર

અર્થ—હવે આમાં શક્તિ નથી, તેનામાં બીજી
શક્તિ ઉત્પન્ન થઇ. એવા પ્રકારનો શક્તિનો પ્રસિદ્ધ
અનુભવ તે કેવી રીતે લોપ પામે ? ૨૪

જો શક્તિ હચ્છા હૈશકી સો પદનકે ન નજીક ॥
મત ન્યાયકો અન્યાય યા વિધિ, શક્તિ જાનિ અલીક

[૧૮૧]

અર્થ—ધશ્વરની જે ઇચ્છા શક્તિ છે તે પદની સમીપ હોઈ શકે નહિ (કારણ ધશ્વરની ઇચ્છા એ ધશ્વરનો ધર્મ છે તે તેમાં રહે) આ રીતે ન્યાયનો મત અન્યાય યુક્ત છે. માટે ધશ્વરની ઇચ્છાને પદની શક્તિ કહેવી એ જૂઠું છે. ૨૫

योग્યતા જો અર્થકો પદમાંહિ, શક્તિ સુદેખિ ॥
યું કહત વૈયાકરનમૂષન, કરિકા હરિ લેખિ ॥૨૬॥

અર્થ—પદમાં અર્થની જે યોગ્યતા એજ શક્તિ છે. એમ વ્યાકરણ બૂખણ નામના ગ્રંથમાં હરિકારિકાને આધારે કહેલું છે. ૨૬

ગુરુ વાક્ય.

સુનો શિષ્ય વૈયાકરન મતમૈં, પ્રબલ દૂષન એક ।
સામર્થ્ય પદમૈં હૈ વા ન યહ, પૂછિ તાહિ વિવેક ॥
માઁ જુ હૈ તૌ શક્તિ માનહુ, તાહિ લોક પ્રસિદ્ધ ।
કહિ નાહિ જો અસમર્થ પદ સો, યોગ્ય વૈ યહ સિદ્ધ
અસમર્થ હૈં પદ અર્થ યોગ્ય રુ, કહતહી સવિરોધ ।
જાંઐર દૂષન દેખના તૌ, પ્રંય દર્પન શોધ ॥૨૭॥

અર્થ—હે શિષ્ય વૈયાકરણ મતમાં એક પ્રબળ દોષ છે તેથી કોઈ વિવેકમુક્ત થઈ એમ પૂછે કે પદમાં સામર્થ્ય છે કે નથી. જો કહે કે પદમાં સામર્થ્ય છે તો તેને કહેવું કે તેજ લોક પ્રસિદ્ધ શક્તિ છે. જો કહે કે પદમાં સામર્થ્ય નથી તો એ પદ અસમર્થ છે એમ સિદ્ધ છે. અસમર્થ પદને અર્થયોગ્ય કહેવું એ તો દેખીતો વિરોધ છે. પદને અસમર્થ કહેવામાં જે ખીખાં દૂષણો છે એ જેને જાણવાની ઇચ્છા હોય તેણે ‘દર્પણ’ નામનો ગ્રંથ જોવો. ૨૭-૨૮

**સંબંધ પદકો અર્થસૈં તાદાત્મ્ય શક્તિ સુવેદ ।
इम भट्टके अमुसारि भाखत, ताहि भेदाभेद २९**

અર્થ—પદનો અર્થની સાથે જે તાદાત્મ્ય સંબંધ તેને ભટ્ટના મતને માનનારા શક્તિ કહે છે. એમ તું જાણ અને તે તાદાત્મ્યને જ ભેદભેદ કહે છે. ૨૯

**यह ॐ अक्षर ब्रह्म है यूँ, कहत वेद अभेद ॥
पुनि बानिमें पद बाहरि, देखियत यह भेद ॥**

અર્થ—આ ઊં અક્ષર બ્રહ્મ છે. એમ વેદ અ-
ભેદ કહે છે. અર્થાત્ ઊંને બ્રહ્મ અભેદ છે. વળી ૫૪
વાણીની અંદર અને અર્થ વાણીની બહાર પ્રતીત
થાય છે આ રીતે ભેદ જોવામાં આવે છે. ૩૦

જો ગુન ગુની ઔ જાતિ વ્યક્તી, ક્રિયા અરુ તદ્વાન ॥
સંવંધ લખિ તાદાત્મ્ય ઇનકો, કાર્ય કારન સાન ૩૧

અર્થ—ગુણ અને ગુણી, જાતિ અને વ્યક્તિ,
ક્રિયા અને ક્રિયાવાન, લથા કાર્ય અને કારણનો
તાદાત્મ્ય સમ્બન્ધ છે એમ સમજવું. ૩૧

एक वस्तुको एकमै, भेद अभेद विरुद्ध ॥

જુક્તિ જુક્ત યાતૈં કહત, યહ મત સકલ અશુદ્ધ ॥

અર્થ—એક વસ્તુનો એક જ વસ્તુમાં ભેદ ને
, અભેદ એ વિરુદ્ધ છે. તેથી યુક્તિપૂર્વક કહે છે કે એ
મત સર્વ અશુદ્ધ છે. ૩૨

प्रनववचर्म अरु ब्रह्मको, कह्यो जु वेद अभेद ॥

તામૈં અન્ય રહસ્ય કહ્યું, લખ્યો ન મદ્દ સુ ભેદ ૩૩

અર્થ—વેદમાં ઊં અક્ષર અને બ્રહ્મનો જે અ-

બેઠે કહ્યો છે. તેમાં રહસ્ય કાંઈ જૂઠું છે પણ તે અભિપ્રાય બટ્ટે જાણ્યો નથી. ૩૩

હૈ પદ મૈં જા અર્યકી, શકિ શક્ય સો જાનિ ॥

વાચ્ય અર્થ પુનિ કહત તિહિ, વાચક પદહિ પિછાનિ

અર્થ—પદમાં જે અર્થની શક્તિ છે તેને શક્ય જાણવો. શક્યને વાચ્યાર્થ પણ છે. વાચ્ય અર્થને સમજાવનાર જે પદ તેને વાચક કહે છે. ૩૪

કવિત્વ.

શક્યકો સંબંધ જો સ્વરૂપ જાનિ લક્ષણકો ।

લક્ષણા સો માન જાકો, લક્ષ સુ પિછાનિયે ॥

વાચ્ય અર્થ સારો ત્યાગી, વાચકો સંબંધ જહાં ।

હોઈ પરતીતિ તહાં, જહતી બઘાનિયે ॥

વાચ્યજુત વાચ્યકે સંબંધીકાંચુ જ્ઞાન હોય ।

તાંહિ ઠોર લક્ષના અજહતીહ માનિયે ॥

एक वाच्य भाग त्याग होत तहां भागत्याग ।

दूजो नाम जहतीअजहती प्रमानिये ॥ ३५ ॥

અર્થ—શક્ય અથવા વાચ્યાર્થની સાથે સમ્બન્ધ જે લક્ષણાનું સ્વરૂપ સમજવું અને લક્ષણાથી જેનું

[૧૮૫]

જ્ઞાન થાય તેને લક્ષ જાણવું. વાચ્યના અર્થનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી, વાચ્યના સંબંધની જ્યાં પ્રતીતિ થાય ત્યાંજ હતી લક્ષણ કહેતી. વાચ્ય અર્થ સહિત વાચ્યના સંબંધીનું જ્ઞાન જ્યાં થાય ત્યાં અજ હતી લક્ષણ જાણવી. વાચ્યાર્થના એક ભાગનો ત્યાગ અને એક ભાગનું ગ્રહણ તેનું નામ ભાગત્યાગલક્ષણ અથવા તેનું ખીણુનામ જ હતી અજ હતી લક્ષણ પણ કહેવાય છે. ૩૫

દોહા.

સર્વ શક્તિ સર્વજ્ઞ વિભુ, ईश स्वतंत्र परोक्ष ॥
मायी तत्पद वाच्य सो, जामैं बंधन मोक्ष ३६

અર્થ—સર્વ શક્તિશ્રી, સર્વજ્ઞ, વ્યાપક, સ્વ-
તંત્ર. પરોક્ષમાયી ઇશ્વર જે બંધન મોક્ષ રહિત છે તે
તત્પદનો વાચ્યાર્થ છે. ૩૬

कहे धर्म जो ईशके, सब तिनतैं विपरीत ॥
वहै जिहि चेतन जीव तिहि, त्वं पद वाच्य प्रतीत

અર્થ—જે ઇશ્વરના ધર્મ કહ્યા તેથી વિરૂદ્ધ એવું
જે ચેતન જીવ રૂપે છે તે ત્વંપદનો વાચ્ય અર્થ છે. ૩૭

મહાવાક્યમેં એકતા, વૈ દોનોંકી માંન ॥

સો ન બનૈ યાતૈં સુમતિ, લક્ષ્ય લક્ષણહિં જાન ૩૮

અર્થ—મહાવાક્યમાં તત્પદને ત્વંપદની એકતાનું ભાન થાય છે. પણ વાચ્યાર્થીની દૃષ્ટિએ તે બની શકે નહિ. માટે હે સુમતિ ત્યાં લક્ષ્ય લક્ષણાન્ન સમજવી. ૩૮

આદિ દોય નહિં સંભવૈ, મહાવાક્યમેં તાત ॥

ભાગત્યાગ યાતૈં લક્ષ્યહુ, વૈ જાતૈં કુશલાત ॥૩૯॥

અર્થ—હે તાત મહાવાક્યમાં પ્રથમની બે (જ-હત અને અજહત) લક્ષણાઓ સંભવતી નથી. માટે તેમાં ભાગત્યાગ લક્ષણા બાજુ જેથી વિરોધનો પરિહાર થાય. ૩૯

જ્ઞેય જુ સાક્ષી બ્રહ્મ ચિત્, વાચ્ય માંહિ સો લીન ॥

માનૈ જહતો લક્ષણા, વૈ કલુ જ્ઞેય નવીન ॥૪૦॥

અર્થ—જ્ઞેય સ્વરૂપ જે સાક્ષી બ્રહ્મ ચેતન છે. તેજ ત્વંપદને તત્પદના વાચ્યમાં પ્રવિષ્ટ છે—પ્રવેશલ છે જે મહાવાક્યમાંજ હતી લક્ષણા માનીએ તો

(વાચ્યાર્થનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરતાં સાક્ષી બ્રહ્મનો પણ ત્યાગ થાય) જેવળીને થય. ૪૦

વાચ્ય હુ સારો રહત હૈ, જહાં અજહતી મીત ॥
વાચ્ય અર્થ સવિરોધ ચૂં, તજ હુ અજહતી રીત

અર્થ—હે મિત્ર જ્યાં અજહતી લક્ષણા હોય છે ત્યાં વાચ્ય અર્થ સંપૂર્ણ રહે છે, અને મહા વાક્યમાં વાચ્ય અર્થ વિરોધી છે માટે અજહતી લક્ષણાનો મહાવાક્યમાં ત્યાગ છે. ૪૧

ત્યાંગિ વિરોધી ધર્મ સ્વ, ચેતન શુદ્ધ અસંગ ॥
લક્ષહુ લક્ષનાતૈં સુમતિ, ભાગત્યાગ યહ અંગ ૪૨

અર્થ—હે અંગ સર્વ વિરોધી ધર્મોના ત્યાગ કરી જે શુદ્ધ, અસંગ ચેતન સ્વરૂપ છે તેને ભાગ-ત્યાગ લક્ષણાથી જાણ. એતુંજ નામ ભાગત્યાગ છે. ૪૨

કવિત્વ.

“ગંગામૈં ગ્રામ” જહતિ લક્ષના યા ઠૌર લોચ ॥

“સૌન ધાવૈ” લક્ષણા અજહતિ જનાઈયે ॥

“સોઈ યહ વસ્તુ” રહાં લક્ષના હૈ ભાગત્યાગ ॥

દ્વજો નામ જહતિઞજહતિ સુનાઈયે ॥

“તત્ત્વમસિ” આદિ મહાવાક્યનમૈ ભાગત્યાગ ।

લક્ષના ન જહતિ, ઞજહતિ બતાઈયે ॥

બ્રહ્મ કાહુ પદકો ન ઘાચ્ય, યું બલ્લાનૈ ઘેદ ॥

યાતૈં સર્વ પદનમૈ રીતિ, યું લલ્લાઈયે ॥૪૩॥

અર્થ—“ગંગામાં ગામ છે” એ વાક્યમાં જહત લક્ષણા જાણવી. “રાતો દોડે છે” એમાં અજહત લક્ષણા છે. “તેજ આ વસ્તુ” છે ત્યાં ભાગત્યાગ લક્ષણા છે. તેનું ખીજું નામ જહતઅજહત પણ છે. તત્ત્વમસિ મહાવાક્યમાં ભાગત્યાગ લક્ષણા કહેવામાં આવે છે. ત્યાં જહત કે અજહત લક્ષણા ઘટતી નથી. બ્રહ્મ કોઇ પદનો વાચ્ય નથી એમ વેદ કહે છે, આથી સર્વ પદોમાં એજ રીતે જાણવી. ૪૩

માયામાંહી સત્યતા જુ, ઔરમાંતિ માલ્લિયત ।

બ્રહ્મમાંહી સત્યતા સુ, ઔર માંતિ માલ્લિયે ॥

દોડ મિલિ સત્ય પદ, ઘાચ્ય મુનિ માલ્લત હે ।

બ્રહ્મમાંહિ સત્યતાસુ, લક્ષ્ય ભાગ રાખિયે ॥
 બુદ્ધિવૃત્તિ સંવિત ઢે, મિલે જ્ઞાનપદ વાચ્ય ।
 સંવિતસ્વરૂપલક્ષ્ય, બુદ્ધિવૃત્તિ નાખિયે ॥
 આત્મ ઔ વિષયકો સુખ, વાચ્યપદ આનન્દકો ।
 વિષેસુખ ત્યાગિ આત્મસુખ લક્ષી આખિયે ॥૪૪॥

અર્થ:—માયામાં જે સાપેક્ષ્ય રીતથી સત્યતા
 કહેવાય છે તેજ સત્યતા બ્રહ્મમાં નિરક્ષેપ કહેવાય છે
 એ એક મળીસ સત્ય પદના વાચ્ય છે એનું મુનિઓ
 કહે છે. બુદ્ધિવૃત્તિ અને સંવિત એ એક મળી જ્ઞાન
 પદ વાચ્ય છે તેમાં સંવિત એ લક્ષ્ય છે અને બુદ્ધિ
 વૃત્તિનો ત્યાગ છે. આત્મા અને વિષયનું સુખ મળી
 આનંદ પદનું વાચ્ય છે. તેમાં વિષય સુખનો ત્યાગ
 કરી આત્મ સુખનો લક્ષ્ય કરી કહેવું. ૪૪

દોહા.

एकहि पदमें लक्षणा, मानै नहि विरोध ॥
 दोयपदनमें लक्षण, निष्फल कहहु सुबोध ॥४५॥

અર્થ:—એકજ પદમાં લક્ષણા માનવામાં વિરોધ

નથી પણ ખેડ પદમાં લક્ષણા માનવાથી સુજો તેને
નિષ્ફલ ગણે છે. ૪૫

કવિત્વ.

લક્ષના જો કરે એક પદમાંહિ તાકું યહ । -

પૂછિ દોય પદનમેં કૌનસૈમેં લક્ષના ॥

પ્રથમ વા દ્વિતીયમેં કહે તાહિ માણિ યહ ।

વાક્યનકો હોયગો, વિરોધ મૂઢ લક્ષના ॥

તીનિવાક્યમધ્ય જીવ, -વાચક પ્રથમ પદ ।

“તત્ત્વમસિ” યામેં આદિ પદ ર્શ લક્ષના ॥

પ્રથમ વા દ્વિતીયકો, નેમ નહિ બનેં યાતેં ।

માક્ષત દ્વૈપનમેં લક્ષના સુલક્ષના ॥ ૪૬ ॥

અર્થ—જે એક પદમાં લક્ષણા દહે છે તેને
એ પૂછવું જોઈએ કે ખેડ પદમાંથી કયા પદમાં
લક્ષણા છે. જે કાંઈ પ્રથમ અથવા બીજા પદમાં
લક્ષણા દહે તેને દહેવું જોઈએ કે જે મૂઢ પ્રથમ
અથવા બીજા પદમાં જે નિયત લક્ષણા સર્વ વાક્ય-
માં માનવામાં આવે તો વાક્યોનો પરસ્પર વિગ્રહ
યશે. તથા વાક્યોમાં શ્રવવાચક પ્રથમ પદ છે. અને

તત્ત્વમિ પદમાં પ્રથમ ઇશ્વરવાચક પદ છે, તેથી પ્રથમ અથવા દ્વિતીયપદમાં લક્ષણનો નિયમ બની શકે નહિ માટે આચાર્ય બેઉ પદમાં લક્ષણ કહે છે. ૪૬

દોહા.

ઈશપદર્હિ લક્ષક કહૈ, સબ અનર્થકી જ્ઞાનિ ॥
જ્ઞેય હોય શ્રુતિવાક્યમૈ, વૈ પુરષારથ જ્ઞાનિ ॥૪૭॥

અર્થ—જે ઇશ પદનેજ લક્ષક કહેવામાં આવે તે સર્વ અનર્થની ખાણુ રૂપ જીવ શ્રુતિ વાક્યમાં જ્ઞેય થાય તેથી મોક્ષની હાનિ થાય. ૪૭

સાક્ષી ત્વં પદ લક્ષ્ય કહુ, કૈસે ઈશસ્વરુપ ॥
જ્ઞાતૈં દોપદ લક્ષના, માસત જાતિવર ભૂપ ॥૪૮॥

અર્થ—ત્વં પદનું લક્ષ્ય જે સાક્ષી તે ઇશ્વર સ્વરૂપ કેવી રીતે? માટે સંન્યાસીઓના રાજ-આચાર્ય બેઉ પદમાં લક્ષણ કહે છે. ૪૮

તત્ ત્વં ત્વં તત્ રીતિ યહ, સબ વાક્યમૈ જ્ઞાનિ ॥
જાતે હોય પરાક્ષતા, પરિચ્છિન્નતા જ્ઞાનિ ॥૪૯॥

અર્થ—તત્ત્વં, ત્વં તત્ આ રીત સર્વ વાક્યમાં

બાણી લેવી. એમ થવાથી પરાક્ષતા અને પરિચ્છિન્ન-
તાની હાની થાય છે. ૪૯.

જોષ બ્રહ્મકી એકતા કહત વેદ સ્મૃતિ બૈન ॥

શિષ્ય તહાં પહિચાનિયે, ભાગત્યાગકી સૈન ॥૫૦॥

અર્થ—હે શિષ્ય વેદ સ્મૃતિ વચનો જીવ બ્રહ્મની
એકતા કહે છે ત્યાં સર્વત્ર ભાગત્યાગલક્ષણા બાણી. ૫૦

અસ શિષ્ય ગુરુ ઉપદેશ સુનિ, મૌ તત્કાલ નિહાલ
મલૈ ધિચારૈ યાહિ જો તોકે નસત જંજાલ ૫૧

અર્થ—ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી શિષ્ય તુરંતજ
કૃતાર્થ થયો. જે કાંઈ આનો સારી રીતે વિચાર કરે
છે તેની મોહ બળનો નાશ થાય છે. ૫૧

સોરઠા.

મિથ્યાગુરુ સુરવાનિ, કિયો ગ્રંથ ઉપદેશ યહ ॥

સુનત કરત તમ હાનિ, યહ તાકી માણા કરી ॥

અર્થ—સ્વપ્રેના મિથ્યા ગુરુએ સંસ્કૃત ભાષામાં
આ ગ્રંથનો ઉપદેશ અગ્રધેવને કર્યો. જેને સાંભ-
ળવાથી અજ્ઞાનનો નાશ થાય માટે તેની ભાષા
કરી છે. ૫૨

[१५३]

दोहा.

अग्नघदेवकुं स्वप्नमै, यह किया गुरु उपदेस न
नहयो न बहु दुःखमूल वह, मिथ्या मन के वेस ॥

अर्थ—अग्नघदेवने स्वप्नमां गुरुने ओ उपदेस
क्यो पद्य तेना दुःखनु भूण ने मिथ्या मननु स्वप्न
न नाश पाभ्यु नहि. ५३

चौपाई.

भगवन यह तुम ग्रंथ पढायो,

अर्थ सहित सो मो हिय आयो ॥

वनदुःख मूल तउ मुहि भासै,

कहु उपाय जातै यह नासै ॥५४॥

अर्थ—हे भगवन तमे आ ग्रंथ मने भया-
व्यो अने अर्थ सहित ते भारा मनमा आव्यो-
पसंद पड्यो. छतां वनदुःखने ५७ मने भास
थाय छे भाटे आप तेना उपाय करे नथी तेना
नाश थाय. ५४

बोले गुरु सुनि शिषकी वारि,

[૧૯૪]

સુનિ શિષ વઘૈ જાતૈં બન હાની ॥

અસુ ઉપાય કો ઔર નહિં હૈ,

બનકા નાશક હેતુ યહી હૈ ॥ ૫૫

અર્થ—શિષ્યની વાણી સાંભળી ગુરુ બોલ્યા.
જેથી વનની હાની થાય એવો ઉપાય હું તને કહું
છું. તે સાંભળ. એના જેવો બીજો કોઈ ઉપાય નથી
એ ઉપાય જ વનના નાશનું કારણ છે. ૫૫

મહાવાક્યકો અર્થ વિચારહુ,

“ મૈં અગ્રથ ” યું ટેરિ પુકારહુ ॥

સુનિ પુનિ વાક્ય વિચારે ચેલા,

“ અહં અગ્રથ ” યહ દીનો હેલા ॥ ૫૬ ॥

અર્થ—તું મહાવાક્યનો વિચાર કર, ‘હું અગ્રથ’
એમ હોકારીને જોરથી બોલ, આ રીતની ગુરુની
વાણી સાંભળી વિચાર કરી શિષ્ય જોરથી બોલ્યો કે
‘હું અગ્રથ છું’ ૫૬.

મિદ્રા ગઈ નૈન પરકાસૈ,

બન ગુરુ થ સૈધે વહ નાસૈ ॥

[૧૯૫]

મયો સુખી વન દુઃખ વિસરાયો,

હુતો અગ્રધ નિજરૂપ સુ પાયો ॥૫૭॥

અર્થ—એથી નિદ્રાનો નાશ થયો, આખો ઉધડી ગઇ એટલે વન ગુરૂ, અંથ તે સર્વ નાશ પામી ગયું. તે સુખી થયો અને વનનું દુઃખ ભૂલી ગયો. જે અગ્રધ હતો તે પોતાના મૂળરૂપને પામ્યો. ૫૭

દોહા.

અગ્રધદશમે નોંદતૈં, મૌ વનદુઃખ જિહિ રીતિ ॥

આતમમે અજ્ઞાનતૈં, ત્યું જગ દુઃખ પ્રતીતિ ॥૫૮॥

અર્થ—જે રીતે નિદ્રા વડે અગ્રધદેવમાં વન-
દુઃખ થયું તેજ રીતે આત્મામાં અજ્ઞાનથી જગ-
દુઃખની પ્રતીતિ થાય છે. ૫૮

જ્યું મિથ્યા ગુરુ પ્રંથ તૈં, મિથ્યા વન સંહાર ॥

ત્યું મિથ્યા ગુરુ વેદતૈં, મિથ્યા જગ પરિહાર ॥૫૯॥

અર્થ—જેમ મિથ્યા ગુરૂથી અને પ્રંથથી મિથ્યા
વનનો નાશ થાય છે તેમજ મિથ્યા ગુરૂવેદથી મિથ્યા
જગનો પરિહાર થાય છે. ૫૯

[૧૯૬]

લક્ષ્યાર્થ લક્ષિ વાક્યકો, ઘૈ જિજ્ઞાસુ નિહાલ ॥
નિરાધરણ સો આપ હૈ, દાદૂ દીનદયાલ ॥૬૦॥

અર્થ મહા વાક્યના લક્ષ્યાર્થને જાણીને જિ-
જ્ઞાસુ કૃતકૃત્ય થાય છે. દીનદયાલ દાદુ તે નિરાધરણ
સ્વરૂપ પોતેજ છે. ૬૦

સત્તમસ્તરંગઃ

દોહા.

જ્ઞાનમ મધ્યમ કમિષ્ઠ તિહુ, સુનિ અસ ગુરુત્પદેશ ॥
બ્રહ્મ આત્મ ઉત્તમ લક્ષ્યો, રહ્યો ન સંશય લેશ ॥૧॥

અર્થ—શ્રીગુરૂના એવા પ્રકારના ઉપદેશને સાં-
જાણી ઉત્તમ, મધ્યમ અને કમિષ્ઠ એવા ત્રણે અધિ-
કારીઓએ આત્મા બ્રહ્મરૂપ છે એમ જાણ્યું. તેમના
મનમાં જરાએ સંશય રહ્યો નહિ. ૧

બ્રમ્હન કરત જ્યું પવનનૈ, સૂકો પીપર પાત ॥
શંષ કર્મ પ્રારબધનૈ, ક્રિયા કરત દરશાત ॥૨॥

જેમ પીપળાનું સૂકું પાન પવનમાં બ્રમણ કરે
તેમ, જ્ઞાની પ્રારબ્ધ કર્મ જે શેષ છે—ભોગવવાં બાકી
છે—તેને લઇને ક્રિયા કરતો દેખાય છે. ૨

કબહુક ચઢિ રથ બાજિ ગજ, વાગવગીચે દેસિ ॥
નમ્ન પાદ પુનિ પકલે, ફિર આવત તિહિ લેસિ ૩

અર્થ—કોઇ વખત રથ, ઘોડા ને હાથી ઉપર
બેસે છે. કોઇ વખત બાગ બગીચામાં ફરે છે. ને
કોઇ વખત ઉઘાડે પગે એકલો ફરતો પણ દેખાય છે ૩
વિવિધવેશ સજ્યા શયન, ઉત્તમભોજન ભોગ ॥

કબહુક અનશન ગિરિ ગુહા, રજનિ શિલા સંયોગધ

અર્થ—જૂદા જૂદા વેશ, સુવાને શય્યા, ઉત્તમ
ભોજનતા ભોગ જ્ઞાનીને મળે છે અને કોઇ વખત
બાધા વિના પર્વતની ગુફામાં પથર પર પણ પડી
રહેવું પડે છે. ૪

કારિ પ્રનામ પૂજન કરત, કહું જન લાલ હજાર ॥

ઉમૈલોકતૈં ભ્રમ લલિ, કહત કર્મિ ધિકાર ॥૫॥

અર્થ—કોઇ સ્થળે લાખો મનુષ્યો પ્રણામ કરી
જ્ઞાનીનું પૂજન કરે છે. અને કર્મીઓકો ઉભય દોષથી

બ્રહ્મ સમજી તેનો ધિક્કાર કરે છે. ૫

જો તાકી પૂજા કરત, સંચિત સુકૃત સુલેત ॥

દોષ દષ્ટિ તિહિ જો લખે, તાહિ પાપફલ દેત ૬

અર્થ—જે તેમની (જ્ઞાનીની) પૂજા કરે છે તે અંચય કરેલા પુન્યને લે છે. અને જે દોષદષ્ટિથી તેમને જુએ છે તે પાપફળ લે છે. ૬

એસે તાકે દેહકો, બિના નિયમ વ્યવહાર ॥

કબહુ ન ભ્રમ સંદેહ વૈ, લહ્યો તત્ત્વ નિર્ધાર ॥૭॥

અર્થ—જીવનમુક્તાના દેહનો નિયમવિનાનો વ્યવહાર છે. તેમણે તત્ત્વનો સંપૂર્ણ નિશ્ચય કરેલો હોવાથી તેમને કોઈ પ્રકારની ભ્રાન્તિ કે સંદેહ રહેતો નથી. ૭

નાહિં તાકું કર્ત્તવ્ય કલુ, મયો મેદ્ભ્રમ નાશ ॥

ઉપજ્યો બેદપ્રમાનતૈ, અદ્વય બ્રહ્મપ્રકાશ ॥ ૮ ॥

અર્થ—તેને કોઈ પ્રકારનું કર્ત્તવ્ય છે જ નહિ. કારણ કે તેની ભેદ ભ્રાન્તિ નાશ પામી ગઈ છે. વેદનાં પ્રમાણથી તેને અદ્વયબ્રહ્મનો પ્રકાશ થયો છે. ૮

જ્ઞાનીકે વ્યવહારમૈં, કોડ કહત હૈ નેમ ॥

ત્રિપુટિ તજૈ દુઃખ હેતુ લલિ, લહૈ સમાધિ સપ્રેમ ૯

અર્થ—કોઈ જ્ઞાનીના વ્યવહારમાં નિયમ કહે છે.

દુઃખનું કારણ જાણી ત્રિપુટીનો ત્યાગ કરે તે પ્રેમ-યુક્ત થઈ સમાધિ સ્વીકારે. ૯

ઠહૈ કિંચિત વ્યવહાર જો, ભિક્ષાસન જલપાન ॥

ભૂલે નાહિ સમાધિ સુખ, ઠહૈ ત્રિપુટીતૈ ગ્લાન ૧૦

અર્થ—ભિક્ષા ખાવાનો તથા જલપાન કરવાનો કિંચિત વ્યવહાર જ્ઞાનીનો જે થાય છે તેમાં તે સમાધિ સુખને ભૂલી જતો નથી કે ત્રિપુટીથી તેને ગ્લાનિ થાય. ૧૦

લહૈ પ્રયત્ન સમાધિકો, પુનિ જ્ઞાની રૂઢ હેત ॥

જો સમાધિસુખ તજિ ભ્રમત, નર કૂકર સ્થર પ્રેત ૧૧

અર્થ—ત્રિપુટીથી ગ્લાનિ થવાનો પ્રસંગ ન આવે તેટલા માટે જ જ્ઞાની પુરૂષ સમાધિનો પ્રયત્ન કરે છે. જે તે સુખનો ત્યાગ કરીને ભ્રમણ કરે છે. તે મનુષ્ય, કૂતરા, ગધેડા પ્રેત-ભૂત જેવો છે. ૧૧

ગૌડપાદમુનિ કારિકા, લિખ્યો સમાધિપ્રકાર ॥
જ્ઞાની તજી વિક્ષેપ યું, લહે સકલ સુખસાર ૧૨

અર્થ—શ્રીગૌડપાદ મુનિએ પોતાની કારિકામાં
સમાધિ પ્રકાર લખ્યો છે. જ્ઞાની વિક્ષેપનો મરિયાણ
કરી સર્વ સુખના સારને ગ્રહણ કરે. ૧૨

અષ્ટાંગ વિન હોત નહિ, સો સમાધિસુખ મૂલ ॥
અષ્ટાંગ તે અવ સુનો, જે સમાધિ અનુકૂલ ॥૧૩॥

અર્થ—અષ્ટાંગ યોગ વિના તે સુખ મૂલ સમાધિ
થતી નથી. જે સમાધિને અનુકૂળ આઠ અંગ છે તે
હવે સાંભળ. ૧૩

પાંચ પાંચ યમ નિયમ લખિ, આસન બહુત પ્રકાર ॥
પ્રાણાયામ અનેક વિધ, પ્રત્યાહાર વિચાર ॥૧૪॥

અર્થ—પાંચ પ્રકારના યમ. પાંચ પ્રકારના નિયમ
બહુ જાતના આસન તથા અનેક વિધિ પ્રાણાયમને
પ્રત્યાહાર છે. ૧૪

છઠો ધારના ધ્યાન પુનિ, અરુ સવિકલ્પ સમાધિ ॥
અષ્ટાંગ એ સાધિકે, નિર્વિકલ્પ આરાધિ ॥૧૫॥

અર્થ—છઠ્ઠી ધારણાને સાતમું ધ્મન અને આઠ-
મી સન્નિવૃત્તિસમાધિ એ આઠ અંગને સિદ્ધ કરી નિર્વિ-
કલ્પની તું આરાધના કર ૧૫

સુનિ સમાધિ કર્તવ્યતા, તત્ત્વદૃષ્ટિ હસિ દેત ॥

ઉત્તર કલ્પ માસ્યત નહિ, લક્ષિતિહિ ચક્રત સપ્રેત ॥

અર્થ—આ પ્રમાણે સમાધિરૂપ કર્તવ્યતા સાંભળી
તત્ત્વદૃષ્ટિ હસે છે. પણ ભૂતના આવેશવાળાના જેવો
આ બકવાટ સાંભળી કાંઈ ઉત્તર આપતો નથી. ૧૬

અમન કરત કલ્પ કાલ યૂં, તત્ત્વદૃષ્ટિસુજ્ઞાન ॥

ભોગૌ નિજપ્રારબ્ધ તબ, લીન મયે તિર્હિપ્રાન ૧૭

અર્થ—એ રીતે કેટલોક કાળ અમણ કરતાં
માની તત્ત્વદૃષ્ટિએ પોતાના પ્રારબ્ધનો ભોગ ભોગવ્યો
છે. તેનાં પ્રાણ આત્મામાં લય પામી ગયાં ૧૭

દૂજો શિષ્ય અદૃષ્ટિ તિહિ, ગંગાતટ શુમથાન ॥

દેશ દુર્લભ પવિત્ર અતિ, ક્રિયો બ્રહ્મકો ધ્યાન ૧૮

અર્થ—બીજો શિષ્ય જે અદૃષ્ટિ હતો તેમણે ગં-
ગાનાં કિનારા પર પવિત્ર એકાન્ત દેશમાં બેસીને બ્રહ્મનું
ધ્યાન કર્યું. ૧૮

શાસ્ત્રરીતિ તજિ દેહકૂં, પૂરવ કહ્યો જુ રાહ ॥
જાય મિલ્યો સો બ્રહ્મત, પાયો અધિક ઉછાહ ॥૧૯॥

અર્થ—શાસ્ત્ર રીતિથી દેહનો ત્યાગ કરીને પૂર્વ
કહેલા ઉત્તરાયણ માર્ગથી તે જમ્બુ બ્રહ્મમાં મળ્યો ત્યાં
તેને અધિક ઉત્સાહ થયો. ૧૯

તર્કદ્વષ્ટિ પુનિ તીસરો, લહિ ગુરુમુખ ઉપદેશ ॥
અષ્ટાદશપ્રસ્થાન જિન, અવગાહન કરી બેસ ॥૨૦॥

અર્થ—વળી ત્રીજો જે તર્કદ્વષ્ટિ નામનો શિષ્ય
હતો તેણે ગુરુદ્વારા ઉપદેશ શ્રવણ કરીને જે અષ્ટાદ
વિધાનાં પ્રસ્થાન કહેવાય છે તેનો સારી રીતે અભ્યાસ
કર્યો. ૨૦

જેતિ ઘાની વૈશ્વરી, તાકો અલં પિછાન ॥
હેતુ મુક્તિનો જ્ઞાન લાલ્ચ, અદ્વય નિશ્ચયજ્ઞાન ॥૨૧॥

અર્થ—જેટલી વૈશ્વરી વાણી છે તેને મંપૂર્ણ
સમજ મુક્તિમાં હેતુ જ્ઞાન છે એમ સમજ અદ્વિતીય
જ્ઞાન નિશ્ચય છે એમ ધાર્યું. ૨૧

સુનિ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન પુનિ, મિલ્યો આપ તિહિ જાય ॥
નિશ્ચય અવનો તાંહિ તિહિ, દીનો સકલ સુનાય ૨૨

અર્થ—એક વિદ્વાનની પ્રસિદ્ધિ સાંભળી તર્કદષ્ટિ
જાળે તેને મળ્યો, તેણે પોતાનો નિશ્ચય તેને સંભ-
ળાવ્યો, ૨૨

તર્કદષ્ટિકે બેન સુનિ, સો બોલ્યો બુધ સંત ॥
જો મોસૂં તૈં યહ કહ્યો, સોઈ મુખ્યસિદ્ધાંત ॥૨૩॥

અર્થ—તર્કદષ્ટિનાં વચ્ચે સાંભળીને તે શાની સંત
બોલ્યા તે મને જે સિદ્ધાંત કહ્યો તેજ મુખ્ય સિદ્ધાંત
છે. ૨૩

સંશય સકલ નશાય ચૂં, લખ્યો બ્રહ્મ અપરોક્ષ ॥
જગ જાન્યો જિન સબ અસત, તૈસૈં બંધ રુ મોક્ષ ૨૪

અર્થ—આ પ્રમાણે સર્વ સંશયને દૂર કરીને તેણે
અપરોક્ષ બ્રહ્મને ઓળખ્યા અને જગત્ બંધ તથા
મોક્ષ એ સર્વને મિથ્યા સમજાવ્યો. ૨૪

શેષ રહ્યો પારબ્ર ચૂં, દુચ્છા ઉવજી યેહ ॥
ચલિ તત્કાલહિ દેશિયે, જનનજમક જુત ગેહ ૨૫

અર્થ—તેનાં શેષ પ્રારબ્ધ હોવાથી એવી ધુચ્છા
થઈ કે ધેર જાળે માતા પિતાનાં દર્શન કરે. ૨૫

પુત્ર ગયે લલિત ગેહતૈ, પિતુ ચિત્ત ઉપજ્યો શ્રેદ ॥
સૂનો રાજ ન તિનિ તજ્યો, નહિં યથાર્થ નિર્વેદ ૨૬

અર્થ—પુત્રો ધરમાંથી ગયા એમ જાણીને પિતા-
ના મનમાં ખેદ ઉપજ્યો. તેણે તેનું રાજ જાણીને તેને
ત્યાગ કર્યો નહિં કારણ કે તેને બરાબર વૈરાગ્ય થયો
નહોતો. ૨૬.

ચૌપાઈ.

શુભસંતતિ પિતુ સો બડભાગા,
મયો પ્રથમ તિહિ મંદ વિરાગા ॥

જિજ્ઞાસા ઉપજીં યહ તાકું,
દેવ ધ્યેય કો ધ્યાઝુ જાકું ॥ ૨૭ ॥

અર્થ—ભાગ્યશાળી તે શુભસંતતિ પિતાને પ્રથમ
મંદ વૈરાગ થયો. તેને એવી ઇચ્છા થઈ કે ધ્યાન
કરવા યોગ્ય દેવ ક્યા છે કે જેની હું ઉપાસન કરૂં ૨૭
પંડિત નિરનો કરન બુલાયે,

યથા યોગ્ય આસન બૈઠાયે ॥

પ્રશ્ન કિયો યહ સબકે આગે,

અસ કો દેવ ન સોઈ જાગે ॥ ૨૮ ॥

[૨૦૫]

અર્થ—તેના નિર્ણય કરવાને સર્વ પંડિતોને
બેઠાયા, ને સર્વને થોડ્યતા પ્રમાણે આસન આપ્યાં-
પછી સર્વની પાસે એવો પ્રશ્ન કર્યો કે એવો દેવ કોણ
છે જે સુતો નથી પણ ભગે છે. ૨૮

પુરુષારથં હિત જન જિહિ જાચૈ,

ભક્તિમાનકે મનમે રાચૈ ॥

સુનિ યહ પૃથિવીપતિકી બાની,

ઇક તિનમૈં બોલ્યો સુ જ્ઞાની ॥ ૨૯ ॥

અર્થ—જેને મનુષ્યો મોક્ષને માટે યાચે, વળી
જે દેવ ભક્તિમાન માણસોના મનમાં શોભે છે. રાજા-
ની આવા પ્રકારની વાણી સાંભળીને તેમાં જે એક
જ્ઞાની હતો તે બોલ્યો. ૨૯

સુન રાજા તુહિ કહું સુ દેવા,

શિવ વિરાંચિ લાગે જિહિ સેવા ॥

શંખ ચક્ર ધારી હિતકારી,

પદ્મ ગદાધર પર ઉપકારી ॥ ૩૦ ॥

અર્થ—હે રાજા તે દેવ કયા છે તે હું તને કહું

[૨૦૬]

હું તે સાંભળ, શિવ અને બ્રહ્મા જેની સેવા કરે છે.
આ દેવ શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મને ધારણ કરનાર,
હિતકારીને પરોપકારી છે. ૩૦

મંગલમૂર્તિ વિષ્ણુ કૃપાલૂ,
નિજ સેવક લલિત કરત નિહાલૂ ॥

શક્તિ ગનેશ સૂર શિવ જે હૈં,
સર્વ આજ્ઞા તાકીમૈં તે હૈં ॥ ૩૧ ॥

અર્થ—આ વિષ્ણુ ભગવાનકલ્યાણ સ્વરૂપ છે
અને પોતાના સેવકને જોતાંજ નિહાલ કરે છે. શક્તિ,
ગણેશ, દેવ અને શિવ તેઓ સર્વ તેની આજ્ઞામાં
રહે છે. ૩૧

ભારત સકલ ગ્રંથ યહ માંચૈ,
પદ્મ પુરાન તાપની આંચૈ ॥

વિષ્ણુરૂપતૈં ઉપજત સબહી,
પરૈ મીર જવૈં તિહિ તબહી ॥ ૩૨ ॥

અર્થ—તેના પ્રમાણમાં; આખું માહભારત તથા
પદ્મપુરાણ તથા નૃસિંહતાપની અને ગોપાલતાપની છે.
શ્રીવિષ્ણુ સ્વરૂપમાંથીજ સર્વ ઉત્પન્ન થાય છે, જ્યારે

બીડ પડે છે ત્યારે સર્વ એની પાચના કરે છે. ૩૨

વિવિધ વેષકો ધરિ અવતારા,

સબ દેવનકૂં દેત સહારા ॥

માતૈં તાકી કીજૈ પૂજા,

વિષ્ણુ સમાન સેવ્ય નહિ દૂજા. ૩૩

અર્થ—તે અનેક પ્રકારના અવતાર ધારણ કરી

દેવોને સહાય આપે છે. માટે આ દેવની પૂજા કરવી

જોઈએ. વિષ્ણુ જેવો બીજો કોઈ સેવ્ય નથી. ૩૩

વિષ્ણુ ભક્ત શિવ ઉત્તમ કહિયે,

તથાપિ સેવ્ય વરૂપ ન લહિયે ॥

રૂપ અમંગલ શિવકો શબ સમ,

ધ્યાન કરૈં નહિં તાકૌ ચૂં હમ ॥૩૪॥

અર્થ—શિવ વિષ્ણુના ભક્ત છે તેથી તે ઉત્તમ

અપરા તથાપિ તે સેવ્ય સ્વરૂપ નથી. શિવનું સ્વરૂપ

શામ-મહદા જેવું અમંગલ છે તેથી અમે તેમનું ધ્યાન

કરતા નથી. ૩૪

રાસ દમરુ ગજ ચર્મ કપાલા,

ધરે આપ કિહિં કરૈ નિહાલા ॥

સાક્ષી હૃત ગનેશજી તૈસો,

રૂપ વિલક્ષણ નરપશુ જૈસો ॥ ૩૫ ॥

અર્થ—જે શિવ શરીરે રાખ ચોળે છે, ડમર રાખે છે, હાથીનું ચામડું ઓઢે છે. તથા કપાલ ધારણ કરે છે. તે ખીજને શું નિહાલ કરે? તેમજ ચિવનો પુત્ર પણ ગણેશ નરપશુ જેવો રૂપે વિલક્ષણ છે ૩૫ કુટ કુટતે ધ્યાવત જો દેવી,

તા સમ રૂપ ધરત તિહિ સેવી ॥

તિય નિદિત મસુચી ન પચિત્રા,

ઝોળુન ગિનૈ ન જાત વિચિત્રા ॥૩૬॥

અર્થ—જે શેઠ હાથી દેવીનું ધ્યાન કરે છે. તે સેવકે તેના જેવું રૂપ ધારણ કરે છે. તે સ્ત્રી નિદિત, મસુચી તથા અપચિત્ર છે. તેમાં એટલા તો વિચિત્ર આવગુણો છે કે જે ગણી શકાય તેમ નથી. ૩૬ કુપટ કુટકો માકર કહિયે,

પરાધીન નિજ તંત્ર ન લહિયે ॥

દેસો રૂપ જું ચહિયે જાકું,

સો સેવક નરકર સમ તાકું ॥ ૩૭ ॥

[૨૦૫]

અર્થ—તે દેવી ફૂટ કપડની ખાણુ છે. તે બસ
ધીન છે કાંઈ બાબતમાં સ્વતંત્ર નથી. જેને એકું
૩૫ બેઠવું હોય તે ખર જેવો નર તેની સેવા કરે. ૩૭
અમત ફિરે નિશાદિન યહ માનુ,

રહત ન નિશ્ચલ છન રક થાનુ ॥

અમતો ફિરે ઉપાસક તાકો,

તિહિ સમાન સેવક જો જાકો ॥૩૮॥

અર્થ—આ સૂર્ય રાત્રિ દિવસ બમ્યા કરે છે.
તે એક ક્ષણ પણ સ્થિર રહેતો નથી. તેનો ઉપસક
પણ રાત દિવસ બમ્યા કરે છે. તેનો જે સેવક તે,
તેના જેવોજ છે. ૩૮

ખાન દેવ યાતૈં સવ ત્યાગૈં,

સેવનીય રક હરિ નિત જામૈ ॥

પૂજન જ્યાન વિધિ જો હૈ,

નારદપંચરાત્રમૈ સો હૈ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ—તેથી બીજા સર્વ દેવનો ત્યાગ કરી
શ્રીહરિનીજ સેવા કરવી તેજ નિત્ય જાગે છે. તેમનું

[૨૧૦]

પૂજન ધ્યાન વિગેરે કરવાનો જે વિધિ છે તે નારદ
પંચરાત્રમાં આવેલ છે. ૩૯

શિવસેવક મુનિ સુનિ તિહિ બૈના,
ક્રોધ સહિત બોલ્યો ચલ નૈના ॥

સુન રાજન બાનીં ફક મોરી,
જામૈં બચન પ્રમાણ કરોરી ॥ ૪૦ ॥

અર્થ—શિવનો સેવક મુનિ આ વાત સાંભળી
ક્રોધયુક્ત થઇ આંખો ચઢાવી ખેલી ઉઠ્યો કે હે રા-
જન મારી એક વાણી સાંભળ કે જેમાં કોટી વચનો
પ્રમાણુરૂપ છે. ૪૦

શિવ સમાન આન કો કહિયે,
માંગે દેત જા હિ જો ચહિયે ॥

સવ વિભૂતિ હરિકૂં દૈ માગી,

ધરત વિભૂતિ આપ નિત ત્યાગી ॥ ૪૧ ॥

અર્થ—શિવનાં જેવો ખીળ કોને કહીએ, જેને
જે જોઇએ તે માંગે તો તુરત તે આપે છે. પોતાની
સર્વ સંપત્તિ હરિને માગી આપી છે અને પોતે નિત્ય
ત્યાગી રહીને વિભૂતિ-મસ્ત ધારણ કરે છે, ૪૧

[૨૧૧]

ચર્મ કપાલ હેતુ રહિ ધારૈ,

સમ નહિં ઉત્તમ અધમ વિચારૈ ॥

નમ્ન રહત ઉપદેશત યેહી,

નહિં વિરાગસમ સુખ વૈ કેહિ ॥૪૨॥

અર્થ—આ દેવ સર્વ વસ્તુમાં સમભાવ રાખે છે. ક્રોધને અધમ ઉત્તમ ગણતા નથી માટે ચર્મ અને કપાલ ધારણ કરે છે. નમ્ન રહીને સર્વને એ ઉપદેશ આપે છે કે વિરાગ સમાન ક્ષામાં સુખ નથી. ૪૨

સદાવ્રત પેસો દે મારી,

કાશીપુરી મરે નરનારી ॥

સો સાયુજ્ય મુક્તિકૂં જાવૈ,

ગર્ભાસ સંકટ નહિ પાવૈ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ—અને તેમણે એક બારે સદાવ્રત રાખ્યું છે તે એ છે કે જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ કાશીપુરીનાં મરણ પામે તેને સાયુજ્ય મુક્તિ આપે છે તે દ્રીને ગર્ભાસનું સંકટ પામતાં નથી. ૪૩

શિવસમાન નરનારી તે સર્વ,

લહત સુ દિવ્ય ભોગ સગરે તથા ॥

કરત આપ અદ્વય ઉપદેશ,

તજત લિંગ યું બ્રહ્મ પ્રવેશા ॥ ૪૪ ॥

અર્થ—તે સર્વ નરનારી શિવ સમાન થાય છે. તથા બહુ દિવ્ય ભોગ ભોગવે છે તે પોતે અદ્વય બ્રહ્મને ઉપદેશ કરે છે. સૂક્ષ્મ શરીરનો ત્યાગ કર્યા પછી બ્રહ્મને વિષે પ્રવેશ કરે છે. ૪૪

ઝચનાંચ રંચહુ નહિ દેખે,

મુક્તિ સબનકું દે દેક લેખે ॥

શિવ સમાન રાજન કો દાતા,

ભક્ત અભક્ત સબનકો ગ્રાતા ॥ ૪૫ ॥

અર્થ—તે કોઈને કંઈ અથવા નીચ જોતા નથી, સર્વને એક સરખી મુક્તિ આપે છે. હે રાજન શિવના સમાન કોઈ દાતા નથી. તે તો ભક્ત અને અભક્ત સર્વનું રક્ષણ કરે છે. ૪૫

વિષ્ણુ સ્વભાવ સુન્યો હમ પેસો,

ઝગમેં જન માહુત ગ્હે તૈસો ॥

ત્રાતા ભક્ત અભક્ત ન ત્રાતા,

યહ પ્રસિદ્ધ સર્વ જગમેં નાતા ॥ ૪૬ ॥

અર્થ—અમે વિષ્ણુનો સ્વભાવ તો સંસારના સાધારણ મનુષ્ય જેવો છે, એમ સાંમળ્યું છે, તે ભક્તોનું રક્ષણ કરે છે અભક્તોનું નહિ. એવો નાતો તો સર્વ સંસારમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૪૬

હરિસેવક હર સેવ્ય બહાન્યો,

રામચન્દ્ર રામેશ્વર માન્યો ॥

સ્કન્દપુરાન વ્યાસ બહુ ભાણ્યો,

હરિ સેવક હર સેવ્યહિ રાણ્યો ॥ ૪૭ ॥

અર્થ—હરિ સેવક છે ને મહાદેવ સેવ્ય છે તેથી રામચન્દ્ર રામેશ્વરને માને છે અને શ્રીવ્યાસે પણ સ્કન્દ-પુરાણમાં હરિ સેવક ને મહાદેવ સેવ્ય રૂપ છે એમ બહુ પ્રકારે કહ્યું છે. ૪૭

કહ્યો જુ ભારત પદ્મપુરાના,

સર્વ દેવનતેં હરિ અધિકાના ॥

ભારત તાત્પર્ય નહિ દેણ્યો,

જો અપ્પય દીક્ષિત બુદ્ધ લેણ્યો ॥ ૪૮ ॥

અર્થ—ભારત અને પદ્મપુરાણમાં સર્વ દેવથી હરિને અધિક કહ્યા છે. પણ એવું સમજનારા ભારત તાત્પર્યને જાણતા નથી. જે બુદ્ધિમાન અધ્યય દીક્ષિતે જણાવ્યું છે. ૪૮

શિવ સર્વકો પ્રતિપાદ્ય વચ્ચાન્યો,

ભક્તનમૈં ઉત્તમ હરિ ગાન્યો ॥

ઈશ દેવ પદ સર્વમૈં કાહિયે,

મહત સહિત ઇક શિવમૈં લહિયે ॥૪૨॥

અર્થ—સર્વે શિવને પ્રતિપાદ્ય કરેલ છે, અને ભક્તમાં હરિને ઉત્તમ ગણ્યાછે. ઇશ અને દેવ એવું પદ સર્વને લગાડાય છે પણ મહત્ પદ તો શિવને જ લગાડવામાં આવે છે. ૪૯

શિવતૈં ભિન્ન અશિવ જો કાહિયે,

તિર્હિ તજિ શિવ કલ્યાનહિ લહિયે ।

જલશાયી જિહ્વિ નામ વચ્ચાન્યો,

સો જાગે યહ મિથ્યા ગાન્યો ॥ ૫૦ ॥

અર્થ—શિવથી જે ભિન્ન તે અશિવ કહેવાય

છે. માટે અશિવનો લાગ કરી શિવ-કલ્યાણને બળે.
વિષ્ણુ શેષપર સુવે છે તે જળશાયી કહેવાય છે તેને
દેવ બળે છે એમ કહેવું મિથ્યા છે. ૫૦

વિશ્વ લલ્લ જલ સલ્લકું ઉપજ્યો હર,
નિર્ભય નિયે સકલ ગર ઘરિ ગર ॥

જાકો પૂત ગનેલ કહાવૈ,

વિઘ્નજાલ તત્કાલ નસાવૈ ॥ ૫૧ ॥

અર્થ—વિષ-ઝેર-જેવાથી બ્યારે સર્વને બલ
ઉત્પન્ન થયો ત્યારે મહાદેવે કંઠમાં વિષને ધારણ
કરીને સર્વને નિર્ભય કર્યા. આ મહાદેવના પુત્ર ગણેશ
છે તે સર્વ વિઘ્નના ટાળવાવાળા છે. ૫૧

કારજમૈં કારન ગુનહોવૈ,

યું શિવ વિઘ્ન મૂલતૈં સ્તોત્રૈ ॥

જન્મ મરન દુઃખ વિઘ્ન કહાવૈ,

તિર્હિ સમૂલ શિવધ્યાન નસાવૈ ॥ ૫૨ ॥

અર્થ—કાર્યમાં કારણના ગુણ હોય છે. તેમ
શિવ મૂળથીજ વિઘ્ન નાશ કરે છે. જન્મ મરણનાં
જે દુઃખ તે વિઘ્ન કહેવાય છે શિવનું ધ્યાન તેનો

સમૂખ નીચ કરે છે. ૫૨

સેવન યોગ્ય સદાશિવ પદ્મા,

જાગૈ સહિત સમાધિ વિવેકા ॥

તંત્રપાશુપત રીતિ જુ ગાવે,

ત્યૂં પૂજનકરી ધ્યાન લગાવૈ ॥ ૫૩ ॥

અર્થ—એક સદાશિવજી સેવા કરવા યોગ્ય છે.

તેજ દેવ વિવેક સમાધિ સહ જાગે છે. પાશુપતતંત્ર

પ્રમાણે તેને ગાય અને પૂજન કરીને ધ્યાન લગાવે-

ધ્યાન કરે. ૫૩

નારદપંચરાત્ર મત જૂઠો,

અહ પરિમલ પરસંગ અનૂઠો ।

યાતૈ શિવ સેવા ચિત્ત લાવે,

પુરુષારથ જો ચહૈ સુપાવૈ ॥ ૫૪ ॥

અર્થ—નારદપંચરાત્રનો મત જૂઠો છે. સત્ત્વ-

ભાષ્યની પરિમલ નામની ટીકામાં ખંડન કર્યું છે

મટે શિવની સેવામાં મન લગાડવું. તેથી જે મુક્તિને

ઈચ્છે છે તેને તે મળે છે. ૫૪

શિવકો પૂત ગણેશ ચલાયો,

કારન ગુન કારજમૈં ગાયો ॥

સુનિ ગનેશકો પૂજક બોલ્યો,

અસ કિયે કોપ સિંહાસન હોલ્યો ॥૫૫॥

અર્થ—ગણેશ મહાદેવો પુત્ર છે. કારણના ગુણ કાર્યમાં આવે છે એમ કહ્યું તે સંભળી મણેશને ઉપાસક બોલ્યો. તેમના કોપથી તો સિંહાસન ડાલી ઉઠ્યું ૫૫

રાજન સુન દોનૂં યે ઢૂઠે,

વચન સત્ય સમ કહત અનૂઠે ॥

શિવકો પૂત ગનેશ બતાવે,

પરાધીનતા તામૈં ગાવૈ ॥૫૬॥

અર્થ—હે રાજન એ બેડ જૂડા છે. સત્યના જોવું પણ અસત્ય બોલે છે. કારણ કે તેઓ મણેશને શિવપુત્ર કહી તેમની પરાધીનતા બતાવે છે. ૫૬

કહું પ્રસંગ સુનહુ રૂક પેસો,

લિખ્યો વ્યાસમગવતમુનિ જૈસો ॥

ચઢે ત્રિપુર મારનકું સારૈ,

હરિહર સહિત દેવ અધિકારૈ ॥૫૭॥

અર્થ—ભગવાન વ્યાસમુનિએ જેવો પ્રસંગ
લખેલ છે તે કહું છું તે તું સાંભળ. એક વખત
ત્રિપુરાસુરને મારવા હરિહર સહિત સર્વ દેવો
અડયા. ૫૭

નહિં ગનશકો પૂજન કીનો,
ત્રિપુર ન રંચહુ તિન તૈં છીનો ॥

પુનિ પછિતાય મનાય ગણેશ,
ત્રિપુર વિનાશયો રહ્યો ન લેશા ॥૫૮॥

અર્થ—તેઓએ ગણેશનું પૂજન કર્યું નહોતું,
તેથી તેઓ દૈત્યને મારી શક્યા નહિ. તેથી પસ્તાવો
કરી પાછા આવી ગણેશનું પૂજન કર્યું ત્યારે ત્રિપુરા-
સુરનો નાશ કર્યો. તે જરાપણુ આફી રહ્યો નહિ. ૫૮

મયે સમર્થ કિયે જિહિ પૂજા,
સેવન યોગ્ય સુ દક નહિં દૂજા ॥

રામ પૂત દશરથકો જૈસૈ,
વિઘ્ન હરન શિવકો સુત તૈસૈ ॥૫૯॥

અર્થ—જેની પૂજા કરવાથી શિવ વિષ્ણુ શક્તિ
વાળા થયા તેજ એક દેવ પૂજા કરવા યોગ્ય છે,

[૨૧૯]

બીજા નહિ. જેવી રીતે દશરથના પુત્ર શ્રીરામચન્દ્ર
છે તેવી રીતે શ્રીવિઘ્નહર મહાદેવના પુત્ર છે. ૫૯

વ્યાસ ગણેશ પુરાણ બનાયો,

સબકો હેતુ ગણેશ બતાયો ॥

હરિ હર વિધિ રવિ શક્તિ સંમેતા,

તુંડીતૈં ઉપજત સબ તેતા ॥ ૬૦ ॥

અર્થ—શ્રી-વ્યાસે ગણેશ પુરાણ બનાવ્યું છે.
તેમાં સર્વનું કારણ ગણેશ છે એમ કહેલું છે. વિષ્ણુ
શિવ, બ્રહ્મા, સૂર્ય, શક્તિ આદિ સર્વ ગણપતિથી
ઉત્પન્ન થયેલાં છે. ૬૦

કરત ધ્યાન જિહિ ક્ષણ જન મનમેં,

નાસત વિઘ્ન પ્રધાન ગનનમેં ॥

વિઘ્નહરન ચૂં જાગત નિશદિન,

ભક્તિ સહિત સવહુ તિહિં અનહન ॥ ૬૧ ॥

અર્થ—માણસ એક ક્ષણ પણ તેનું મનમાં
ધ્યાન કરે તો તેનો સર્વ વિઘ્ન સમૂહ નાશ પામ
છે. આ રીતે વિઘ્ન હરણ કરનાર ગણપતિ રાતદિવસ

બગે છે તેનું ભક્તિ સહિત હમેશાં સેવન કરવું
જોષ્યે. ૬૧

હેતુ ગણેશ શક્તિકો સુનિકે,

ભગત માગવત ઉચર્યો ગુનિકે ॥

સુન રાજન બાની મમ સાચી,

તીનું સકલ કહત યે કાચી ॥ ૬૨ ॥

અર્થ—ગણેશ શક્તિનું કારણ છે એમ સાંભળી
ભગવતીને ભક્ત વિચાર કરીને જોશ્યો હે રાજન
મારી સાચી વાત સાંભળ આ ત્રણેએ કહ્યું તે
જૂઠું છે. ૬૨

સૂને દેવ શક્તિબિનસારે

મૃતક દેહ સમ લલિ હત્યારે ॥

શક્તિહીન અસમર્થ કહાવૈ,

સો કૈસે કારજ ઉપજાવૈ ॥ ૬૩ ॥

અર્થ—શક્તિ વિનાના સર્વ દેવ મૃતક સમાન
સાંભળ્યા છે. તેથી તે અમંગલ ગણાય છે. શક્તિ વિના
અસમર્થ કહેવાય છે તે કાર્યને ઉત્પન્ન કેવી રીતે કરી
શકે ? ૬૩

જિન વહુ શક્તિ ઉપાસન ધારી,

તાતૈં મયે સકલ અધિકારી

હરિ હર સૂર ગણેશ પ્રધાના,

તિનમૈં શક્તિ લેખિયત નામા ॥ ૬૪ ॥

અર્થ:—જેણે બહુ શક્તિની ઉપાસના કરી છે, તે સર્વ અધિકારને પ્રાપ્ત થાય છે. હરિ, હર, સૂર્ય, ગણેશ વિગેરે મુખ્યમાં અનેક પ્રકારની શક્તિ જોવામાં આવે છે. ૬૪

શક્તિ લોકમૈં ભાસત જાકૂં,

રૂપ ભગવતીકો લખિ તાકૂં ॥

લાસ કરોરિ માત્રિકા ગન પુનિ,

તંત્ર ગ્રંથ લખિ અંશ સકલ ગુનિ ॥ ૬૫ ॥

અર્થ—લોકમાં જોને શક્તિ કહે છે તેને ભગવતીનું રૂપ જાણો. લાખો અને કરોડો માતૃકાગણો છે તે તંત્રગ્રંથ જોવાથી સમજાશે કે સર્વ શક્તિનાં અંશ છે. ૬૫

કાલી તાકો અંશ પ્રધાના,

માદેશ્વરી આદિ લખિ નાના ॥

હરિ હર બ્રહ્મ સકલ તિહી ધ્યાવૈ,
નિજ નિજ અંશ કૃપા તિહિ પાવૈ ॥૬૬॥

અર્થ—કાલી તેના પ્રધાન અંશ છે. માહેશ્વરી વિગેરે અને અંશ છે. હરિ, હર બ્રહ્મા વિગેરે સર્વ તેનું ધ્યાન કરવાથી પોત પોતાના અંશથી તેની કૃપા પામે છે. ૬૬

ધ્યેયરૂપ ધ્યાતા વૈ જબહી
સિદ્ધ ઉપાસન લખિયે તબહિ ॥

અસ ઉપાસન હરિ અરુ હરકી,
નારીમૂર્તિ ઘરી તજિ નરકી ॥ ૬૭ ॥

અર્થ—જ્યારે ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ થઈ જાય છે. ત્યારે ઉપાસના સિદ્ધ થએલી ગણાય છે. એવી ઉપાસના હરિ અને હરની છે તેથી તે પોતાનું નરરૂપ તજીને નારીનું રૂપ ધારણ કરે છે. ૬૭

દોહા.

અમૃત મધન પ્રસંગમૈ હરિ મોહિની સ્વરૂપ ॥
અર્ધ અંગ અંગ શિવકો લસૈ, દેવીરૂપ અનૂપ ॥૬૮

[૨૨૩]

અર્થ—અમૃત મંથન પ્રસંગમાં વિષ્ણુએ મોહિની સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને મહાદેવનાં અર્ધ અંગમાં દેવીનું અનૂપમ સ્વરૂપ ખિરાજે છે. ૬૮

ચૌપાઈ.

મક્ત મગવતીકે હર હરિ હૈં,

ઇન સમ કૌન ઉપાસન કરી હૈં ॥

તદપિ મહામાયા જો ધ્યાવૈ,

તુરત સકલ પુરુષારથ પાવૈ ॥ ૬૯ ॥

અર્થ—હર તથા હરિ ભગવતીના ભક્ત છે એમના જેવી ખીજા કોણે ઉપાસના કરી છે. જે કોઈ મહામાયાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે તે તુરત સકલ પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરે છે. ૬૯

મહિં સાધન જગમૈં અસ ઔરા,

ઉપજૈ મોગ મોક્ષ ઇક ઠૌરા ॥

મક્ત મગવતીકો જો જગમૈં,

મોગૈ મોગ ન આવત મગમૈં ॥ ૭૦ ॥

અર્થ—જગતમાં એવું ખીજું કોઈ પણ સાધન

[૨૨૪]

નથી કે જ્યાં ભોગ અને મોક્ષને બેડ એક ઠેકાણે
મળે, જગતમાં જે ભગવતીના ભગત છે તે ભોગ
ભોગવે છતાં જન્મ પામતો નથી. ૭૦

શિવકૃત તંત્ર રીતિ યહ ગર્હ,

મક્તિ ભગવતી અતિ સુખદાર્દ ॥

પંચમકાર ન તજિયે કબહ,

જિનહિ સનાતન સેવત સવહ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ—શિવનાં કરેલાં તંત્રમાં એ રીતે કહેવામાં
આવી છે કે ભગવતીની ભક્તિ બહુ સુખ આપનારી
છે. કાંઈ દીવસ પાંચ મકારનો પરિત્યાગ કરવો નહિ.
જેને સર્વ સનાતાની સેવે છે. ૭૧

કૃશ્નદેવ બલદેવ સુહાની,

પ્રથમા પિબત સદા જ્યું પાની ॥

ઔર પ્રધાન પુરાતને જે તે,

સેવત સકલ મકારહિ તે તે ॥ ૭૨ ॥

અર્થ—શ્રી કૃષ્ણ અને બલદેવ જે જ્ઞાની છે.
તે પશુ પ્રાણીની પેઠે સારૂ દારૂ પીએ છે. બીજા

પણ જેટલાં પુરાતન છે તે સર્વ પંચમકારનું સેવન કરે છે. ૭૨

તિન સેવનકી જો વિધિ સારી,

શિવ નિજમુખ માણી ઉપકારી ॥

શિવકો બચન ધરે જો મનમૈં,

લહૈ સુભોગ મોક્ષ ફક તનમૈં ॥ ૭૩ ॥

અર્થ—તેમના સેવનની જે વિધિ છે તે સર્વ ઉપકારી શિવે પોતાના મુખેથી કહી છે. જે શિવનાં વચનને મનમાં ધારણ કરે છે તે એક જ શરીરમાં ભોગ અને મોક્ષ મેળવે છે. ૭૩

ગ્રંથ ભાગવત વ્યાસ બનાચો,

ઉપપુરાન કાલી સમુદ્ધાયો ॥

ભક્તિ ભગવતીકી ફક ગાઈ,

પૂજા વિધિ સગરી સમુદ્ધાઈ ॥ ૭૪ ॥

અર્થ—વ્યાસે ભાગવત નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો તથા કાલી નામનું ઉપપુરાણ બનાવ્યું છે. તેમાં એક ભગવતીની ભક્તિ ગામ છે અને સર્વ પૂજાવિધિ પણ સમજાવવામાં આવી છે. ૭૪

[૨૨૬]

ધ્યાતા સકલ ભગવતીકે હૈં,

હરિ હર સૂર ગણેશ જિતે હૈં ॥

સકલ પિયે પ્રથમા મતિવારે,

પૂજત શક્તિમય મન સારે ॥ ૭૨ ॥

અર્થ—હરિ, હર તથા જોડલા દેવગણો છે તે સર્વ ભગવતીનું ધ્યાન કરનારા છે. તેઓ પ્રથમ મદિરા પાન કરી મસ્ત થઇને મગ્ન મનથી શક્તિને પૂજે છે. ૭૫

જગજનની જાગે દુક દેવી,

પરમાનન્દ લહેં તિહિં સેવી ॥

સૂર્યમક્ત ભગવતીકો યશ સુનિ,

ક્રોધસહિત બોલ્યો દુક મુનિ પુનિ ॥ ૭૬ ॥

અર્થ—એક જગજનની દેવી જગદંબા જ છે તેનું સેવન કરનાર પરમાનંદ પામે છે. ભગવતીના યશને સાંભળીને સૂર્યનો ભક્ત એક મુનિ ક્રોધ કરીને બોલ્યો. ૭૬

સુન રાજન બાની દુક મોરી,

માણું ડૂઠ ન સપથ કરોરી ॥

અતિં પાપિષ્ઠ નીચ મત યાકો,

અવન સ્નેહ સુન્યો તૈં જાકો ॥ ૬૭ ॥

અર્થ—હે રાજન હું કરોડો સોગન ખાધને કહું
હું કે મારી વાણી જૂઠી નથી માટે હું કહું છું તે
સાંભળ, તેં જે અત્યાર સુધી સ્નેહથી સાંભળ્યા તે
સર્વ મત બહુ પાપી છે. ૭૭

ઔગુણ જિતે વચ્ચાનત જગમેં,

તે ગિનિયત ગુનગન યા મગમેં ॥

મઘમલીન હિ સીરથ રાખત,

શુદ્ધ નામ આમિષકો આખત ॥૭૮॥

અર્થ—જગતમાં જેટલાં અવગુણો છે તે સર્વ.
અ. માર્ગમાં ગુણરૂપ ગણવામાં આવે છે. અપવિત્ર
મંદિરાને તીર્થ એવું નામ આપે છે અને માંસને શુદ્ધ
કહે છે. ૭૮

કહત ઔર યું સબ વિપરીતા,

શંભુ તંત્ર સેવી મતિ રીતા ॥

વૈક્ષિણ સંપ્રદાય જો દૂર્જી,

મઘપિ શ્રેષ્ઠ અનેક ન પૂજી ॥ ૭૯ ॥

અર્થ—આ રીતે વામભાગી સર્વ ઉલટી વાતો કહે છે. શંભુતંત્રને સેવન કરનાર મતિ વિનાના છે. બીજો શ્રેષ્ઠ દક્ષિણ સંપ્રદાય છે પણ તેનું સેવન ઘણા બધું કરતા નથી. ૭૯

તથાપિ વિન માનૂ સબ અંધે,
 इन सबके मन जिनमें बंधे ॥

કરત માનુ સગરો ડજિયારો,
 ताबिन होत तुरत अंधियारो ॥૮૦॥

અર્થ—તોપણ સૂર્ય વિના સર્વ આંધળા છે. આ સર્વનાં મન તેમાંજ બંધાયેલાં છે. સૂર્ય સર્વત્ર પ્રકાશ કરે છે. તેના વિના સર્વત્ર તુરત અંધાર થાય છે. ૮૦

और प्रकाशक जगमें जे हैं,
 अंश सब सूरजके ते है ॥

માનુ સમાન કૌન હિતકારી,
 भ्रमत आप परहित मतिधारी ॥૮૧॥

અર્થ—જગતમાં બીજા જેટલા પ્રકાશ કરનાર છે તે સર્વ સૂર્યના અંશ છે. ભાનુના જેવો બીજો

હિતેચ્છુ કોણ છે ? ખીજનું હિત ધારીને જે પોતે
કર્તા કરે છે. ૮૧

કાલ અધીન હોત સર્વ કારજ,

તાહિ ત્રિવિધ ભાગ્યંત આચારજ ॥

વર્તમાન ભાગી અરુ ભૂતા,

સૂરજ ક્રિયા કરત યહ સૂતા ॥ ૮૨ ॥

અર્થ—સર્વ કાર્ય કાલને આધીન હોય છે. તે
કાળને આચાર્ય ત્રણ પ્રકારનો કહે છે. વર્તમાન ભૂત
અને ભવિષ્ય. એ ક્રિયાને ઉત્પન્ન કરનાર સૂર્ય છે. ૮૨
યા વિધિ સર્વ ભાગ્યંતે ઉપજે,

નામ હોત સર્વ જહ વહ કુપિજે ॥

ભાનુરૂપ દ્વે ભાંતે પિછાનહુ,

નિરાકાર સાકાર તહ જાનહુ ॥ ૮૩ ॥

અર્થ—આ રીતે સર્વ સૂર્યથી ઉત્પન્ન થાય છે.
તે જ્યારે કોપ કરે છે ત્યારે સર્વ ભસ્મ થઈ જાય
છે. સૂર્યના સ્વરૂપ નિરાકાર અને સાકાર એમ બે
પ્રકારનાં છે તે જાણુ. ૮૩

નિરાકાર પરકાશ જુ કહિયે,

નામરૂપમૈં વ્યાપક લહિયે ॥

અધિષ્ઠાન સર્વકો સો એકાં,

જગત વિવર્ત વ્હે જિહિ અવિવેકા ॥૮૪॥

અર્થ—જે પ્રકાશ છે તે નિગ્રહાર છે અને તે નામરૂપમાં વ્યાપક છે. તે એક સર્વનું અધિષ્ઠાન છે તેના અવિવેકથી જગત રૂપ વિવર્ત ઉત્પન્ન થાય છે. ૮૪

“ અહં માનુ ” અસવૃત્તિ ઉદૈ જબ ॥

તામૈં પ્રકટિ વિનાશત તમ સર્વ ॥૮૫॥

અર્થ—જ્યારે “ હું સૂર્ય હું ” એવા પ્રકારની વૃત્તિનો ઉદય થાય છે ત્યારે સર્વ અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે. ૮૫

સુનિ સાકાર રૂપ યહ તાકો,

હોય ચાંદિના દિનમૈં જાકો ॥

તાકે અંશ ઔર બહુતેરે,

ચન્દ તારકા દીપ ઘનેરે ॥ ૮૬ ॥

અર્થ—હવે તેમનું સાકાર સ્વરૂપ સાંભળ, તેના

પ્રકાશથી દિવસમાં અજવાળું થાય છે. ચંદ્ર, તારા
તથા અનેક દીવાઓ તેના અંશરૂપ છે. ૮૬

યાતૈં દ્વિવિધ માનુ બતાયો,

જ્ઞેય ધ્યેયકો ભેદ જનાયો ॥

વેદ સકલ યાહીકૂ માસ્રત,

રૂપપ્રકાશ સત્ય તિહિ માસ્રત ॥૮૭॥

અર્થ—આ રીતે બાનુના એ પ્રકાર કહ્યા ને
જ્ઞેય ધ્યેયનો ભેદ પણ બતાવ્યો. સર્વ વેદ પણ તેનું
વર્ણન કરે છે તેના પ્રકાશને સત્‌રૂપ કહે છે. ૮૭

જામૈ લેશ ન તમકો કબહી ॥

લલિતિ તિહિ જ જગજન જાગત સબહી ૮૮

અર્થ—જેમાં જરાપણ અંધકારનો અંશ નથી
તેને જોધને સંસારનાં સર્વ લોક જાગે છે. ૮૮

કબહૂ ન સાવૈ સો યૂ જાગૈ,

ધ્યાન કરત તાકો તમ ભાગૈ ॥

ઔરહિ જાગત ભાષત સગરૈ,

રાજન જાનિ જૂઠ તે જગરૈ ॥ ૮૯ ॥

અર્થ—તે એવી રીતે જાગે કે કદિ સુતા નથી

તેનું ધ્યાન કરવાથી તમનો નાશ થાય છે, હે રાજન
ખીજા જે જાત્રત દેવો કહેવાય છે તે સર્વ જૂઠા છે ૮૯
પેસૈ પાંચ ઉપાસક બોલે,

નિજગુણ અવગૂણ પરકે ખોલે ॥

પંડિત ઔર અનેક જુ આયે,

મિત્ર મિત્ર નિજ મત સમુજાયે ॥૧૦॥

અર્થ--એવી રીતે પાંચ ઉપાસકો બોલ્યા.
પોતાના દેવના ગુણો અને ખીજાના દેવના દોષો પ્રકટ
કર્તા. ખીજા જે પંડિતો આવ્યા હતા તેમણે સર્વએ
પોત પોતાના જૂઠાજૂઠા મત સમજાવ્યા. ૯૦

વચન વિરુદ્ધ સુને જબ રાજા,

યહ સંશો ઉપજ્યો તિહિ તાજા ॥

इनमैं कौन सत्य बुध भाखत,

युक्ति प्रमान सकल सम आखत ॥

અર્થ--જ્યારે રાજાએ વિરુદ્ધ વચનો સાંભળ્યાં,
ત્યારે તેના મનમાં તાજે સંશય ઉત્પન્ન થયો. આમાં
કયો વિક્ષાન સત્ય કહે છે ? યુક્તિ અને પ્રમાણ તો
સર્વ સરખાં કહે છે. ૯૧

સંશય શોક દુઃખિત યું જિયમૈં,
 કો ઉપાસ્ય યહ લિખો ન હિયમૈં ॥
 ચિંતા દ્વિત્ય હુઈ યહ જાકું,
 નિજ સંદેહ સુનાડું કાકું ॥ ૧૨ ॥

અર્થ--એમ સંશયના શોકથી તેનાં મનમાં
 દુઃખ થયું અને ઉપાસ્ય કાણ છે એ વાત તેના
 મનમાં નક્કી થઈ નહિ. તેના મનમાં એ ચિંતા થઈ
 કે આ મારો સંદેહ હું કોને સંભળાવું. ૯૨.

શાસ્ત્ર નિપુન પંડિત જગ જે તે,
 સુને વિરુદ્ધ વક્ત વહ તે તે ॥
 યું ચિંતત વહુ કાલ મયો જવ,
 તર્ક દષ્ટિ તિહિ આય મિલ્યો તવ ॥

અર્થ--જગતમાં શાસ્ત્ર નિપુણ જોડલા પંડિતો
 છે તેઓ એક બીજાથી વિરુદ્ધ કહે છે. આ રીતે
 વિચાર કરતાં તેને ધણો સમય ગયો ત્યારે તેને
 તર્કદષ્ટિ આવીને પ્રાપ્ત થયો-મળ્યો. ૯૩

દોહા.

મિલે પરસ્પર તે ઉમૈ, પુત્ર પિતા જિહિ રીતિ ॥
કારિ પ્રનામ આશિષ દુહું. આસન લહે સપ્રીતિ ॥

અર્થ--તે પિતા પુત્ર બેઉ પરસ્પર જે રીત છે
તે પ્રમાણે મલ્યા, પુત્રે પ્રાણમ કર્યા અને પિતાએ
આશિષ આપી, પછી બેઉ પ્રેમ સહિત પોતપોતાના
આસન ઉપર બેઠા. ૯૪

નિજ પિતુ ચિંતાસહિત લલિ, સુત બોલ્યો વાત ॥
કો ચિંતા ચિતરાવરે, મુખ પ્રસન્ન નહિ તાત ૯૫

અર્થ--પોતાના પિતાને ચિંતાયુક્ત બોધને પુત્ર
પુછ્યા લાગ્યો કે આપના મનમાં શી ચિંતા પ્રાપ્ત
થઈ છે કે જેથી આપનું મુખ પ્રસન્ન નથી. ૯૫

ચૌપાઈ.

શુભસંતિતિ સુનકી સુંનિ વાની,
તિહિ માલ્લી નિજ સકલ કહાની ॥
ચિત્તચિંતાકો હેતુ સુનાયે;
કો ઉપાસ્ય યહ તત્ત્વ ન પાયો ॥

અર્થ--શુભસંતતિએ પુત્રની વાણી સાંભળીને તેણે પોતાની સધળી વાત દહી. કાની ઉપાસના કરવી તે નક્કી થયું નહિ એજ ચિન્તાનું કારણ છે એમ સંભળાવ્યું. ૯૬

તર્કદષ્ટિ સુનિ પિતુકે વૈના,
બોલ્યો શુભસંતતિ સુખ વૈના ।

કારનરુપ ઉપાસ્ય પિછાનહુ,
તોકે નામ અનંતહિ જાનહુ ॥ ૯૭ ॥

અર્થ--પિતાનાં વચન સાંભળીને તર્કદષ્ટિએ શુભસંતતિને સુખ આપનારાં વચનો કહ્યાં. કારણરૂપ છે તેને ઉપાસ્ય જાણે અને તેનાં અનંત નામ છે. ૯૭

કારજ રુપ તુચ્છ લલિ તજિયે,
વહ સિદ્ધાન્ત બેદકો ભજિયે ॥

રવે વ્યાસ ઇતિહાસ પુરાના,
તિનમૈં યહી મતો નહિ નાના ॥૯૮॥

અર્થ--કાર્ય રૂપને તુચ્છ સમજી તેનો ત્યાગ કરવો એ વેદનો સિદ્ધાન્ત છે. વ્યાસજીએ ઇતિહાસ

[૨૩૬]

એને પુરાણ બનાવ્યાં છે. તેમાં અનેક મતો કહ્યા
નથી પણ એકજ મત છે. ૯૮

મનુષ્યે મર્મ ન લખત જુ પંડિત,

કરત પરસ્પર મત તે ટંકિત ॥

નીલકંઠ પંડિત બુધ નીકો,

કિયો ગ્રંથ ભારતકો ટીકો ॥ ૯૯ ॥

અર્થ--જે પંડિતો મનમાં ઝૂઝીને સમજતા
નથી તેઓ પરસ્પર એક બીજાનું ખંડન કરે છે.
નીલકંઠ નામે એક સારો પંડિત થયો છે તેણે ભારત
ઉપર બહુ સારી ટીકા કરી છે. ૯૯

તિન યહ પ્રથમર્હિ લિખ્યો પ્રસંગા ॥

શ્રુતિ સિદ્ધાન્ત તહ્યો જો ચંગા ॥૧૦૦॥

અર્થ--તેણે એજ પ્રથમ પ્રસંગ લખ્યો છે. તેમાં
વેદના સિદ્ધાન્તને સારી રીતે પ્રતિપાદન કરેલ છે. ૧૦૦

શુભસંતતિ સુનિ સુતકે ચૈના,

ઉપજ્યો જિયમૈં કિંચિત ચૈના ॥

પુનિ તિન પ્રશ્ન કિયો નિજ પૂતહિ,

શાસ્ત્ર પરસ્પર કહત અસૂતહિ ॥૧૦૧॥

[૨૩૭]

અર્થ--પોતાનાં પુત્રનાં વચન સાંભળી શુભ-
સંતતિના મનમાં કાંઈક સુખ થયું પછી તેણે પોતાના
પુત્રને પ્રશ્ન કર્યો કે-ત્યારે શાસ્ત્રો એક બીજાથી
અસત કેમ કહે છે. ૧૦૧

તિનમૈં સત્ય કૌન સો કહિયે ।

જાકો અર્થ બુદ્ધિમૈં લહિયે ॥૧૦૨॥

અર્થ--તેમાં સત્ય કેને કહીએ કે જેનો અર્થ
બુદ્ધિમાં ધારણ થાય. ૧૦૨

તર્કદૃષ્ટિ સુનિ નિજ પિતુબાની,

બોલ્યો વચન સુપરમ પ્રમાની ॥

ઉત્તરમીમાંસા ઉપદેશ,

વેદવિરુદ્ધ ન જામૈં લેસા ॥ ૧૦૩ ॥

અર્થ--પોતાના પિતાનાં વચન સાંભળીને પરમ
પ્રમાણરૂપ વચન તર્કદૃષ્ટિ બોલ્યો કે ઉત્તરમીમાં-
સામાં જે ઉપદેશ કરેલ છે તેમાં જરા પણ વેદ
વિરુદ્ધ નથી. ૧૦૩

શાસ્ત્ર પંચ તે વેદ વિરુદ્ધ,

યાતૈં જાનહુ તિનહિ અશ્વદ્ધં ॥

કિંચિત્ અંશ વેદ અનુસારી,

લલિત બહુ ગ્રહત મંદ અધિકારી ॥

અર્થ-- પાંચ શાસ્ત્ર વેદ વિદ્ છે માટે તે સર્વને અશુદ્ધ જાણે આ શાસ્ત્રમાં થોડો અંશ વેદને અનુસરીને છે મંદ અધિકારી આ શાસ્ત્રોનું વધારે ગ્રહણ કરે છે. ૧૦૪

દોહાં.

તર્કદષ્ટિકે ઘચન સુનિ, શુભસંતતિ તિહિ તાત ॥

સંશે શોક નસ્યો સકલ, લલ્લો હિય કુશલાત ॥

અર્થ--તર્કદષ્ટિનાં વચન સાંભળીને તેના પિતા શુભસંતતિના સંશયને સર્વ શોક નિવૃત્ત થઈ ગયા તથા તેનું અંતઃકરણ સુખી થયું. ૧૦૫

કારન બ્રહ્મ ઉપાસના, કરી બહુત ચિતલાય ॥

તર્કદષ્ટિ નિજ લલિત ગુરુ, રાજસમાજ ચઢાય ૧૦૬

અર્થ--બહુજ ચિત્ત લગાડીને કારણ બ્રહ્મની ઉપાસના કરી અને તર્કદષ્ટિને પોતાનો ગુરુ ગણી સર્વ રાજ તેને અર્પણ કરી દીધું. ૧૦૬

[૨૩૯]

કહ્યું વ વિત્યો કાલ તબ, તાજિ રાજા નિજ પ્રાન ॥
બ્રહ્મલોકમૈં સો ગયો, મુનિ જહાં જાત સધ્યાન ॥

અર્થ—કેટલોક સમય ગયો ત્યારપછી રાત્રીએ
પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો અને ધ્યાન કરવાવાળા
મુનિએ જે બ્રહ્મ લોકમાં જાય છે ત્યાં તે ગયો. ૧૦૭
રાજકાજ તબ સબ કિયો, તર્કદષ્ટિ હુશિયાર ॥
લગ્યો ન રંચકરંગ તિહિ, લહ્યો બ્રહ્મ નિર્ધાર ૧૦૮

અર્થ—ત્યારપછી પ્રવીણ તર્કદષ્ટિએ સર્વ
રાજ્યકાર્ય કર્યું પણ તેણે બ્રહ્મને યથાર્થ ઓળખેલું
હોવાથી તેને જરા પણ રંગ લાગ્યો નહિ. ૧૦૮

અંત મયો પ્રારબ્ધકો, પાયો નિશ્ચલ ગેહ ॥
આતમ પરમાતમ મિલ્યો, દેહ સ્નેહમૈં છેહ ૧૦૯

અર્થ—પ્રારબ્ધનો અંત આવતાં તે નિશ્ચલ
ધામને પામ્યો તેનો આત્મા પરમાત્મામાં મળ્યો અને
તેનો દેહ રાખમાં મળી ગયો. ૧૦૯

યહ “વિચારસાગર” કિયો, જામૈં રત્ન અનેક ॥
ગોપ્ય વેદ સિદ્ધાન્ત તૈં, પ્રગટ લહત સવિવેક ૧૧૦

[૨૪૦]

અર્થ--જેમાં અનેક રત્ન ભરેલાં છે એવો આ વિચાર સાગર રચ્યો છે. એમાં રહેલો વેદ સિદ્ધાન્ત અત્યંત ગુઢ છે. વિવેકી પુરૂષોજ તેને સમજી શકે છે. ૧૧૦

सांख्य न्यायमैश्वर्य कियो, पढि व्याकरण अशेष ॥
पढै ग्रंथ अद्वैतके, रह्यो न एकहु शेष ॥ १११ ॥

અર્થ--સાંખ્ય અને ન્યાયમાં સંત નિશ્ચલદાસે મહેનત કરી હતી તથા વ્યાકરણનું સંપૂર્ણ અધ્યયન કર્યું હતું, તેમજ આત્માના સર્વ અંથોનું પઠન કર્યું હતું, એક પણ બાકી રાખ્યો નહોતો. ૧૧૧

कठिन जु और निबंध है, जिनमें मतके भेद ॥
श्रमतै अवगाहन किये, निश्चलदास सबेद ११२

અર્થ--તથા બીજા જે કઠિણ નિબંધો જેમાં મતોના ભેદો છે તે તથા વેદનું પણ નિશ્ચલદાસે અવગાહન કર્યું હતું. ૧૧૨

तिन यह भाषा ग्रंथ किय, रंच न उपजी लाज ॥
तामै यह इक हेतु है, दयाधर्म शिरताज ११३

[૨૪૧]

અર્થ—તેમણે આ ભાષા ગ્રંથ કર્યો છે તેમ કરતાં તેને જરા પણ શરમ ન આવી કારણકે તેમાં દયાધર્મ સર્વોપરિ હતો. ૧૧૩

ચિન વ્યાકરણ ન પઢિ શકે, ગ્રંથ સંસ્કૃત મંદ ॥
પઢે યાહિ અનયાસહી, લહે સુપરમાનન્દ ॥૧૧૪॥

અર્થ—મંદબુદ્ધિ માણસો વ્યાકરણ વિના સંસ્કૃત ગ્રંથ બણી શકે નહિ. ભાષા ગ્રંથને અનાયસે બણીને પરમાનંદને પામે. ૧૧૪

દિલ્હીતે પશ્ચિમદિશા, કોશ અઠારહ ગામ ॥
તામેં યહ પૂરો મયો, કિહડૌલી તિહિનામ ૧૧૫

અર્થ—દિલ્હીથી પશ્ચિમ દિશામાં અઠાર ગાંડિ ઉપર કિહડૌલી નામે ગામમાં આ ગ્રંથ પૂર્ણ થયો ૧૧૫
જ્ઞાની મુક્ત વિદેહમેં, જૈસા હોય અમેદ ॥

દાદૂ આદૂરુપસો, જાહિ ચલાનત વેદ ॥૧૧૬॥

અર્થ—જ્ઞાનમુક્ત અને વિદેહમુક્તમાં જેમ અ-
મેદ છે તેમ. આદિ સ્વરૂપ દાદુ છે જેને વેદ
વખાળે છે. ૧૧૬

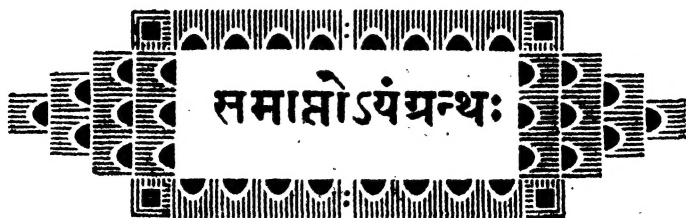
[૨૪૨]

નામરૂપ વ્યભિચારમેં, અમુગત એક અનૂપ ॥

દાદૂ પદકો લક્ષ્ય હૈ, અસ્તિ ભાતિ પ્રિયરૂપ ૧૧૭

અર્થ—નામ અને રૂપ વ્યભિચારી છે. તેમાં
સર્વમાં રહેલ એક અનૂપમ તત્ત્વ છે. તે અસ્તિ
ભાતિને પ્રિયરૂપ છે અને તેજ દાદુપદનું લક્ષ્ય છે. ૧૧૭

શ્રીમત્પરમહંસપરિવ્રાજકાચાર્ય શ્રીમદ્જોવિન્દા-
શ્રમચરણકમલભ્રંગાયમાનયતિમુકુન્દાશ્રમકૃત
ગુર્જરભાષાનુવાદઃ સમાપ્તઃ

[२४३]

काशी-पंचकम्

मनोनिवृत्तिः परमोपशान्तिः

सा तीर्थवर्या मणिकर्णिका च ।

ज्ञानप्रवाहा विमलादिगंगा

सा काशिकाऽहं निजबोधरूपा ॥ १ ॥

यस्यामिदं कल्पितमिन्द्रजालं

चराचरं भाति मनोविलासम् ।

सच्चित्सुखैका परमात्मरूपा

सा काशिकाऽहं निजबोधरूपा ॥ २ ॥

कोशेषु पंचस्वधिराजमाना

बुद्धिर्भवानी प्रतिदेहगेहम्

साक्षी शिवः सर्वगर्तोऽतरात्मा

सा काशिकाऽहं निजबोधरूपा ॥ ३ ॥

[२४४]

काश्यां हि काश्यते काशी
काशी सर्व प्रकाशिका ।

सा काशी विदिता येन
तेन प्राप्ताहि काशिका ॥ ४ ॥

काशीक्षेत्रं शरीरं त्रिभुवनजननी
व्यापिनी ज्ञानगंगा

भक्तिः श्रद्धा गयेयं निजगुरुचरण-
ध्यानयोगः प्रयागः ।

विश्वशोऽयं तुरीयः सकल जनमनः
साक्षिभूतोऽन्तरात्मा

देहे सर्वं मदीये यदि वसति

पुनस्तीर्थमन्यत्किमस्ति ॥ ५ ॥

इति श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं काशीपंचकंस्तोत्रम्

